

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
BATI SANATI VE ÇAĞDAŞ SANAT PROGRAMI

147279

147279

BEYOĞLU HANLARI VE ŞEHİRLEŞME İLE TOPLUMSAL
HAYATA KATKILARI
1855-1908

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan :
Çiğdem Gülizar GÜLER

Danışman :
Yrd.Doç.Dr. Sinan GÜLER

İSTANBUL - 2004

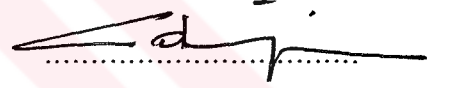
Çiğdem Gülizar GÜLER tarafından hazırlanan Beyoğlu Hanları ve Şehirleşme İle Topumsal Hayata Katkıları 1855-1908 adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 27 / 10 / 2004

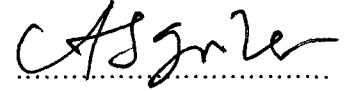
(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

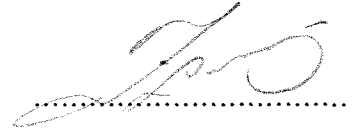
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Ayla ÖDEKAN (İTÜ.Öğr.Üy.)

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Sinan GÜLER (Danışman)

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Nuri SEÇGİN

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa no</u>
ÖNSÖZ	I
ÖZET	II
SUMMARY	IV
RESİMLER LİSTESİ	VI
1. GİRİŞ	VII
2. TARİHİ ARKA PLAN	1
2.1. 19.yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasal, Sosyal Ve Ekonomik Yapısına Genel Bir Bakış	1
2.2. 19.yüzyılın II. Yarisında Kentleşme	17
2.2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kentlerin Gelişimi ve Ticari Yapılar	22
2.2.2. İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun Kurulması	27
2.2.3. Altıncı Daire-i Belediye	32
3. GALATA VE BEYOĞLU	37
3.1. Tarihsel Gelişim	37
3.2. Bölgenin Etnik Kimliği	46
3.3. 19.yüzyılın II. Yarisında Sosyal ve Kültürel Doku	51
3.3. Ticaret Hayatı	57
4. HANLAR	63
4.1.Narmanlı Han	71
4.2.Hacopulo Pasajı	74
4.3.Çituri Han	78
4.4.Has Han	81
4.5.Andrea Han	84
4.6.Anadolu Han	88
4.7.Rumeli Han	92
4.8.Afrika Han	96
4.9.Kamondo Han	98
4.10.Lütfullah Hanı-Pasajı	103

4.11.Nordstern Han	105
4.12.Hezaren Han	107
4.13.Voyvoda Han	109
4.14.Jeneral Han	112
4.15.Union Han (Ünyon Han)	113
5. SONUÇ	115
6. KAYNAKLAR	119
7. HARİTALAR	

ÖNSÖZ

Osmanlı başkentinde Beyoğlu ve Galata 19.yüzyıl reformlarının, değişim ve dönüşüm çabalarının en açık şekliyle görüldüğü bölge olması nedeniyle hep ön planda olmuştur. Galata'nın uluslar arası öneme sahip bir liman kenti olması, Beyoğlu'nun elçiliklerin kurulmaya başlamasıyla değişen silueti bölgenin topografik önemi yansıtan başlıca göstergedir. Bölgenin fiziki konumundan kaynaklanan etnik ve sosyal yapı burayı daha da çekici kılmıştır.

Modern kent görüntüsünün oluşturulması için gerekli düzenlemelerin uygulamaya konmasında pilot bölge seçilen semt belediyecilikle tanışmış ve bu bağlamda yapılan tüm çalışmalar şehrin görüntüsünü değiştirmiştir. Zamanla İstanbul içindeki "Batı" olan bölgede, teknolojik ve bilimsel gelişmeler ışığında Batıyla hemen hemen eşzamanlı olarak, yeni yapı türleri inşa edilmiştir. Ekonomik ve sosyal gereksinimlerin karşılanması zorunludur ve bu nedenle kent panoraması içinde yerini alan hanlar hem kentin görünümünü değiştirmiş hem de ticaret merkezi olmuşlardır.

19.yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Beyoğlu'nun değişim ve gelişimini han mimarisiyle birlikte ele aldığım çalışmamda öncelikle desteklerini benden esirgemeyen aileme, öneri ve yardımlarıyla farklı bakış açıları geliştirmemi sağlayan tez danışmanım Yrd.Doç.Dr. Sinan GÜLER'e, fikir ve eleştirileriyle doğruları bulmama yardımcı olan arkadaşlarıma; özellikle Umut ÖZ, Yaprak TÜTÜN, Özlem ADIGÜZEL ve Mehmet TIRGİL'e, son olarak da Atatürk Kitaplığı çalışanlarına teşekkür ederim.

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18.yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan modernleşme ve batıya açılma çabalarının başlangıç noktasını savaşlarda alınan ağır yenilgiler ve büyük toprak kayıpları oluşturmaktadır. İktidar yöneticilerinin ordunun donatım ve eğitiminin modernleşmesi için reformlara ağırlık vermesi de bu yüzyılın ikinci yarısında kendini göstermiştir. Fakat yapılan reformların yetersizliği ve yüzeyselliği çalışmaların amacına ulaşmamasındaki temel nedenler olmuşlardır. 19.yüzyıla gelindiğinde toprak kayıplarının artarak devam ettiğini görürüz. Bunun yanında ülke için bir diğer olumsuzluk ise yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ayaklanmalardır. Savaşlar ve ayaklanmalarla birlikte Batılılaşma çabalarına hız verilmiştir. II.Mahmud'un yönetimin her alanına yaymaya çalıştığı reformlar, ülkenin küçülmesini engelleyememişse de devlet idaresinde, eğitim ve askerlik alanlarında önemli olmuşlardır.

1838 yılında İngiltere ile yapılan Ticaret Anlaşmasıyla Osmanlı sistemi dünya ekonomisine açılmıştır. Tanzimat Fermanı'nın siyasal, sosyal, ekonomik , askeri ve hukuk alanında getirdiği kanunlar 19.yüzyılın ikinci yarısında kent yapısında önemli dönüşümlere yol açtı. Değişim çabalarının sonucunda benimsenmiş olan ekonomik ilişkiler ve yönetim biçimi, yeni kent merkezleri, yeni bir alt yapı ve yeni kurumlar gerektiriyordu. Bu gereksinim dahilinde kurulan İntizam-ı Şehir Komisyonu (Commission Municipale) belediye örgütünün kurulması için öneri ve projelerini merkezi yönetime bildirmekle görevliydi.

Komisyon, kentin on dört daireye ayrılmasını öngören bir nizamname hazırladı. Bu bölünmenin Altıncı Belediye Dairesi'ni oluşturan Beyoğlu-Galata bölgesi belediyecilik alanında pilot bölge olmuştur. Belediye dairesi cadde ve

sokakların düzenlenmesinden, kaldırımların, su yollarının yapılmasından ve temizlikten sorumludur. Deneme niteliğinde kurulan Daire, bağımsız kimliğiyle on iki yıl devam etmiş ve gündeme getirdiği kent hizmetleri ile Osmanlı belediye tarihinde etkili olmuştur.

Beyoğlu 16.yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. Elçiliklerin bu bölgeye yerleşmeleri, bölgenin gelişiminde en önemli etken olmuştur. Fakat 18.yüzyıl başlarına kadar Beyoğlu hala bağlar ve meyve bahçeleriyle kaplıdır. Galata'nın tarihi Beyoğlu'nun aksine çok daha eskilere dayanmaktadır. İlkçağlardan itibaren yerleşim bölgesi olan Galata zamanla önemli bir liman kenti olmuştur. 18.yüzyılda durum değişmiş ve ticaret ağırlıklı bir bölge görünümünü almıştır.

Galata ve Beyoğlu özellikle 19.yüzyılda Batılı olan her şeyin ilk uygulandığı yerler olmuşlardır. Yapı türlerindeki Batılılık yapısal özelliklere de yansımıştır. İlk belediye, ilk tiyatro, ilk otel, restoran, kafe, pasaj ve ilk Batılı anlamda iş hanlarının yanı sıra geleneksel düzenin dışındaki ilk konut uygulamaları da burada olmuştur.

Han mimarisindeki köklü değişim de 19.yüzyılda yaşanmıştır. Bu değişim de klasik Osmanlı ticaret hanlarından büro hanlarına geçiş olarak tanımlanabilir. Büro hanlarının ortaya çıkışı Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisine entegrasyonu ve İstanbul'un ticaret ve yatırım yapmak üzere Avrupalı akınına uğramasıyla doğrudan bağlantılıdır.

Anahtar Kelimeler: Galata, Beyoğlu, Mimarlık, Ticaret, Han, Kentleşme.

SUMMARY

The start point of the modernization and westernization movement efforts that had occurred at the first part of the 18th century in Ottoman Empire is serious defeats and grand territory loss. The governors attached importance to introduce reforms for modernization of army equipment and education of the officers at the end of this century. But the deficiency, insufficiency and shallowness of these reforms were the main reasons not to attain their end. At the 19th century, loss of the territory has been keeping on at a great speed. By the way, the revolts were considered a great problem for the empire at the same time. Under the role of Mahmut II, the reforms that Mahmut II tried to spread over all institutions could not prevent territorial dwindle away but were very important in administration, education and profession of arms.

By the economical agreement with England in 1838, Ottoman system was opened out to world economy. The social, political, economical, military and juristic rights from the Imperial Edict of Tanzimat caused important process of transformation in civic structure at the end of the 19th century. The economical relations and political structure that was adopted by the reform efforts have been required new city centers, new infrastructure and new institutions. The Commission Municipale that was established for this necessity, was in charge to prepare proposals and projects for municipality organization to the government.

Commission prepared a regulation envisaged that the city would be separated in twelve circles. The Beyoğlu-Galata zone, the sixth circle of this separation, was the pilot region in the business of governing a city. Municipality was responsible to municipal ordinance of the avenues and streets, building water network and cleaning works. The circle that was established as an

experiment had been worked twelve years and effective in Ottoman municipality history with its civic service.

Beyoğlu had started to develop since 16th century. The essential factor of this development is settlement of embassies in this region. However this region had been still covered with vineyards and fruit ranch. The history of Galata lasted more ancient than Beyoğlu. Galata that has been a residential area since the antiquity become an important seaport region in the course of time. At 18th century, the situation changed and Galata became a commercial region.

Especially at 19th century, Galata and Beyoğlu was the region in where the thing that was hesperian has been seen for the first time. The westernization in construction types reflected to the structural characteristics. The first municipality, the first theater house, the first hotel, the first restaurant, the first cafe, the first passage, the first western style office blocks (large commercial buildings) and also the first residence implementation that was not traditional set-up can be seen in this region.

In deed the radical transformation in building of offices blocks architecture became into being at 19th century. This transformation can be determined as the transition from classical Ottoman commercial hall to office blocks. The emergence of the office blocks interconnected with the Ottoman economical entegration to world economy and european invasion to İstanbul for commerce and investment.

Key Words: Galata, Beyoğlu, Architecture, Commerce, Office Blocks, Urbanization

Resimler Listesi

Resim 1.1. Narmanlı Han'ın Tünel yönünden görünüşü.	64
Resim 1.2. Narmanlı Han	65
Resim 1.3. Hacopulo Pasajı'nın Meşrutiyet Caddesi'nden Görünüşü.	67
Resim 1.4. Hacopulo Pasajı'ndan ayrıntı	68
Resim 1.5. Hacopulo Pasajı'nın İstiklal Caddesi'nden Görünüşü.	68
Resim 1.6. Hacopulo Pasajı'nın Meşrutiyet Caddesi'nden Görünüşü.	69
Resim 1.7. Çituri Han.	71
Resim 1.8. Çituri Han'ın Giriş Kapısı	73
Resim 1.9. Çituri Han Cephe Ayrıntısı.	73
Resim 1.10. Has Han.	74
Resim 1.11. Has Han Cephe Ayrıntısı.	75
Resim 1.12. Has Han Önden Görünüş	75
Resim 1.13. Andrea Han.	76
Resim 1.14. Andrea Han Giriş Kapısı	76
Resim 1.15. Andrea Han Yan Cephe.	77
Resim 1.16. Andrea Han Cephe Ayrıntısı.	78
Resim 1.17. Andrea Han Yan Cephe.	79
Resim 1.18. Andrea Han'ı İçi.	79
Resim 1.19. Anadolu Han.	81
Resim 1.20. Anadolu Han Ön Cephe.	82
Resim 1.21. Anadolu Han Cephe Ayrıntısı.	83
Resim 1.22. Rumeli Han Girişinden Ayrıntı.	84
Resim 1.23. Rumeli Han Girişi Tavanı	84
Resim 1.24. Rumeli Han Giriş Kapısından Ayrıntı.	85
Resim 1.25. Rumeli Han.	87
Resim 1.26. Afrika Han'ın Büyük Parmakkapı Sokağı Cephesi.	88
Resim 1.27. Afrika Hanı Pasaj İçi.	89
Resim 1.28. Kamondo Han Ön Cephe.	90
Resim 1.29. Kamondo Han Cephe Ayrıntısı.	91
Resim 1.30. Yakut Han.	92
Resim 1.31. Yakut Han Cephe Ayrıntısı.	92
Resim 1.32. Gül Han.	93
Resim 1.33. Saatçi Han.	94
Resim 1.34. Lütfullah Han Ön Cephe.	95
Resim 1.35. Lütfullah Han İçinden Çatının Görüntüsü.	96
Resim 1.36. Nordstern Han.	97
Resim 1.37. Nordstern Han'ın Karaköy Meydanından Görünüşü.	98
Resim 1.38. Hezaren Han.	99
Resim 1.39. Hezaren Han Cephe Ayrıntısı.	100
Resim 1.40. Voyvoda Han.	101
Resim 1.41. Voyvoda Han Cephe Ayrıntısı.	102
Resim 1.42. Voyvoda Han Tavan Süslemesi.	103
Resim 1.43. Jeneral Han.	104
Resim 1.44. Jeneral Han Ön Cephe.	104
Resim 1.45. Union Han.	105
Resim 1.46. Union Han Ön Cephe.	106

Giriş

19.yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için reformlar çağı olmuştur. Fakat yapılan reformların tam anlamıyla uygulamaya konamamasının çeşitli nedenleri olmakla birlikte, en önemlileri eğitilmiş ve deneyimli kadro eksikliği ile mali kaynakların yetersiz oluşuydu. Tüm bu zorluklara rağmen yapılan düzenlemelerle hem yeni gereksinimlere cevap verilmeye hem de imparatorluğu çöküşten kurtarmaya çalışılmıştır.

Tanzimat döneminde idari modernleşme ile birlikte gerçekleşen hukuki, kültürel, siyasal ve sosyal değişimin bir parçası olarak Osmanlı kentleri de yeni bir dönüşüm yaşamaktadır. 19.yüzyılın ikinci yarısında, pek çok alanda olduğu gibi, kentlerde de çözüm bekleyen pek çok sorun bulunmaktadır.

İmparatorluğun dış ticaret ve yabancı sermayeye açılmasını başkent özelinde ele alırsak, kentteki ekonomik değişimler yeni yapıları gerektiriyordu. Yeni devlet yapılarının yanında şahsa ait yapıların da önemi artmıştır. Bu çalışmanın konusunu da özel mülk sahiplerinin yaptırdığı ve yeni bir merkezi iş alanı oluşturan Beyoğlu ve Galata hanları oluşturmaktadır. 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren -İntizam'ı Şehir Komisyonu'nun kurulması ve daha sonra Altıncı Daire-i Belediye'nin göreve başlamasıyla- Beyoğlu'nda ve Galata'da yapımına hız verilen hanlar bölgenin ticari ve sosyal yaşamına göre şekillenmişlerdir.

Bu çalışmanın amacı, yapılan hanların işlevlerini, yeni ekonomik sektörlerle olan bağı ve dönemin ticari hayatı içindeki yerini değişen ve

dönüşen kent yaşamı içinde ele alıp; şehirleşmeye ve toplumsal hayata katkılarının ne yönde olduğunu saptamaktır.

Çalışmanın amacına yönelik olarak da ikinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun 19.yüzyıldaki siyasal, sosyal ve ekonomik yapısı genel hatlarıyla incelenmiş, ülkenin içinde bulunduğu durum ve Batılılaşma çabaları anlatılmıştır. Yine bu bölümde 19.yüzyılın ikinci yarısında kentlerin, dönemin gelişme ve gereksinimlerine göre nasıl bir değişim gösterdiği incelenmiş, Beyoğlu ve Galata bölgesi özelinde kentin sorunlarına karşılık yapılan idari reformlar anlatılmıştır. Konumuzun geçtiği mekan olarak Galat ev Beyoğlu; tarihsel gelişimi, etnik kimliği, 19.yüzyılın ikinci yarısındaki sosyal ve kültürel yaşamı ve ticaret hayatı ile birlikte üçüncü bölümde incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise genel olarak hanların gelişiminden, yapılış amaçlarından ve 19.yüzyıldaki değişen han mimarisinin nedenlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca Beyoğlu ve Galata'da bulunan on beş han binası detaylı bir biçimde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu çalışmada izlenen yöntemler ise; kaynak taraması, seyyahların ve İstanbul'a gelen yabancıların gözlemleri, kent haritalarının incelenmesi ve görsel tespitlerden oluşmaktadır.

2. TARİHİ ARKA PLAN

2.1. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Yapısına Genel Bir Bakış

Osmanlı İmparatorluğu'nda batılılaşmanın ne zaman ve hangi olayla ortaya çıktığına dair bir kesinlik olmamakla birlikte bilinçli batılılaşma politikası 18.yüzyılın başlarında uygulamaya konuldu. İlk olarak 1719'da Viyana'ya, 1721'de Paris'e gönderilen elçiler ve onların izlenimleri, matbaanın kurulması, hayat tarzında kendini göstermeye başlayan modernleşme girişimleri batılılaşmanın ilk aşamaları olarak gösterilebilir. Ayrıca savaşlarda alınan yenilgiler karşısında iktidar yöneticileri, ordunun donatım ve eğitiminin modernleşmesi için reform girişimlerine ağırlık vermeye başladılar. 1789'da iktidara gelen III.Selim askeri alanda geniş çaplı bir reform programını uygulamaya soktu. Yine bu dönemde Avrupa başkentlerinde daimi elçilikler kuruldu. İlk elçilik 1793'de Londra'da açıldı ve bunu Viyana, Berlin ve Paris elçilikleri izledi. Bu elçiliklere gittikleri bu ülkelerin kurumlarını incelemek ve "İmparatorluğun hizmetkârlarına yararlı dilleri, bilgileri ve bilimleri" öğrenmek talimatı verildi.¹

19.yüzyılda geleneksel Osmanlı siyasal ve ekonomik yaşamı pek çok bakımdan devam ederken toprak kayıplarının artarak devam etmesiyle ülke küçüldü. Artık Osmanlı'nın savaşlarına iç isyanlar da eklenmişti. Özellikle Rusya'yla yapılan savaşlar sonucunda Osmanlı toprakları parçalanmaya devam etti. Sorunların giderilmesi, vergilerin azaltılması, adaletin sağlanması gibi isteklerle ortaya çıkan 18.yüzyıldaki ayaklanmaların yerini 19.yüzyılda bağımsız devletler kurmak amaçlı

¹ Bernard LEWIS, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev.Prof.Dr.Metin Kıratlı, s.62

ayaklanmalar aldı. Balkanlar'da, Anadolu'da ve Arap eyaletlerinde çıkan isyanlar büyük devletlerin desteğini alıyordu ve bu destekle isyanlar hedeflerine ulaşıyordu. 1805'te patlak veren Mısır sorunu 19.yüzyıl boyunca Osmanlı'nın başını ağrıttı. 1914'te ise İngiltere'nin bir parçası oldu. 1804'te başlayan Sırp isyanı Rusya'yı arkasına alarak 1817'de bağımsızlığını elde etti. 1821'de başlayan Yunan bağımsızlık savaşı da 1830'da yeni bir devletin kurulmasıyla sonuçlandı.

III.Selim reformları 1807'deki ayaklanmayla kesintiye uğradı, III.Selim tahttan indirildi ve IV.Mustafa padişah oldu. Fakat IV.Mustafa'nın saltanatı çok kısa sürdü. 1808'de, IV.Mustafa'nın idamını emrettiği fakat haremdeki kadınlar sayesinde öldürülmekten kurtulan II.Mahmut padişah oldu.

II.Mahmut Rusya ile yapılan savaşın 1812'de bitmesiyle merkezi yönetimin otoritesini güçlendirmek amacıyla bir dizi reform hareketine girişti. "Kaynağı kendisi olan yetkilerin dışında diğer bütün yetkiler ortadan kaldırılmadıkça ve Sultan'ın iradesi başkentte olduğu kadar eyaletlerde de tek otorite kaynağı kılınmadıkça, reform yolunda hiçbir gerçek ilerleme mümkün olamazdı."² II.Mahmut Mısır'da ve Mora'da başarısızlığa uğrasa da Anadolu ve Rumeli'deki ayanlar üzerinde merkezi otoriteyi büyük ölçüde kurabilmeyi başardı.

Osmanlı modernleşmesinin ve reform çabalarının önündeki en önemli engellerden olan Yeniçeri Ocağı'nın yerini 1826'da Asakir-i Mansure-i Muhammediye olarak bilinen yeni bir ordu aldı. II.Mahmut iktidarını kısıtlayan, iradesine karşı çıkan kurum ve kişileri ortadan

² A.g.k., s.79

kaldırmayı amaçlamış ve bunu başarmıştı. Yeniçeriliğin ortadan kaldırıldığı tarihten itibaren köklü bir reform programı başlatıldı ve bu reformlar daha sonraki yönetimler tarafından da uygulandı.

Kurulan yeni ordunun üst düzey kadrosunun yetiştirilebilmesi ve merkezi yönetimin ihtiyaç duyduğu donanımlı bürokrat sınıfının oluşması için eğitim reformu II.Mahmut için çok önemliydi. 1773 ve 1793'de kurulan kara ve deniz mühendis okulları elden geçirilerek, çalışmaları hızlandırıldı. 1827'de Sultan dört öğrenciyi Paris'e gönderdi ve bunları başka öğrenciler izledi. Yine 1827'de İstanbul'da bir tıp okulu açıldı. Bu okulun amacı yeni bir ordu için hekim yetiştirmekti. 1831'de ve 1834'te yine askeri amaçlı iki okul daha açıldı. Eğitim yabancı öğretmenler tarafından veriliyordu ve öğretimin ön şartı bir yabancı dil -bu genellikle Fransızca idi- bilmektir.

1838'de sivillerin eğitim sorununa da el atıldı ve "rüşdiye" olarak adlandırılan okulların açılması planlandı. Devlet memuru ve tercüman yetiştirilmesi öngörülen iki orta dereceli okul açıldı (Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-u Edebiye). Osmanlı'nın özellikle dış ilişkileri yürütmede çok önemli bir sorun olan dil problemi 1833'de kurulan Tercüme Odası ile giderildi. Avrupa başkentlerinde kurulan sürekli elçilikler ve elçilik kadrolarında bulunan diplomatlar Osmanlı batılılaşmasında çok önemli rol oynadılar.

Merkezi otoritenin sağlanmasına yönelik önemli iki uygulama yine bu dönemde gerçekleşti. Vergilendirme ve askerlik alanlarındaki açığı kapatmak için nüfus sayımı³ ve mülk yazımı yapıldı. 1831'de ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi çıkarıldı. Daha çok hükümetin yapıp

³ Nüfus sayımı sadece erkekleri kapsıyordu, kadınlar ve çocuklar bunun dışında bırakılmıştı.

ettiklerini sıralayan gazete aynı zamanda Osmanlı'nın resmi gazetesiydi. 1840'ta yayın hayatına giren Ceride-i Havadis adlı gazete ise Churchill adında bir İngiliz göçmeni tarafından çıkarılıyordu. Bu gazetede de resmi politikalara ve özellikle de uluslararası gelişmelere yer veriliyordu.

1838'de Mehmet Ali Paşa tehdidine karşı İngiltere ile ittifak yapan Osmanlı tabi ki bu "iyilik" in karşılığını verecekti. Baltalimanı Antlaşmasıyla İngiliz tüccarlar için ihracatta yüzde 12 ve ithalatta yüzde 5'lik yeni gümrük tarifesi uygulamaya konuldu. Ayrıca bütün devlet tekelleri ve olağanüstü vergiler koyma hakkı kaldırılarak Osmanlı pazarı İngiliz ticaretine açılmış oldu. Aynı haklardan faydalanmak isteyen diğer Avrupa devletleri ile de 1838-1841 yılları arasında benzer ticaret antlaşmaları imzalandı.

1839'da II.Mahmut öldü ve onun bıraktığı yerden oğlu I.Abdülmecit reformlara devam etti. II.Mahmut dönemi, imparatorluğu başka bir biçime dönüştürecek olan reform sürecinin de başlangıç noktası olmuştu. E.J.Zürcher'e göre bu reformlara yöneltilen yalnızca göstermelik oldukları, ölü doğmuş oldukları ve Babıâli'nin eşiğinde kaldıkları gibi eleştiriler doğru değildir.⁴

Osmanlı batılılaşmasının köşe taşlarından birini oluşturan Gülhane Hatt-ı Hümayunu 3 Kasım'da ilan edildi. Ferman'ın hazırlayıcısı 1834'te Paris'e elçi olarak gönderilen ve batıyı yakından tanıma fırsatı bulan Mustafa Reşit Paşa idi. Gülhane Hatt-ı Hümayunu siyasal, sosyal, ekonomik, askeri ve hukuki alanda uygulanacak kanunlar bütünüydü. Mülkiyet güvenliği, iltizamın kaldırılması, orduya sürekli ve düzenli olarak asker alınması, suçluların açık ve adil yargılanmaları ve en önemlisi

⁴ Erik Jan ZÜRCHER, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev. Yasemin Saner Gönen, s.71

kanunların uygulanmasında müslim-gayrimüslim ayrımının ortadan kalkması gibi ilkeler ilan edilmişti.

Merkezileşme ve modernleşme çabaları ve reformlar Tanzimat döneminde⁵ de sürdü. II.Mahmut dönemi ile sonraki dönem arasındaki fark iktidar merkezinin artık saraydan Babıâli'ye, bürokrasiye geçmiş olmasıdır.

Maliye her zaman reformcuların korkulu rüyası olmuştu, her şey gelip burada düğümleniyordu. İki temel amaç olan borçlarını ödeyen bir hazine ve istikrarlı para hiçbir zaman gerçekleşemedi.

Mali sorunlar modernleşmenin baş düşmanıydı. Uygulanması gereken reformlar büyük paralar demekti. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki gayrimüslimler arasında (özellikle Rum ve Ermeni) Batı ile yapılan ticaret sonucunda zengin bir burjuva sınıfı ortaya çıkmıştır. Hükümet önce Galatalı Ermeni bankerlerden borç almış fakat bankerlerden alınan borçların yüksek faizlerle geri ödenmesi nedeniyle hükümet 1840'lardan itibaren yabancı ülkelere borç almayı daha uygun bulmuştur. Kırım Savaşı'nın yarattığı ağır mali bunalımlar sonucunda 1854'te dış borçlanma başladı ve zamanla bu borçların ödenmesi Osmanlı için ağır bir yük haline geldi. 1870'lerde hükümet aldığı yeni borçların büyük bir kısmını önceki borçların ve faizlerin ödenmesinde kullanıyordu. İmparatorlukta ihtiyaç duyulan bankacılık çok karlı bir girişim haline gelmişti ve bunu elinde bulunduran güç de zengin Ermeni ve Rum bankacılarıydı. Yönetim de bankacılığın önemini farkına varmış ve bankacılığın gelişmesine katkıda bulunmuştu. Fakat ne yazık ki 1856'da

⁵ 1839'dan 1876'ya kadar olan dönem Tanzimat dönemi olarak bilinir. Bkz. (4), ZÜRCHER, s.78.

kurulan Osmanlı Bankası da yönetim merkezi Paris'te bulunan Fransız-İngiliz ortak kuruluşudur.

Eğitim alanında alınan tedbirler bu dönemde daha etkili ve sistemliydi. 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiye kuruldu ve 1847'de de Nezaret oldu.

Hukuk alanı da bu döneme kadar el atılmaya cesaret edilememiş bir sorun teşkil ediyordu. Çünkü bu alanda yapılacak reformlar yasama organını elinde bulunduran ulemânın tepkisine yol açacaktı. 1839 fermanıyla Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye yasama ve yargı görevleri verildi. 1847'de karma hukuk ve ceza mahkemeleri kuruldu. 1850'de de daha köklü bir reform olan Ticaret Kanunnamesi uygulamaya konuldu. Kanunname, ticaret mahkemeleri tarafından uygulanacaktı. "Bu kanunnamenin ilanı, şeriat çevresi dışındaki konularla uğraşan, ulemâdan bağımsız bir hukuk ve yargı sisteminin Türkiye'de resmen ilk tanınması idi."⁶

Tanzimat döneminde yapılan âdli reformların çoğu gayrimüslimlerin yeni konumlarına ilişkindi. Geleneksel sistemin yerini alacak yeni yasalar ve kurumlar oluşturuldu. 1843'te müslim-gayrimüslim ayrımını ortadan kaldıran yeni bir ceza yasasına geçildi. Yabancıları kapsayan ticaret davaları için karma mahkemeler oluşturuldu. 1867'de ilk kez yabancıların toprak sahibi olabilme imkanını sağlayan bir yasa çıkarıldı. 1869'da ise yalnızca gayrimüslimlerin davalarına bakacak Nizamiye mahkemeleri kuruldu.

⁶ Bkz (1), LEWIS, s.114.

1840'larda Osmanlı'nın iç yönetiminin merkezileştirilmesi de hedeflenmişti ve bu nedenle valilerin yetkileri kısıtlandı fakat bu kısıtlamanın taşranın yönetilmesine zarar getirdiği anlaşılınca 1858'de valilerin yetkileri iade edildi. 1864'te yeni bir Vilayet Nizamnamesi ile ülke, vilayet (eyalet) – sancak (il), kaza (ilçe), nahiye-kariye (kırsal topluluk) şeklinde yönetim birimlerine ayrıldı.

Tanzimat Fermanı'nın ne amaçla ilan edildiğine gelince bu konuda pek çok görüş ileri sürülmektedir. Osmanlı'nın Mehmet Ali Paşa ile mücadelesinde Avrupa devletlerinin özellikle de İngiltere'nin desteğini almak için diplomatik bir hamle olduğu görüşü yaygındır. Fermanın böyle bir yönü olmakla birlikte reformcuların, devletin geleceği açısından kaygılarını ve yapılması gereken ıslahatlara olan inançlarını da yansıtır. II.Mahmut'un modernleşme politikalarının devamı olan Tanzimat dönemi imparatorluğun devamına ve işleyişine yönelik yapılan iyi niyetli çabaların toplamından oluşmaktadır. Ordu, merkezi bürokrasi, taşra yönetimi, vergilendirme, eğitim ve haberleşme alanlarındaki reformlara devam edildi, yenilik olarak adlı reformlara daha çok ağırlık verildi.

1852'de Reşit Paşa'nın görevinden alınmasıyla modernleşme dönemi bir duraklama evresine daha girdi. Fakat modernleşme çabalarının ve yapılan reformların zorunluluktan doğduğunu hatırlarsak bu duraklamanın kısa süreceğini de kestirebiliriz. Nitekim yeni ordunun başarısızlığı ve reformların uygulanamaması sonucunda ortaya çıkan bunalım ortamı reformcuları tekrar iktidara getirdi. Yapılacak olan şey açıktı: Avrupa'yı Osmanlı'nın ciddiyet ve iyi niyetine inandırmak.⁷

⁷ A.g.k., s.115

1856 Islahat Fermanı Osmanlı'nın iyi niyetini Avrupa'ya göstermek için önemli bir fırsattı. Bu ferman daha çok müslim-gayrimüslim ayrımını ortadan kaldırmaya yönelik reformları barındırıyordu. 1855'te Osmanlı'nın kuruluşundan beri gayrimüslim tebaadan toplanan cizye kaldırıldı ve sadece müslümanlara verilen askerlik hizmeti gayrimüslim tebaayı da kapsayacak şekilde yeniden düzenlendi. Bu son düzenlemenin gayrimüslim tebaayı memnun etmeyeceği düşünülüp askere gitmek yerine vergi ödemeleri öngörülmüştür. Fakat Avrupa devletlerinin baskısıyla 1856 fermanında vergilendirmenin kaldırıldığı ilan edildi, Osmanlı tebaasının eşitliği vurgulandı.

Islahat fermanı Tanzimat'ın söylediklerini tekrarlayan, onun belirsiz bıraktığı yerleri açıklayan bir bildiridir ve Tanzimat'taki vaatleri gerçekleştirmeye yarayacak somut reformları sayar: bütçe yapılması sağlanacak, banka kurulacak, ekonomik kalkınma için Avrupa sermayesi ve uzmanları çağrılacak, mahkemeler kurulacak.⁸ Tanzimat'tan farklı olarak burada şeriatten söz edilmez, müslüman-hıristiyan eşitliği vurgulanır ve müslümanlıktan çıkanların da artık cezalandırılmayacağı ifade edilir.

Bu fermanın diğer bir yeniliği vilayet ve belediye meclislerinde Müslüman ve Hıristiyan temsilcilere yer verilerek halkın temsilinin sağlanacağı yönündeki reformdur.

Tarihçiler arasındaki yaygın görüş Tanzimat fermanının Müslümanlar için, Islahat fermanının ise hıristiyanlar için yayımlanmış bir

⁸ Detaylı bilgi için bkz. Niyazi BERKES, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.216-217

belge olduğudur. Islahat fermanının diğer özelliği ise ilk fermanın kapalı kalan yanlarını belirginleştirmesidir. Muğlak yanlar ortadan kaldırılıp her şey daha net açıklanınca tepkiler de gecikmemiştir.

Yetersiz ve tecrübesiz bir yönetim kadrosu ile mali yetersizlik birleşince reformların kolaylıkla ve kısa sürede uygulanabileceğini beklemek haksızlık olur. “Tanzimat rejiminin kendisi eski Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezîyetçiliğini de aşan bir bürokrasi devleti gerçekleştirme yönünde programlanmıştı. Bu kadar ağır bir uygulama yükünü başarıyla yürütecek bir uzman kadrosu yoktu. Maliyecisi, memuru, subayı, mühendisi, doktoru, iktisatçısı, öğretmeni, hakimi, savcısı olmayan bir devlet bu yükü kaldıramazdı.”⁹ Doğal olarak da yükü kaldıramayan Osmanlı’nın borçlanmaktan başka çaresi yoktur.

Bu döneme damgasını vuran Âli ve Fuat Paşalar reformlara bırakılan yerden devam ettiler. Özellikle, Arazi Kanunnamesi ve Ceza Kanunnamesi’nin kabulü (1858), ticaret mahkemelerinin yeniden düzenlenmesi ve ticaret kanunnamelerinin çıkarılması hukuk alanında yapılan başlıca reformlardır.

Bir taraftan yapılan reformların uygulanıp uygulanmadığını kontrol eden¹⁰ ve bu anlamda bir baskı mekanizması kuran batılı devletlerle uğraşan Osmanlı bir taraftan da ekonomik güçlüklerle boğuşuyordu. Maaşlar ödenemiyor, reformların durumlarını iyileştiremediğini gören halk giderek huzursuzlanıyordu. 1861’de reformları devam ettirme görevini Abdülaziz devraldı. Eğitim ve hukuk alanındaki reformlar devam etti.

⁹ A.g.k., s.244

¹⁰ 1859’da Avrupa devletlerinin temsilcilerinin Sadrazam’a, 1856 Fermanının uygulanmasındaki gelişme olmadığından yakınan ortak bir muhtıra verdiler. Bkz.(1), LEWIS, s.119.

1868'de Meclis-i Vâla yeniden düzenlenerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şûra-yı Devlet olarak ikiye ayrıldı. Galatasaray Sultanisi'nin açılması ise modern batılı eğitimin sağlanması için önemli bir adımdı. Bu okul daha sonraki dönemlerde devlet yönetimine uzman kadroların yetiştirilmesinde önemli rol oynamıştır. 1870'de medeni kanunun (Mecelle) ilanı hukuk alanında yapılan en önemli reformlardan biriydi.

Yapılan reformların tam anlamıyla uygulamaya konulduğunu söylemek zordur. Çünkü uygulamanın önünde aşılması güç engeller vardır. Bu engelleri Zürcher şöyle sıralandırıyor.¹¹ Birincisi, eğitilmiş ve güvenilir eleman eksikliği. Yeni kurulan okullar 1840'lardan sonra bu ihtiyacı karşılamaya başlamıştır. İkincisi, reformların tepedeki bilinçli bir siyasal tercihin sonucu olması, reformların halkın isteği doğrultusunda olmaması nedeniyle sağlam bir zemine oturmamasıdır. Bu da reform karşıtı olanların reformları kesintiye uğratabilmeleri anlamına geliyordu. Üçüncüsü, hukuk reformlarının yavaş yavaş gelenekçiliğin yerini almasıyla beraber eski sistemin hala yerinde duruyor olmasıydı. Dördüncüsü, 19.yüzyıl ıslahatlarının -Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması hariç- eski kurumların kaldırılmasından çok, yeni yasaların, düzenlemelerin ve kurumların yürürlüğe konmasıdır. Eski ve yenin bir arada bulunması ve yetki alanlarının bazen açık bir şekilde belirtilmemesi zamanla bir ikiliğe yol açmıştır. Beşincisi ve belki de en önemlisi reformların ekonomik ve mali temelden yoksun olmasıdır. Reformlar pahalı ve devletin mali kaynakları yetersizdi. Mali kaynakları artırma girişimleri ise başarısızdı. Para sorunu Osmanlı'nın üstesinden gelemediği bir problem olarak devam etti.

1860 yılında çıkmaya başlayan Tercüman-ı Ahval gazetesi Osmanlı basınının başlangıç noktasıdır. Başyazarı ise İbrahim Şinasi'dir.

¹¹ Bkz. (4), ZÜRCHER, s.72-73

Şinasi, Paris'te öğrenim görmüştü ve modernleşme yanlısıydı. 1862'de kendi gazetesini -Tasvir-i Efkâr- çıkarmaya başladı. Fakat hükümete yönelttiği eleştirilerden dolayı 1865'te Paris'e geri döndü ve gazetesini Tercüme Odası'nda genç bir memur olan Namık Kemal'e bıraktı. Reform politikalarını eleştiren gazete Osmanlı'ya (yükseliş döneminin ihtişamına) ve İslam değerlerine sarılan kadroyu, "Yeni Osmanlıları"ı oluşturdu. Namık Kemal ve diğer yazarlar Tanzimat politikalarının ve Avrupa yandaşlığının devleti yıkacağını düşünüyorlardı. Çözüm ise parlamenter bir yönetimin kurulmasında yatıyordu. Yapılan reformlara ve hükümet politikalarına muhalefet sadece bu çevreden ibaret değildi. Ziya Bey ve Muhbir gazetesinin yöneticisi Ali Suavi de hükümete ağır eleştirilerde bulunuyorlardı. Hükümet de bu tepkilere, 1865'te getirdiği sansürle karşı koydu. Ziya Bey ve Namık Kemal sürgüne gönderildi.

Tanzimat rejimine tepki olarak şeriatçılık (Ali Suavi) ve meşrutiyetçilik (Namık Kemal ve Ziya Paşa) gibi düşünce akımları ortaya çıktı. Namık Kemal ve Ziya Paşa Paris'e gidip Osmanlı hükümeti ve reformları aleyhine politika yapan Mustafa Fazıl Paşa¹²'ya katılmayı uygun gördüler ve muhalefetlerine 1870'e kadar oradan devam ettiler. Ülkeye ilk dönen ise Sultan Abdülaziz'in 1867'de Fransa'ya yaptığı ziyaretten yararlanan Mustafa Fazıl Paşa idi. 1870'de ikinci dönen Namık Kemal oldu.

1870'lere gelindiğinde Osmanlı büyük bir bunalımın eşiğindeydi. İmparatorluk reformlarının öncüleri olan Fuat Paşa 1869'da, Ali Paşa ise 1871'de ölünce bir yönetim boşluğu doğmuştu. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Mısır, büyük devletlerin uluslararası ticaret ağı

¹² Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın kardeşi, Mehmet Ali Paşa'nın torunu olan Mustafa Fazıl Paşa Mısır'da tahta geçiş sırası kendisindeyken İsmail Paşa Osmanlı hükümetiyle anlaşarak kendi olunu tahta oturttu. Mustafa Fazıl Paşa bunun üzerine Fransa'ya gidip oradan Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığını anlatan ve hükümeti eleştiren bir mektup göndermiştir.

içinde stratejik bir konum kazandı. Bir de bunlara Anadolu'daki kıtlık felaketi eklenince zaten bozuk olan ekonomi çökme durumuna gelmişti. Vergi gelirleri düşmüştü. Avrupa ekonomisinde de bu yıllarda belirmeye başlayan bunalım Osmanlı'nın artık borç alacak kimsesinin kalmayışı anlamına geliyordu. Kıtlıktan etkilenmemiş Balkan eyaletlerinde vergi artırımına giden hükümet bu sebeple Bosna, Hersek sonra da Bulgaristan'da çıkan ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırdı.

Siyasal ve ekonomik karışıklıklar beraberinde hükümet darbesini getirdi. 1876'da Mithat Paşa'nın başını çektiği Osmanlı siyasetçilerinden bir grup Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine V.Murat'ı tahta oturttu. Tahta çıkmadan önce anayasa ilan etmeye söz veren V.Murat padişah olduktan sonra bu vaadinden vazgeçmişti. Psikolojik rahatsızlığı ve alkol bağımlılığı yüzünden hükümdarlık yapamayacağına karar verilen V.Murat'ın yerine II.Abdülhamit padişah oldu ve ilk iş olarak üzerinde daha önce çalışılmaya başlanmış olan, 1830 Belçika anayasasını esas alan Kanun-i Esasi'yi ilan etti.

Balkanlar tam anlamıyla kaynayan kazandı. 1877'de Ruslar'ın, Bulgarların yaşadığı yerlerde reform yapılmasına ve özerklik verilmesine dair İstanbul hükümetine yaptığı baskılar sonuç vermeyince Rusya Osmanlıya savaş açtı. 1878'de imzalanan Berlin antlaşması Osmanlı için büyük toprak kayıpları, siyasal ve ekonomik darboğaz demektir. Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsız olmuş, özerk bir Bulgaristan kurulmuş, Batum, Kars, Ardahan ve Doğubeyazıt Rusya'ya bırakılmıştı.

Uluslararası ilişkiler bu yönde gelişirken ülkede seçimler yapılmış ve Meclis-i Mebusan 19 Mart 1877'de açılmıştı. Fakat Rus ordusunun İstanbul'a kadar ilerlemesi ve hükümete yönelik Meclis-i Umumi'de

yapılan eleştiriler II.Abdülhamit'in Meclis-i Umumi'yi kapatması ve Kanun-i Esasi'yi de askıya almasıyla sonuçlandı. Böylece gerici mi ilerici mi olduğu üzerinde bir türlü mutabık olunamayan II.Abdülhamit dönemi başladı.

Tanzimat reformcularının en önemli hedefi olan idari merkezileşme, II.Abdülhamit döneminde haberleşmedeki gelişmelerle gerçekleşti. Telgraf ağını her taşra kentine kadar ulaştıran yönetim, taşradaki memurlarıyla haberleşme ve onları denetleme imkânına kavuştu. Fransız-İngiliz ve Alman şirketleri tarafından yürütülen demiryolu çalışmaları da bu dönemde çok önemli ilerlemeler kaydetmiş ve merkezi denetimde etkin bir rol oynamışlardır. Bu gelişmeler vergilerin toplanmasında, askerlik alanında ve düzenin sağlanmasında hükümetin daha verimli olmasını sağlamıştır. II.Abdülhamit döneminde bir diğer gelişme ise okul ve öğrenci sayısının artması ve varolan okulların merkezi idareye eleman sağlayacak uzman kişileri mezun etmeye başlamasıdır. Eğitim alanındaki reformlar ile okur yazarlıkta artış olmuş ve bu artış Osmanlı basınına olumlu katkılar sağlamıştır.

II.Abdülhamit (1876-1909) devrini batı fikirlerinin iyice anlaşılmaya başlandığı dönem olarak niteleyen Şerif Mardin'e göre bunun sebebi, yeni kurulan okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin artması olduğu kadar, padişahın kendisinin Batı'yı bir bakıma "model" olarak almış olmasıdır.¹³ Kendine "model" aldığı Batı'nın tekniğini, askeri teşkilatını, eğitimini ve idari sistemini ülkesinde uygulamaya koyan II.Abdülhamit bunun yanında Müslümanlığı güçlendirmeye çalışıyordu. Bu nedenle de Harbiye, Mülkiye ve Askerî Tıbbiye'nin programları geliştirilmiştir. Batı'nın

¹³ Şerif MARDİN, Türk Modernleşmesi, s.15

esas güç kaynağını meydana getiren şeyin Batı'da geliştirilen müspet bilimler olduğuna inanılmıştır. Artık Batıcılık güçlü olmakla eş değerd.

Görüldüğü üzere bu dönem Tanzimat'ın bir devamı olmakla beraber aynı zamanda geçmişten kopuşun yaşandığı bir dönemdir. Bunu kanıtlayan alanlardan bir diğeri de basındır. Artık çok daha profesyonel bir kadro ve gazetelerin çok daha büyük kitlelere ulaşması söz konusudur. Fakat gazete ve dergilerde siyasal konuların, Osmanlı'da yeni yeni ortaya çıkan düşünce akımlarının (Liberalizm, Milliyetçilik, Meşrutiyetçilik) tartışılmasına 1888'den itibaren uygulanan sansürle son verildi. Siyasal ve toplumsal tartışmaların yerini bilim, coğrafya, teknoloji alanlarında makaleler ve edebiyat aldı.

II.Abdülhamit'in seleflerinden farkı islamiyete ve halifelik ünvanına vurgu yapmasıydı. Devlet ideolojisi Tanzimat döneminden farklı olarak islami bir boyut kazanmış, padişah ulemâyı etrafına toplamıştı.¹⁴ Diğeri bir farklılık ise Babiâli'nin ve bürokrasinin Tanzimat dönemindeki öneminin kaybolmasıdır. Artık tek karar mercii padişahı.

İmparatorluğun içinde bulunduğu mali sıkıntılar özellikle Rus savaşı sonrasında daha da artmış ve yönetim borçları ödeyemez duruma gelmişti. 1881'de borçların ödenebilmesi için Düyun-u Umumiye İdaresi kuruldu. Daire, gelir kaynaklarını doğrudan yönetiyor ve gelirler masraflar düşürüldükten sonra devlet borçlarının faizlerinin ödenmesinde kullanılıyordu.

¹⁴ Bkz. (4), ZÜRCHER, s.120

Padişahın kendi eliyle kurduğu ve geliştirdiği okullarda eğitim gören yeni kuşak arasında liberalizm ve meşrutiyetçilik düşünceleri giderek daha çok yandaş kazanıyordu. İlk örgütlü muhalefet 1889'da Mekteb-i Tıbbiye'de kurulmuş ve birkaç yıl içinde büyümüştür. İttihat-ı Osmanî Cemiyeti adı verilen örgütün amacı anayasa ve parlamentoyu geri getirmektir. Fakat cemiyetin bazı üyeleri tutuklandı, bazılarıysa Paris'e kaçtılar. Paris'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuran bu küçük muhalif grup kendilerine Jön Türkler adını verdi.

1896'da sayıları iyice artan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri bir hükümet darbesi planlamış fakat II.Abdülhamit'in oluşturduğu hafiyelik ağı içinde bu gizli plan öğrenilmiş ve planlayıcıların çoğu tutuklanmış ve bir çoğu da sürgüne gönderilmişti. İmparatorluk içindeki meşrutiyet hareketi böylelikle ciddi bir darbe yedi ve muhalefetin ana merkezi Paris oldu. 1902 ve 1907'de Paris'te muhalefet hareketini birleştirmek için Osmanlı Liberalleri Kongresi toplandı.

1906-1908 yılları arasında pahalılık ve maaş ödemelerinin gecikmesinden dolayı orduda hoşnutsuzluk artmıştı. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde de küçük çaplı isyanlar ve grevler huzursuzluğun sinyallerini veriyordu.

1908 darbesini hazırlayan esas gelişme Makedonya sorunu idi. Rus Çarı ve İngiltere Kralı sorunları kendi aralarında çözmek için Reval'de bir araya gelmişti. Bu görüşmede Makedonya'nın yabancı denetiminde kalması uygun görüldü. Haber, Selanik'e ulaştığında İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçti. Makedonya'da ve Edirne'de ayaklanan cemiyet subayları askerleri ile dağa çıktı. Talepleri Kanun-ı Esasi'nin geri

gelmesiydi. İsyanı bastırmaya çalışan II.Abdülhamit başarılı olamayınca 23 Temmuz 1908'de meşrutiyet'in tekrar yürürlüğe girdiğini bildirdi.

II.Abdülhamit istibdatı sona ermiş ve meşrutiyet ilan edilmişti. Fakat ortaya çıkan sevinç dalgası çok kısa sürecek, yeni hükümetin gücü imparatorluğu kurtarmaya yetmeyecekti.

2.2. 19.Yüzyılın II. Yarısında Kentleşme

19.yüzyılda Avrupa kapitalizmi gelişerek sanayi devrimini gerçekleştirmiş, bu gelişim sonucunda kurulan emperyalist denetim Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni koşullara uyum için reform çabalarıyla birleşerek imparatorluğun yapısında önemli değişmelere yol açmıştır.¹

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'yla simgelenen Osmanlı sisteminin dünya ekonomisine açılışı ve 1839'da Tanzimat Fermanı'yla öngörülen reform hareketleri, 19.yüzyılın ikinci yarısında kent yapısında önemli dönüşümlere yol açtı. Aslında daha önceki değişim çabalarının sonucunda benimsenmiş olan ekonomik ilişkiler ve yönetim biçimi, yeni kent merkezleri, yeni bir alt yapı ve yeni kurumlar gerektiriyordu. Hem yapısal açıdan yetersiz olan hem de 1840'lardaki dönüşümlerin baskısıyla çökmüş olan geleneksel Osmanlı idari kurumları yoluyla bu dönüşüm sağlanamazdı. Bunun sonucunda da yani geleneksel sistemin çöküşü ve yeni doğan ihtiyaçlar yeni yönetim biçimlerini ve kent gelişimini denetleyecek bir sistem gerektiriyordu.²

19.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı kentlerinde çözüm bekleyen pek çok sorun vardı. Kentin içine girmiş olduğu karşılıklı ekonomik ilişkiler ve bunlara eşlik eden idari reformun yarattığı yeni kurum ve kuruluşlar açısından, öncelikle bir merkezi iş bölgesinin yeniden yapılanmasına gerek vardır. Yeni ekonomik ve idari dönüşümlerin ürünü olarak sosyal tabakalaşmanın değişmesi nedeniyle konut alanlarında da bir farklılaşma

¹ İlhan TEKELİ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri", İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, Cilt 1, s.361.

² İlhan TEKELİ, "19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, s.19.

ihtiyacı belirlemektedir. Ayrıca kent nüfusunun hızla büyümesiyle³ yeni konut alanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Çözüm bekleyen bir diğer sorun ise yeni kent gelişimine hizmet edebilecek bir altyapının yaratılması sorunudur. Tüm bu sorunlar arasında bir de sık sık çıkan yangınların engellenmesine yönelik önlemler alınması gerekmektedir.⁴

Tanzimat Dönemi, idari modernleşme ihtiyacının şiddetle duyulduğu son yüzyıl olmuş, bu idari modernleşme ise kaçınılmaz olarak hukuki, kültürel, siyasal ve sosyal değişimle birlikte olmuştur.⁵ Bu değişimlerin bir parçası olarak Osmanlı kentleri de yeni bir dönüşüm yaşıyordu.

19.yüzyılda içine girilen yeni kapitalist ilişkileri çevresinde 16.yüzyılda oluşan bedesten etrafındaki merkez yetersiz kalıyor, bu merkezin yanında yeni iş ilişkilerinin gerektirdiği yeni bir merkezi iş alanı oluşuyordu. Böylece Osmanlı kentinin merkezi ikili bir yapı kazanıyordu.⁶

Kentteki ekonomik değişimler yeni yapıları gerekli kılıyor, haberleşme kanalları değişiyor, tüm topluma açık posta sistemi ile iletişim sağlanmaya başlıyordu. Bu işlevlerin görüldüğü yeni binaların yanında malların naklinde antrepolar, yolcuların konaklaması için oteller yapılmıştır.⁷

³ 19.yüzyılda nüfus artışının iki kaynağı vardır. Birincisi, küçük de olsa nüfus artış hızındaki çoğalmadır. İkincisi ise imparatorluğun sürekli toprak kaybederek küçülmesi ve kaybettiği topraklardan sürekli olarak büyük sayılarda göç almasıdır. Bkz. (1), TEKELİ, s.361.

⁴ Bkz. (2), TEKELİ, s.61.

⁵ İlber ORTAYLI, Tanzimatdan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, s.61.

⁶ İlhan TEKELİ, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, s.880.

⁷ A.g.m., s.880-881.

İmparatorluğun dış ticaret ve yabancı sermayeye açılışı, finansman kurumlarının yarışmaları, bankaların kentlerin belirli bir kesiminde toplanmalarına neden olmuştur. Gelişen dış ticaretle birlikte oluşan bu iş biçimi bankalar çevresinde, bu iş biçimine uygun olarak iş hanlarının gelişmesine neden olmuştur. Artık kentin saygınlığını bankalar ve iş hanları göstermektedir.⁸

19.yüzyılda Tanzimat'ın getirdiği yeni yönetsel değişiklikler devlet işlerini kent merkezinde yer alan devlet dairelerinde yürütmeye itiyordu. Böylece devlet yapıları kent merkezlerinin bir başka yeni çekim noktasını oluşturmaktadır.⁹

İstanbul özelinde ise kent merkezinde görülen bir başka yenilik , yeni ekonomik ilişkiler içinde Batı kültürüne yönelmenin getirdiği tüketim kalıplarının ve yaşam biçiminin ortaya çıkardığı lüks tüketim dükkanları, tiyatrolar, eğlence yerleri gibi mekanlardır.¹⁰

Kentsel dönüşümün 19.yüzyılda geçirdiği yapılaşma sürecine bakarsak öncelikle devlet yapılarının sayı ve çeşidinin artmış olduğunu görürüz. 19.yüzyılın sivil ve askeri bürokrasisinin, eğitim sisteminde, sağlık konusunda getirdiği reformlar beraberinde yeni devlet yapıları ortaya çıkarmıştır. Devlet daireleri, kışlalar, okullar, hastaneler yapılmaktadır.

Artık 19.yüzyılda mimarlık, Avrupa'da okumuş Müslüman olmayan Osmanlılar ya da doğrudan yabancılar ve 19.yüzyılın sonuna doğru da

⁸ A.g.m., s.880-881.

⁹ A.g.m., s.880-881.

¹⁰ A.g.m., s.880-881.

İstanbul'daki okullarda yetişenler tarafından icra edilmektedir. Bu durum Osmanlı yapılarında batıda gelişen mimarlık akımlarının yansımalarını kolaylaştıracaktır.¹¹

Kentsel dönüşüm sürecinde özel mülkiyet sahiplerinin yaptırdıkları yapıların önemi de artmıştır. Toprak mülkiyetinin tanınması, yabancılara toprak sahibi olma yolunun açılması, kent toprağının spekülasyon konusu olmaya başlaması ile bu yapım kanalının niteliği çok değişmiştir. Artık kentte yalnız konut alanları değil yeni oluşan modern merkez, banliyöler hep özel mülk sahiplerince yaptırılacaktır. Arsa değerindeki artışlar yüksek yoğunluklu çok katlı yapılanmayı kışkırtacaktır.¹²

Kentin yeniden yapılaşma süreci artık 16.yüzyılın geleneksel kent dokusunu yeniden üretme özelliğini kaybetmiştir. Bu da değişik nedenlerin bir araya gelmesinin sonucudur. Nedenleri özetleyecek olursak, birincisi kentte önceki dönemde söz konusu olmayan yapı türlerinin ortaya çıkmasıdır. Bankalardan tiyatrolara, otellere kadar uzanan bir çeşitlenme vardır. İkinci olarak, bu binaların hepsi olmasa da en azından önemlileri bir ocaktan, loncadan gelen gelenekleri yeniden üretecek kişiler tarafından değil, değişik kökenli mimarlarca üretilmektedir. Üçüncü olarak, kentte arsa değer artışları her yeni yapılaşmanın daha yüksek yoğunluklu olmasına neden olmaktadır. Son olarak da kentsel ulaşım sistemindeki köklü değişimler, özellikle yol sisteminin yeniden şekillenmesini gerektirmektedir. Değişik koşullar bir araya gelerek 19.yüzyılda, geçmişteki dokular yerine yeni koşulların gerektirdiği yeni dokuların üretilmesini sağlamıştır.¹³

¹¹ Bkz. (1), TEKELİ, s.364.

¹² A.g.m., s.365.

¹³ A.g.m., s.365.

19.yüzyılda ortaya çıkan bütün bu değişimler var olan kurumları ortadan kaldıramamış, böylece kentte ikili bir merkez yapısı oluşmuştur. Yeni ekonomik ilişkiler ve benimsenmeye başlanan Batı kültürünün yaşam kalıpları yeni yapı tipleri yaratmış, içine girilen yeni ticaret ilişkileri yeni finans kurumlarını yani bankaları ve sigortaları gerektirmiş, yeni dış ticaret biçimi tüccarın doğrudan malla ilişkisini kesmiş, iş yerini malının bulunduğu depoların yanında değil bankaların yanındaki iş hanlarında seçmiştir.¹⁴ Artık yeni merkezin işlevleri yeni dış ticaret işlevlerini denetleyen yabancıların ve gayrimüslimlerin konut alanlarına uzanan yollar üzerinde yer almıştır. Galata – Beyoğlu örneğinde olduğu gibi.¹⁵

¹⁴ İlhan TEKELİ, “1839-1980 Arasında İstanbul’un Planlama Deneyimleri – İcabınca Plan...”, İstanbul Dergisi, Sayı 4, s.26.

¹⁵ Bkz. (6), TEKELİ, s.880.

2.2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kentlerin Gelişimi ve Ticari Yapılar

Osmanlı döneminde planlı bir şehircilik anlayışı olmadığından, şehirlerin gelişmeleri, toplumsal dinamiğin doğal iradesine bağlı kalmıştır. Öte yandan vakıf kurumunun varlığı ise devletin yapması gereken bir kısım hizmetlerin vakıflar yoluyla yerine getirilmesine imkan veren bir düzenin gelişmesine neden olmuştur. Böylece şehirler, cami, mescid, medrese, hastane gibi yapılar ile bunlara gelir getirici türden han, hamam, dükkan, bedesten gibi yapılar kazanarak gelişirken bunların işletilme ve yaşatılmaları da vakıf kuruluşları yoluyla yürütüldüğünden vakıflar da şehirlerin sosyal ve kültürel kuruluşları yerine geçmiştir.¹

İslamiyetin ilk yıllarında cami tek yapı olarak dinsel, siyasal, ekonomik ve kültürel merkez ve yerleşmenin odak noktası olmuştur. Kentin en önemli yapısı olan cami, uzun süre çok işlevli özelliğini korumuştur. Zamanla toplum örgütlenmesinin gelişmesiyle tek yapıda birleşen değişik işlevler için ayrı bir yapı tasarımı gerekmiştir. Külliye düzenlemesi bu gereksinimin sonucunda doğmuştur. Başlangıçta az sayıda yapıdan oluşan küçük çapta külliye, zamanla yerlerini geniş alana yayılan ve çok çeşitli yapılardan oluşan büyük külliye bırakmışlardır. Sultan ve devletin ileri gelenleri tarafından kurulan külliyelerin işleyebilmeleri için devlet arazileri ve kuran kişinin özel gelirleri vakıf olarak bağlanırdı. Ayrıca külliye içinde ve dışında han, çarşı, fırın, değirmen, mum imalathanesi, boyahane, salhane, bayram ve Pazar yerleri gibi ticaret amacıyla kurulmuş yapılardan elde edilen gelirler külliye giderlerine ayrılırdı.²

¹ Mustafa CEZAR, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, "Türkler ve Şehirleri", s.279.

² Ayla ÖDEKAN, Türkiye Tarihi 2-Osmanlı Devleti 1300-1600, "Mimari", s.278

Osmanlı taşra kentlerindeki pek çok kamu binası ya doğrudan doğruya Osmanlı merkezi idaresi tarafından ya da hazırladıkları projeler birçok durumda Sultan'ın doğrudan onayını alan sancakbeyleri tarafından yaptırılırdı. Bu nedenle, 15. ve 16. yüzyıl klasik Osmanlı mimari tarzı İstanbul'dan başlayarak imparatorluğun her yanındaki önemlice taşra kentlerine doğru yaygınlaşmıştır.

Osmanlı merkezi idaresinin inşaat faaliyetini örgütleme biçimine ilişkin olarak emek, askeri örgüt mensubu olan acemi oğlanlardan, özel beceri isteyen işler içinse lonca mensuplarından sağlanırdı. Osmanlı merkezi idaresince onaylanan projeler Mimarbaşı ve yardımcıları tarafından yürütülürdü. Bu görevliler her tasarımın genel planından sorumluydular ve inşaat alanının işleyişini örgütlerlerdi.

Osmanlı idaresinin yüksek düzeyde bir mensubu ticari amaçlı bir inşaatın sorumluluğunu üstlendiğinde amacı genellikle bir dini kurum olan vakfa gelir sağlamaktır. Bu koşullarda ise gelir getirmeyen bir ticari kuruluş yalnızca kötü bir yatırım değil aynı zamanda siyasi bir başarısızlık anlamına da geliyordu. Dolayısıyla ticarete yönelik inşaata genellikle gelir getirmesi beklenen yer ve zamanda girişilirdi. Ancak, vakıflara ait ticari yapıların yerinin belirlenmesinde başka unsurlar da etkili oluyordu. İmparatorluk içinde bir yerden diğerine gelir aktarımı genellikle tehlikeli ve masraflı bir işti. Bu nedenle ticari binaların yapılacağı alanın kazanç sağlanacak vakfa yakınlığına göre seçilmesi söz konusudur. Bu koşullarda belli bir yerin sahip olduğu ticari avantajlar ikinci plana düşebiliyordu. Ayrıca İstanbul'daki merkezi hükümet ya da merkezi hükümetin taşradaki görevlileri askeri ve stratejik önemi nedeniyle belli bir kent ya da bölgenin kalkındırılması gerektiğine karar verebilirdi. O zaman ise yapılacak tek şey buraya yan ticari kuruluşlarıyla birlikte vakfı kurmak

ve bu kurumların böyle bir yerleşimi canlandırmaya yetecek sayıda insanı o yöreye çekeceğini ummaktı.

Bir yerleşim bölgesinin bir kent ya da kasaba olarak tanımlanabilmesi için vergi ödeyen nüfus sayısının yanı sıra bazı işlevsel özellikler de taşınması gerekmektedir. İdari düzey açısından yerleşimde bir sancakbeyi ya da en azından bir kadı bulunmalıdır. Pazar etkinlikleri ilgili vergilerin varlığıyla kanıtlanmalıdır. Çarşıya ilişkin belgeler nüfusun önemli bir kısmının geçiminin önemli bir bölümünü tarım-dışı uğraşlarla kazandığını kanıtlamalıdır. Bu tanım kapsamına giren yerleşimler önemlerine göre sınıflandırıldığında birinci kategoride vergi mükellefi sayısı 3000'in dolayısıyla nüfusu 10.000'in üzerindeki kentler yer alır. Bu kentler arasında Bursa, Kayseri, Ankara, Tokat, Konya, Sivas, Kastamonu, Maraş bulunmaktadır. İkinci büyüklük kategorisinde yer alan kentler arasında da nüfusu 10.000'in üzerinde yerleşimler bulunabilir ancak bu kategorideki kentlerin çoğunda 5.000-9.000 kişi vardır. Bu kentler de Balıkesir, Çorum, Amasya, Niğde, Aksaray, Bergama, Tire, Malatya, Kütahya, Akşehir'dir.³

Vakıf malı dükkan ve iş yerlerine ait verileri yorumlamanın en iyi yolu da kentsel büyüklük kategorileriyle ilişkilendirmektir. Bu yolla, büyük kentlerin iş ve ticaret merkezlerinin orta büyüklükte kentlerin çarşılarından ve küçük yerel pazarlardan ayırılması mümkün olacaktır. Vakıf kayıtlarından derlenen ve iş yerleriyle ilgili olan veriler, söz konusu binanın işlevine göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflar arasında en önemlisini bedestenler oluşturmaktadır. Birinci kategoriye giren kentlerin hepsinde bedesten vardır. Ankara, Kayseri ve Sivas'a ilişkin olarak "eski" ve "yeni"

³ Orta büyüklükteki yerleşim yerlerinde 1.000-3.000 arasında vergi mükellefi varken, küçük kentlerde bu sayı 400-1.000 arasındadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Suraiya FAROQHI, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, s.12.

bedestenlerden bahsediliyor olması, bu kentlerde, en azından bir süre için üstü kapalı çarşı görevini gören iki bina olduğu izlenimini uyandırmaktadır. İkinci büyüklük kategorisinde bulunan kentlerin çoğunda da bedesten olduğu kesindir. Kapalı çarşısı olmayan kentlerde genellikle kervansaray adı verilen bir iki han bulunurdu. Bu binalardan kent dışında işlek yol üzerinde olanları tüccarlar için güvenli geceleme yerleri oluşturur, bazen de askerlerin yerleştirildiği kaleler olarak da kullanılırdı. Kentlerdeki hanlar ise daha uzun süreli kullanım içindi. Kentte geçici olarak kalan tüccarlar burada kalır, mallarını da aynı yerde saklardı. Bazı hanlar belli bir malın ticaretine ayrılır ve giderek o malın adıyla anılmaya başlanırdı.

Hanların geceleri korunması için çeşitli düzenlemeler vardı ama değerli malların saklanması için bedestenlerin uygun olduğu düşünülürdü. İstanbul'da ve başka kentlerde kişisel özel mülk olarak yaptırılan kapalı çarşılar olduğu bilinmektedir. Küçük bedestenlerdeki dükkan sayısı otuzdan biraz fazla iken, Ankara'daki eski ve yeni bedestenlerin her birinde doksandan fazla dükkan bulunmaktaydı.

Genellikle bir kentteki han sayısı o kentin ticari önemini gösterir. İstanbul, Bursa ve Ankara gibi büyük ticaret merkezlerinde hanlar birbirine çok yakın ve kapalı çarşının hemen yakınında bir iş merkezi oluştururdu. 16. yüzyılın sonuna doğru, Ankara gibi bir kent, tüccarların mallarını pazarladığı ayrıca İstanbul'da olduğu gibi Orta ve Batı Anadolu ile kentin kendisi arasındaki kervan bağlantılarını örgütleyen on beş kadar hana sahipti.⁴

⁴ Bkz. (3), FAROQHI, s.27-56.

14. ve 16. yüzyıllar arasında hızlı bir gelişme gösteren başkent dışındaki Osmanlı yerleşmeleri 17.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar durağan bir döneme girerler. 19.yüzyılın ikinci yarısındaki sosyo-ekonomik yapıdaki gelişmeler, özellikle Anadolu'da bölge merkezi niteliğindeki kentlerin mekansal yapılarında değişikliklere neden olmuştur. Değişimin ana etmenlerinden biri, tarımsal ürünlerin Avrupa'da gelişen endüstrinin talebini karşılamak amacıyla dış ticarete kaymasıdır. Yeni ulaşım teknolojisi olan demiryolu bu gelişmeyi hızlandırmıştır. Bunun sonucunda kentlerde, çoğunlukla küçük esnaf ve zanaatkarların yanı sıra ticaret sermayedarlığı oluşmuştur. Böylece geleneksel esnaf çarşılarından ayrı olarak ticaret burjuvazisiyle devlet görevlilerinden oluşan üst sosyal kesime hizmet sunan ikinci bir merkez ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında yönetsel yapıda girişilen yenilik hareketleri sonucunda eyaletlere yerleşen asker ve sivil bürokratlar dış ticareti ellerinde tutan Rum ve Ermeni azınlıklarla birlikte üst sosyal kesimi oluşturmuşlardır.⁵

Batılılaşma süreci İstanbul ve Anadolu kentlerinde tarihi dokunun görüntüsünü tümüyle sarsmıştır. Özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısında kentler kısa zamanda sanayi uygarlığının bir parçası olma durumuyla karşı karşıya gelmişlerdir.

⁵ Ayla ÖDEKAN, Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908, "Yerleşmeler", s.372.

2.2.1. İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun Kurulması

Osmanlı tarihi açısından 19.yüzyıl bir bakıma idari reformlardan oluşan ve Osmanlı tarihinin panoramasını değiştiren bir dönem olmuştur. İdari reformlar geçmiş uygulamalardan farklı olarak yeni bir görünüme sahiptir. İdare artık belli bir dünya görüşünün, yani bürokrasinin modernist dünya görüşünün etkisi altındadır ve kaçınılmaz olarak yeni bir hukuki düzenleme ile birlikte idari reformlar gerçekleştirilmektedir.¹

XIX.yüzyıl idaresinin yarattığı bir kurum da şehir yönetimidir, daha doğrusu şehrin yönetimini almak için halen mücadele eden belediye idareleridir.² Osmanlı şehrini yöneten kadı, şehrin yargıç, güvenlik işlerinin gerçek sorumlusu, vakıfların deneticisi, kentin mali otoritesi ve beledi hizmet görevlisiydi; aynı zamanda da hükümdarı temsil ederdi ve tayinle gelirdi. Kadı'nın bu görevleri yerine getirmesi için kendisine yardımcı olan başka görevliler ve kurumlar da vardır. Fakat her şeyden önce şehir halkı ve esnaf grupları bir takım hizmetleri yerine getirmekle yükümlüydüler. Kadı'nın görevi aslında şehre beledi hizmet getirmekten çok hizmetleri yaptırmak ve bunun için halkı örgütlemektir. Beledi hizmeti yaptırmak ve düzeni sağlamak için bir belediye örgütü ya da bu işe ayrılan bir bütçe yoktur. Geleneksel Osmanlı kentinde beledi hizmet yürütmek, şehir halkına kendi işini kendi yapması için bir yaptırım gücü uygulamak anlamına gelir. Kadı'nın yardımcıları olan resmi görevliler aslında güvenlik sorumluları idiler. Bu görevlilerin bazıları Yeniçeri Ocağı'na bağlıydı ve görevleri kontrol ve cezalandırma üzerine yoğunlaşıyordu.³

¹ İlber ORTAYLI, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetimler", İslam Geleneğinden Günümüzde Şehir ve Yerel Yönetimler, Cilt 1, s.447.

² A.g.m., s.447-448.

³ İlber ORTAYLI, Tanzimatdan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, s.112-115.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla geleneksel Osmanlı kent yönetim sistemi zayıflamış, çalışamaz hale gelmiş ve dolayısıyla kadının ocaktan aldığı yardım kesilmiştir.⁴

Kadınların mali görevlerini yerine getirememesi üzerine 1826'da İstanbul'da İhtisab⁵ Nazırlığı kurulmuş, şehirlerin güvenlik işleri, esnafın teftişi ve vergi toplanması gibi görevler bu memurlara bırakılmıştır. Vakıfların da 1836'da kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne verilmesiyle kadınların görev alanı kısıtlanmış 1837'de de önemi azalan ve kent yönetimi işlevlerin elinden alınan İstanbul kadısının sadrazamlıkla ilgisi kesilerek şeyhülislamlığa bağlanmıştır.⁶

Osman Nuri Ergin İhtisab Nezareti'nin o zamanki şeklinin kısmen şehreminliği olmakla beraber, kısmen de İstanbul Valiliği ve Zaptiye Nazırlığı, hatta Asakir-i Mansure-i Muhammediye teşkili masrafları karşılığı olan gelirlerin tahsil memurluğu, diğer bir tabirle maliye nazırlığı gibi bir şeyden ibaret olduğunu yazmaktadır.⁷

İhtisab nazırına bağlı olarak çalışan ve teftiş yapmak ve vergi toplamakla yükümlü olan kol oğlanlarının yapmış olduğu yolsuzluklar ve baskılar dolayısıyla artan şikayetler sonucunda İhtisab Nazırlığı'nın yetkileri kısıtlanmış, 1851'de de tamamen silik bir duruma düşmüştür. İhtisab kurumu başkentte de eyaletlerde de istenilen sonucu verememiş, yıkılan geleneksel yönetimin boşluğunu dolduramamıştır.⁸

⁴ İlhan TEKELİ, "19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, s.20.

⁵ İhtisab, hesap sorma, sorumluluk anlamına gelmekle beraber belediye memurunun işi ve dairesi, ihtisab dairesinin aldığı vergiyi de karşılar.

⁶ Detaylı bilgi için bkz. (3), ORTAYLI, s.115-116.

⁷ Osman Nuri ERGİN, İstanbul Şehreminleri, s.26.

⁸ Bkz. (3), ORTAYLI, s.117.

19.yüzyılın ortalarında İstanbul kalabalık bir nüfusu barındırıyordu ve işlemez duruma gelmiş eski kurumların yerine yenileri konulamamıştı. İstanbul artık eskisinden çok daha yoğun biçimde uluslar arası ticaretin uğrak yeri olmuştu. Artan göçle beraber şehrin beslenmesi, temizliği yanında güvenliği de ciddi bir sorun oluşturuyordu.⁹

1853-54 Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupalılar ile temas ve görüşme fazlaşarak hükümet dairelerinin teşkilatlanması Batı ülkelerine benzetilmeye uğraşıldığı sırada sadece belediye işleriyle meşgul olmak üzere ayrıca bir idare oluşturulması gerekli görülmüş ve kurulan yeni örgüte Avrupalıların bu makam için kullandıkları Préfecture de la Ville'in karşılığı olan Şehremaneti kurulmuştur.¹⁰

Şehremaneti şehirde zaruri ihtiyaç maddelerinin sağlanmasından, narh¹¹ koymak ve uygulatmak, yol ve kaldırım yaptırmak, temizlik işlerini ve esnafın kontrolünü sağlamakla görevliydi. Fakat Şehremanetinin faaliyetlerinin yetersizliği yeni önlemler gerektiriyordu.¹²

Belediye örgütünün yeniden kurulması için öneri ve projelerin görüşülüp uygulamaya konulması amacıyla 1855 tarihinde İntizam-i Şehir Komisyonu (Commission Municipale) kuruldu. Komisyon, Osmanlı uyruklu, yabancı dil bilen Müslüman ve gayrimüslim kişilerle, başkentteki bazı tanınmış üyelerden oluşmaktaydı. Komisyonunda bu işlerden anlayan nüfuz sahibi zengin yabancıların ve Osmanlı memurlarının bulunmasına özellikle dikkat edilmişti.¹³ Meclis-i Vâlâ üyelerinden Emin Muhlis Efendi

⁹ A.g.k., s.119-120.

¹⁰ Bkz. (7), ERGİN, s.28.

¹¹ Narh: Çarşıda, pazarda satılan şeyler için resmi makamlarca gösterilen fiyat.

¹² Bkz. (3), ORTAYLI, s.119-126.

¹³ Bkz. (3), ORTAYLI, s.126.

başkanlığında çalışan komisyon daha çok yol düzenlemeleri üzerinde durdu, şehrin ana güzergahlarını ve tamirleri için öncelik sırasını saptadı, yeni sokak döşeme biçimleri önerdi. Beyoğlu'ndaki Cadde-i Kebir'e (İstiklal Caddesi) gaz lambaları koydurdu, çöp toplatmaya başladı.¹⁴

Komisyonun kuruluş beyannamesinde Avrupa başkentlerinin mükemmel bir biçimde inşa edildiği belirtilirken İstanbul'un güzelleştirilmeye, temizlenmeye, yollarının genişletilmesine, sokaklarının aydınlatılmasına ve inşaat usullerinin iyileştirilmesine fevkalade ihtiyacı olduğu vurgulanıyordu.¹⁵

Komisyon üyeleri arasında zengin bir banker ailesinin mensubu olan Antoine Alléone, sefirler ve nazırlar arasında önemli bir nüfuzu bulunan, Bâb-ı Âli ve Beyoğlu arasında aracılık yapan İngiliz tebaalı bir Rum olan Revalâki, Osmanlı tebaasından ve imparatorluğun ilk gayrimüslim nazırlarından olan Ohannes Çamiç, Galata'nın Musevi bankerlerinden Avram Kamondo, Ermeni zenginlerinde Cezayirli oğlu Mıgırdiç yer almaktaydı. Komisyonun diğer üyeleri ise; Hüseyin Hüsam Efendi, Franco ben Bericole, Harmanos ve Mehmed Salih Efendi'ydi.¹⁶

Nüfuzlu kimselerden oluşan komisyon kısa bir süre sonra Ticaret Nezaretine nakledildi ve 1857'de dağılına kadar çalışmalarına burada devam etti. İstanbul'un istenen uygar düzeye çıkması için önerilen kaldırım ve kanalizasyonun yapımı, temizliğin sağlanması, yolların genişletilmesi gibi tavsiyelerin yanı sıra hükümete sundukları mazbatada belediyede muhasebe işleri için ayrı bir daire kurulması yer alıyordu.¹⁷

¹⁴ Bkz. (4), TEKELİ, s.21.

¹⁵ Zeynep ÇELİK, 19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, s.37.

¹⁶ Bkz. (3), ORTAYLI, s.126-127.

¹⁷ Bkz. (7), ERGİN, s.34-35.

Çeşitli bölgelere yerel yönetim yetkilerinin devredilmesi anlayışının bir ürünü olarak komisyon, kentin on dört daireye ayrılmasını öngören bir nizamname taslağı hazırlayarak¹⁸ (Nizamname-yi Umumî) Bâb-ı Âli'ye sunmuş ve padişaha onaylatılan nizamname 1857'de yürürlüğe girmiştir.¹⁹ Hükümet İstanbul'u on dört daireye ayırmakla beraber Altıncı Daire-i Belediye olarak adlandırılan Beyoğlu – Galata dışında ciddi bir örgütlenme görülmemiş, diğer semtlerde eski Şehremaneti bütün düzensizlik ve fakirliği içinde bocalarken, Altıncı Daire bölgesi doğrudan sadarete bağlanarak yarı bağımsız yönetimi ve özel mali kaynakları olan ayrıcalıklı bir bölgede çalışmaya başladı.²⁰

¹⁸ Bkz. (15), ÇELİK, s.38.

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. (7), ERGİN, s.34-36.

²⁰ Bkz. (3), ORTAYLI, s.127-128.

2.2.2. Altıncı Daire-i Belediye

19.yüzyılda Tanzimat'ın getirdiği dönüşümlerle birçok kurum işlevini yitirmiş ve çözülen yönetim sisteminden Belediyeciliğe geçiş aşamalı olarak gerçekleşmiş, değişen yönetsel ve toplumsal yapının getirdiği değişiklik kentin yönetimine de yansımıştır. Yeni yönetim arayışlarına İstanbul'dan başlanmış, daha önce de belirttiğimiz gibi kentin imarı için ve diğer işlerin (yolların genişletilmesi, temizlik işleri...) yürütülmesi için Şehremaneti kurulmuş fakat kentin düzenlenmesi ve yönetimiyle ilgili yeterlilik olmadığı için Şehremaneti gerekli atılımları yapamamış ve bu yüzden de İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun kurulmasına karar verilmiştir. Komisyon kent yönetimini doğrudan üstlenmemiş ve yeni bir yönetim modeli –İstanbul'un 14 belediye dairesine ayrılması- önermiştir. Beyoğlu ve Galata bu bölünmenin Altıncı Belediye Dairesi'ni oluşturacaktır. 1857'de tüm belediye dairelerinin kurulmasına olanak olmadığından uygulamaya Altıncı Daire-i Belediye'nin kurulmasıyla başlanması uygun görülmüştür.¹

Örnek belediyecilik uygulamasına neden Beyoğlu'ndan başlandığı 14 Şubat 1858 tarihli Takvim-i Vekayi'de şöyle açıklanmıştır.

“...İstanbul on dört belediye dairesine taksim olunmuş, belirtilen hudutlara göre Beyoğlu ve Galata Altıncı Belediye Dairesi itibar edilmiştir. Belediye dairelerinde yapılacak işlerin hepsine birden başlamak zor olacaktır. Altıncı Belediye Dairesi olan Galata ve Beyoğlu'nda binaların çok olması ve bunların değerli yapılardan oluşması, sahiplerinin ve içlerinde oturanların çoklarının böyle şeyleri başka ülkelerde de görmüş olmaları ve değerini anlamaları nedeniyle, bu işe öncelikle Altıncı Belediye Dairesi'nden başlanacaktır. Bu örneğin başarısı görüldükten sonra uygulama yaygınlaştırılacaktır.

¹ İlhan TEKELİ, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm, TCTA, cilt 4, s.884.

Bu belediye dairesinin cadde ve sokakları bakımlı hale getirilecek, kaldırımları, su yolları yapılacak, lağımları düzene sokulacak, her yer sürekli temiz tutulacaktır.

Bu işlerin gerçekleşmesinde kullanılacak parayı sağlamak üzere de özel bir daire kurulacak, bu daire belediyeye tahsis olunan gelirleri toplamaya da yetkili bulunacaktır.”²

Bilal Eryılmaz'a göre, o dönemde, fiziki yapısı, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatıyla İstanbul'un diğer semtlerinden oldukça farklı görünen Beyoğlu-Galata'da yabancılar ve gayrimüslimler çok olduğu için belediye sisteminin yerleştirilmesinde fazla bir güçlükle karşılaşılmayacağı düşünülmüştür. Ayrıca ilk belediye kurumunun bu bölgede uygulanmasında hükümetin yabancılar hoş görünmek ve reform yapıyor görüntüsü vermek istemesi de etkili olmuştur.³

Beyoğlu-Galata belediyesine “Altıncı Belediye Dairesi” denilmesi bir tesadüf değildir. Altıncı Daire bu ismi, Tanzimat'ın mimarı olan Mustafa Reşit Paşa ile Âli Paşa'nın bir süre oturdukları Paris'in seçkin ve modern semti olan “Sixieme Arrondissement” (Altıncı Daire)'den almıştır. Paris belediyesi o dönemde yirmi daireye ayrılmış, İstanbul Şehremaneti'nin de ona göre örgütlenmesi planlanmıştı.⁴

Altıncı Daire'yi sadrazamın atadığı yedi üyeden oluşan bir meclis yönetecekti ve meclisin üç üyesi her altı ayda bir değişecekti. Adayın meclise seçilme koşulu ise Altıncı Daire sınırları dahilinde en az 100.000

² Mustafa CEZAR, XIX.Yüzyıl Beyoğlusu, s.146-147.

³ Bilal ERYILMAZ, “Osmanlı Yerel Yönetiminde İstanbul Şehremaneti”, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, s.335.

⁴ A.g.m., s.335

kuruş değerinde emlak sahibi olması ve en az on yıldır İstanbul'da ikamet ediyor olmasıdır. Meclisin asli üyelerine ek olarak Bâb-ı Ali dört yabancı danışman atayacaktı. Bu danışmanların belediye konularında malumat sahibi, ayrıca en az 200.000 kuruş değerinde emlak sahibi ve İstanbul'da on yıl süreyle ikamet etmiş olmaları gerekiyordu. Fakat bu meclisin önceki meclislerden farkı üyelerin niteliği idi. İlk defa yabancılar başkentin yönetimine etkin biçimde katılmaktaydılar. Bunun somut nedenleri de gayet açıktır: Altıncı Daire'de tasarlanan projeler hükümetin maddi imkanlarını aşıyordu ve yabancılardan borç alma olanağı göz ardı edilemezdi.⁵

1857 Nizamnamesi Altıncı Daire'nin başına bir daire müdürü getiriyor, onun başkanlığında Daire-i Belediye Meclisi'ni kuruyordu. 1858'de yayımlanan Nizam-ı Umumi ise Altıncı Daire'nin görevlerini ayrıntılı bir biçimde düzenliyordu.⁶ Daire-i Belediye Meclisi nizamname ile belirlenmiş görevleri yerine getirecek, bu konuda hazırlanacak ayrıntıları yeni nizamnamelerle düzenleyecekti.⁷

Altıncı Daire-i Belediye'nin sorumlulukları çarşı pazar denetlemek, yol yapımı ve onarımı konusunda karar almak, sokakların aydınlatılması, su ve kanalizasyon şebekelerinin yapımı gibi konuları kapsıyor ve eski İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun işlevleriyle örtüşüyordu. Altıncı Daire'nin bölgede giriştiği ilk iş kadastro çalışmasıdır. İstanbul'da ilk kez böyle bir çalışma gerçekleşiyordu. Daire'nin bir diğer önemli çalışması da ana arterlerin genişletilmesi ve sokakların düzenlenmesiydi. Havagazı aydınlatması, su ve kanalizasyon sistemi, düzeltilen sokak şebekesine

⁵ Zeynep ÇELİK, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, s.38-39.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Nuri ERGİN, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, Cilt 4, s.1600-1614

⁷ Zafer TOPRAK, "Altıncı Daire-i Belediye", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 1, s.220.

mümkün olduğunca uygulanıyordu. 1870 Beyoğlu yangınından⁸ sonra kâgir bina zorunlu hale getirildi, Taksim ve Tepebaşı'nda iki park düzenlendi ve buralardaki gayrimüslim mezarlıkları kentin dışına, Şişli'ye taşındı. Yeni yönetim ayrıca iki hastanenin ve belediye sarayının yapımını üstlendi.⁹

Altıncı Daire ilk kez kentsel boşlukları planlama örneklerini gerçekleştirmişti. Ne var ki bu etkinlikler yalnızca yabancı elçiliklere, yabancılara ve yabancı güçlerin koruması altındaki Hıristiyan azınlığın oluşturduğu yeni kentsoylu sınıfa hizmet ediyordu.¹⁰

Bir deneme niteliğinde kurulan Altıncı Daire, bağımsız kimliğiyle on iki yıl devam etmişse de gündeme getirdiği kent hizmetleri ile Osmanlı belediye tarihi üzerine etkileri derin olmuştur. Aynı zamanda yerel yönetim anlayışına Batı normlarını getirmenin ve diğer belediyelere örnek olmanın ötesinde Altıncı Daire, Tanzimat zihniyetini de yansıtmaya bakımından Osmanlı çağdaşlaşma anlayışına da ışık tutmaktadır. Bâb-ı Ali, Galata'da gayrimüslimlere geniş bir özerklik tanıyarak belediye reformlarını özendirmiş aynı zamanda da Osmanlılık anlayışını sınama olanağı bulmuştur.¹¹

⁸ İstanbul'un 19.yüzyıl boyunca uğradığı felaketler arasında can kaybı ya da yanan bina sayısı bakımından değilse bile kaybedilen servet bakımından en büyüğü kuşkusuz Beyoğlu yangınıdır. Bu bölge kentin nüfusça en yoğun ve en varlıklı yeridir. Buradaki kâgirden yüksek binalar, ithal mallarla dolu gösterişli dükkanlar, oteller, tiyatrolar, elçilikler ve çoğunlukla kentin önde gelen ticaret erbabına ait görkemli köşkler, uğranılan maddi kaybın çok büyük boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. Felaket Beyoğlu'nu zenginliğinin ve görkeminin en üst seviyesinde yakalamıştır. Yok olan bu görkemin yeniden kazanılması yıllar sürmüş, kentin geçmişinde çok önemli izler bırakmış olan Naum Tiyatrosu gibi bazı eserler de bir daha asla geri gelmemiştir. Mehmet ALTUN, 1870 Büyük Beyoğlu Yangını, s.24

⁹ Bkz. (5), ÇELİK, s.39.

¹⁰ Doğan KUBAN, İstanbul Bir Kent Tarihi, s.353.

¹¹ Bkz. (7), TOPRAK, s.222.

Altıncı Daire’de gerçekleştirilenler Osmanlılık bilincini oluşturamamış, yönetim büyük ölçüde Galata-Beyoğlu kesiminde yerleşik Avrupa himayesinde bulunan varlıklı “burjuvazi” elinde kalmıştır. Öneriler ve icraat yörenin fiziki ve toplumsal yeniden yapılandırılmasından çok var olan ekonomik ve toplumsal ilişki ağını akılcı kılmaya yöneliktir. Bu nedenle de sokakların düzenlenmesi ve temel kent hizmetleri ile yetinilmiş, bu icraatların “Avrupaileşme” çizgisini kanıtlayacağı, Galata’nın varlıklı kesiminin kültür normlarını ön plana çıkaracağı düşünülmüştür. Fakat Altıncı Daire bölgesinde yaşayan farklı toplumsal katmanların gereksinimlerine karşılık verilmemiş, Bâb-ı Ali karşısında güç kazanmak ve Galata iş çevrelerinin konumlarını güçlendirmek arzusu ağır basmıştır. Düzenlenen, genişletilen, aydınlatılan, taş döşenen sokaklar dairenin ana ulaşım ağı içerisinde olması, Cadde-i Kebir (İstiklâl Caddesi) donatılırken daire sınırları içindeki sokakların büyük çoğunluğuna en temel hizmetlerin bile götürülmemiş olması bu anlayışın göstergesidir.¹²

Altıncı Daire-i Belediye tüm olumsuzluklara rağmen kent konusunda duyarlılığın kazanılması ve çağdaş yerel yönetim anlayışının oluşturulmasında önemli bir deneyim olmuştur.

¹² Bkz. (7), TOPRAK, s.222.

3. GALATA VE BEYOĞLU

3.1. Tarihsel Gelişim

Beyoğlu, Tünel-Taksim arasında uzanan İstiklâl Caddesi ve ona açılan sokakların belirlediği bölgenin adıdır.¹ Yunanca'da "karşı kıyı, öte yaka" anlamına gelen "Pera" adıyla anılan Beyoğlu özellikle 19.yüzyılda gelişme göstermiştir. Ancak 1923 yılında, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, İstanbul'un bu mahallesine verilen Beyoğlu adı resmen tanınmış ve (yanlışlıkla Galata mahallesini de içine alacak biçimde genişletilmiş bulunan) Pera adı kullanımdan kaldırılmıştır.² Türkler tarafından Pera yerine kullanılan "Beyoğlu" adının ise bölgedeki bir Bey'in oğlunun burada bulunan konağından kaynaklandığı ileri sürülür. Bey'in oğlunun kim olduğu konusunda da iki farklı görüş vardır. Kimilerine göre "Beyoğlu" adı Fatih döneminde, Pontus Prensi Alexias Komnenos'un islamiyeti kabul ederek bu bölgede oturmasından, kimilerine göre de Kanuni döneminde Venedik elçisi olan A.Giritti'nin oğlu Luigi Giritti'nin buradaki konağından gelmektedir.³

Said N.Duhanî, II.Mehmed (Fatih) İstanbul'u almadan önce Beyoğlu adının kullanılmadığını yazıyor. Bizanslılar ve Cenevizliler zamanından -ve Galata surlarının yapılmasından önce-, Galata mahallesinin bir parçası olarak Pera adıyla anıldığını ve o zamanlarda buranın kısmen ekilmiş, kısmen sürülmemiş uçsuz bucaksız tarlalardan oluştuğunu anlatıyor. Bugünkü Pera mahallesinin de Beyoğlu adını ancak XVI.yüzyılda, Venedik "Balyoz"unun Galatasaray'ı ile Taksim arasında, boğazın masmavi sularına bakan tepeler üzerinde bir yazlık konut yaptırmışından sonra, Beyoğlu adını aldığını belirtiyor.⁴

¹ Semavi EYİCE, "Beyoğlu", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 2, s.212

² Said N.DUHANİ, Beyoğlu'nun Adı Pera İken, Çev.Nihal ÖNOL, s.21

³ Nur AKIN, 19.Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera, s.83

⁴ Bkz. (2), DUHANİ, s.21

Beyoğlu sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği sorusuna çeşitli cevaplar verilebilir. Kimilerine göre Karaköy'den Taksim'e kadar, kimilerine göre Tünel'den Taksim'e kadar uzanan bölgeyi kapsar. Mustafa Cezar'ın aktardığına göre II.Mahmud dönemi belgelerinde yer alan "Beyoğlu'daki Tatavla nam yerde", "Beyoğlu'nun Maçka nam mevkiinde", "Beyoğlu'daki Şişli nam yerde" gibi tanımlamalar Beyoğlu sınırlarının XIX.yüzyılın ilk yarısında bile çok daha geniş olduğunu gösteriyor.⁵ Bu çalışmada ele alınan Beyoğlu sınırları ise ilk paragraftaki gibidir.

Galata ve İstiklâl Caddesi çevresinin asıl Beyoğlu sayılması görüşü XIX.yüzyıl ortalarından itibaren kuvvetlenmiştir. Bu görüşün öne çıkmasındaki en büyük etken ise, kuşkusuz, kozmopolit yapının asıl bu bölümde egemen durumda oluşunda ve buralarda aşağı yukarı Batılı bir havanın esmesindedir.⁶ Özdemir Kaptan da Beyoğlu'nun Galata'nın köklerinden türediğini, 2 Ağustos 1831 günü yaşanan büyük Galata yangınından sonra, Galata'da barınan yabancıların ve Osmanlılar'ın bir bölümünün, yeni yapılarını buraya kurduklarını anlatır.⁷

İstiklâl Caddesi ve Galata yaşam biçimi olarak iç içe girmişti, 1864'te Galata surlarının yıkılmasıyla fiziki sınırlar da ortadan kalkmış oldu.

Matrakçı Nasuh'un 16.yüzyıl İstanbul'unu tasvir ettiği gravürlerinden de anlaşıldığı üzere Beyoğlu içinde tek tük yapıların bulunduğu bağık bir alandır. Bu tarihlerde Beyoğlu'nda, Acemioğulları

⁵ Mustafa CEZAR, XIX.Yüzyıl Beyoğlusu, s.11

⁶ A.g.k., s.11

⁷ Özdemir KAPTAN (ARKAN), Beyoğlu, s.48

Kışlası olarak kullanılan Galata Sarayı'ndaki toplulukla, Galata Mevlevîhanesi, Şahkulu Mescidi, Asmalımescit ve Ağa Camii çevresinde küçük Türk yerleşmeleri bulunmaktaydı.⁸ Ancak 16.yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin İstanbul'da sürekli elçi bulundurmaları ve bu elçiliklerin Beyoğlu'nda yerleşmeleri bölgenin gelişiminde en önemli etken olmuştur. Fakat 18.yüzyıl başlarına kadar Beyoğlu, Galata Kulesi ve surlarının ardında, hala bağlar ve meyve bahçeleriyle kaplı bir alan niteliğindeydi. Bu özellik yöreye "Pera Bağları" adının verilmesine neden olmuştur.⁹

Başkentte daimi elçi bulundurma konusunda en kıdemli devlet olan Fransa 1535'te ilk elçisini, Jean de la Forest'i tayin etmiştir. Fransız elçileri başlangıçtan itibaren Beyoğlu'nda oturmuşlardır.¹⁰ 1592'de ise bir elçilik binası inşa edilmiştir.

Venedik elçilerinin bölgeye yerleşmeleri de aynı tarihlerde gerçekleşmiştir. Aslında Venedikliler Fransa'dan daha önce, 1454'te Venedik Cumhuriyeti ile yapılan anlaşmayla başkentte "balyoz"¹¹ bulundurma hakkını elde etmiştir. Fakat "balyozların" Türkiye'de kalış süresi bir yıl olacaktı. Bu anlaşma daimi elçilikleri için başlangıç sayılabilir. 1503 yılında ise balyozların Osmanlı topraklarındaki kalış süreleri üç yıla çıkarıldı.¹² Venedik elçileri 1628'de Venedik Sarayı'nın bulunduğu bölgeye yerleşmişlerdir.

⁸ Bkz. (1), EYİCE, s.212

⁹ Bkz. (3), AKIN, s.94

¹⁰ Fransızların ilk elçilik binasını Galata'da yaptıkları ve ortaya çıkan veba salgınından sonra elçiliklerin Beyoğlu bağlarına taşındıklarına dair farklı bir bilgi de bulunmaktadır. Bkz. Prof.Dr. Vedia DÖKMECİ – Doç.Dr. Hale ÇIRACI, Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu, s.12

¹¹ Venediklilerin başta bulunan yöneticilerine Balyos (Bailo) denmekteydi. Ancak Balyos (Balyos, Balyoz) sözcüğü Osmanlı belgelerinde genelde Venedik elçisinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bkz. (5), CEZAR, s.32

¹² A.g.k., s.32

XVI.yüzyılın sonlarında Beyoğlu'na yerleşen elçiliklerden üçüncüsü ise İngiltere temsilcisidir. İngiliz elçileri önce Galata'da İngiliz tüccarlarına kiralanmış bir evde oturmuşlar, XVI.yüzyılın sonlarında ise Beyoğlu'na taşınmışlardır.¹³

William Harborn, 1583 tarihinde İngiltere'nin İstanbul'daki ilk elçisi oldu ve görevini sürdürdüğü 1588 tarihine kadar Tophane'deki Ahmet Paşa Köşkü'nde oturdu. Elçilik 1596'da Beyoğlu'na taşındığında Edward Burton buraya yerleşen ilk elçi oldu.¹⁴

Beyoğlu'ndaki İngiliz Sarayı geniş ve güzel bahçelerle çevrili, Haliç'e bakan tepede yapılmıştır. Daha sonradan yanan bina yeniden yaptırılmış XVIII.yüzyıl başlarında da bahçesine kilise inşa ettirilmiştir.¹⁵

XVII.yüzyıldan itibaren Venedik, Fransa ve İngiltere Elçilikleri'ne yenileri katılmıştır. Elçilikler -İran hariç- diğerleri gibi Beyoğlu'na yerleşmişlerdir. Kulekapısı Mevlevîhanesi ile Galatasaray arasındaki bölgede yoğunlaşan Fransa, İtalya, İspanya, Hollanda, İsveç ve Rusya elçilikleri birbirine yakın yerde toplanmıştı. İngiliz Elçiliği bu alanın ötesinde, Haliç'e bakan bir tepeye, Amerikan Elçiliği Tepebaşı'na, Almanya Elçiliği ise daha uzağa, Gümüşsuyu'na yerleşti.¹⁶

Küçük birer saray niteliği taşıyan, bu nedenle de çoğunlukla da "Saray" olarak adlandırılan elçilikler 17.yüzyıldan itibaren özellikle de

¹³ A.g.k., s.33

¹⁴ Bkz. (10), DÖKMECİ – ÇIRACI, s.13

¹⁵ A.g.k., s.13

¹⁶ Bkz. (5), CEZAR, s.35

18.yüzyılda, çevrelerine yabancı uyrukluları ve gayrimüslim grupları çekmeye başladılar.¹⁷ Zamanla bu elçiliklerin çevresinde “tatlı su frengi” denilen Levanten (Perot) bir grup, yani yarı azınlık, yarı Avrupalı melez bir halk oluşmuştu. Beyoğlu, hıristiyanlığın çeşitli mezheplerine bağlı kiliselerin, Avrupa ülkelerine bağlı elçilik saraylarının, okullarının, zengin tüccar konaklarının ve yabancı ülke mallarını satan lüks mağazaların bulunduğu bir semti.¹⁸

Yerleşim yeri ve bir ticaret merkezi olarak Galata'nın tarihi Beyoğlu'nun aksine çok daha eskilere dayanmaktadır. İlk çağlarda Galata'ya “Sykai” (Sycae=İncirlik) denilmekteydi. Haliç'in kuzeyindeki bu küçük iskân yerinin etrafı I.Constantin (324-337) tarafından sur duvarı ile çevrilmişti.¹⁹ Celâl Esad Arseven'den öğrendiğimize göre burası küçük bir köy olup duvarlarla çevrilmiş olan kısım dahilinde bir kilise, bir hamam, bir tiyatro, bir değirmen, dört hususi değirmen ve 431 hane bulunmaktadır.²⁰

II.Theodosius (408-450) zamanında Bizans'ın sur içindeki on iki mahallesi sur dışındakilerle birlikte on dörde çıkarılmış ve Sycaena adı verilen Galata on üçüncü mahalle olarak kabul edilmiştir.²¹ Semavi Eyice'ye göre ise burası eski Grek diliyle “Peran en Sykais” yani “karşı yakada Sykai'da” olarak tasvir ediliyordu. Buradaki “Peran teriminin sonraları Galata ile Beyoğlu'na verilen Pera adının esas olduğu ileri sürülse de Sykai kasabasının sınırlarının nereye kadar uzandığı bilinmemektedir.²² Behzat Üsdiken'e göre “Peran” yalnız Galata için değil sur dışındaki varoşlar için de kullanılır. İstanbul'un alınmasından sonra ve

¹⁷ Bkz. (3), AKIN, s.207

¹⁸ Bkz. (10), DÖKMECİ – ÇIRACI, s.10

¹⁹ Prof.Dr. Semavi EYİCE, Galata ve Kulesi, s.9

²⁰ Celâl Esad ARSEVEN, Eski Galata Binaları, Haz.Dilek Yelkenci, s.25

²¹ Behzat ÜSDİKEN, Pera'dan Beyoğlu'na: 1840-1955, s.11

²² Bkz. (19), EYİCE, s.10

zaman içinde Pera, Galata'dan ayrılır. Sur içindeki bölüm Galata olarak kalırken sur dışındaki bağlık ve bahçelik alanlar Pera olarak adlandırılır.²³

Cenevizliler tarafından Galata'yı ifade için kullanılan Pera sözcüğü daha sonraları yabancılar ve Levantenler tarafından Beyoğlu'nu anlatmak için kullanılmıştır.²⁴

Bölgedeki incir ağaçlarının çokluğundan dolayı kullanılan Sykai adının yanı sıra bölgeyi tanımlamak için daha bir çok isim kullanılmıştır. Coğrafyacı Strabon "Sykin" olarak adlandırırken, Latinler buraya "Siçe, Suka, Siçena" diyor. Bizanslı tarihçi Dionysos ise bölgeyi "Sycodes" olarak tanımlıyor.²⁵

İmparator I.Iustinianos 528'de bölgeye kendi adını vermiş ve bir dönem burası bazen "Iustinianai" bazen de "Justinianapolis" diye anılmıştır.²⁶

Günümüze kadar ulaşan "Galata" adının kökenine baktığımızda da yine bir çok olasılıkla karşılaşırız. MÖ.279 yılında Galata'dan geçen ve kısa bir süreliğine de olsa buraya yerleşen bir Got (Gaulois veya Galate) kavminden esinlenilerek buraya "Galatu" denildiği bu olasılıklardan bir tanesidir.²⁷ Başka bir varsayım, ilk yerleşme dönemlerinde burada var olduğu bilinen süthaneler nedeniyle Grekçe'de "süt" anlamına gelen

²³ Bkz. (21), ÜSDİKEN, s.11

²⁴ Semavi EYİCE, "Galata", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 3, s.348

²⁵ Bkz. (21), ÜSDİKEN, s.11

²⁶ Bkz. (24), EYİCE, s.348

²⁷ Bkz. (21), ÜSDİKEN, s.11

“Gala”, “Galaktos” kelimelerinden geldiğidir.²⁸ Bir başka görüş, Galata adını İtalyanca “iskeleye inen merdivenli (veya yokuşlu) yol” anlamına gelen “calata” kelimesine dayandırır. Dördüncü varsayım ise bu yörede oturan bir Galatyalıdan dolayı bölgenin “Galat’ın Mahallesi” anlamına gelen “tou Galatou”dan adını almış olduğudur.²⁹

Galata, I.Constantinus zamanında (324-337) bir sur duvarı ile kuşatılmıştı. Galata surları Haliç ve Boğaz ağzı kıyılarında şehri çeviriyor ve karadan gelecek tehlikeye karşı da Azapkapı, Şişhane ve Tophane’yi kuşatan bir kara tarafı suru, kıyıdaki duvarlar ile birleşiyordu. Sahilde bulunan ve “Kastellion ton Galatou” denilen büyük bir hisarın I.Tiberios zamanında (578-582) yapıldığı sanılmaktadır. Galata Hisarı, IV.Haçlı Seferi sırasında 1203’te Latinler tarafından ele geçirilmiş, 1261’de Bizans şehre yeniden sahip olduğunda hisarın bölgedeki Latin kolonilerinin egemenliği altına girmemesine özen gösterilmiştir.³⁰

12.yüzyılın sonlarında Cenevizliler Galata’ya yerleştiklerinde Galata’da Cenevizliler, Venedikliler ve Pizalılar yaşıyordu. 1204 yılında Latin istilasına uğrayan kentin Bizanslılar tarafından geri alınmasında (1261) önemli yardımları olan Cenevizliler, 1267 yılında Galata’nın tümünü serbest bölge olarak, bir çeşit Ceneviz Kolonisi gibi kullanmak üzere aldılar.³¹

Surların imparator tarafından yıktırılması sebebiyle korunaksız bırakılan Galata, Venedik’in saldırısına uğradı. Cenevizliler kolonilerini surla çevirmek istemiş fakat imparator bu isteği geri çevirmiş sadece

²⁸ Bkz. (3), AKIN, s.82

²⁹ Bkz. (24), EYİCE, s.348

³⁰ A.g.k., s.348

³¹ Bkz. (7), KAPTAN (ARKAN), s.162

bölgelerini korumak için hendek kazmalarına izin verilmiştir. Fakat Bizans'ın zayıflamasıyla Cenevizliler hem sınırlarını genişlettiler hem de 14.yüzyılın ilk yarısında surları ve Galata Kulesi'ni inşa etmişlerdir.³²

İstanbul kuşatmasında tarafsız kalan Cenevizliler'e fetihten sonra II.Mehmed (Fatih) tarafından mal, can ve ticaret serbestliği tanındı. Bu dönemde Galata işlek bir ticaret limanı ve Avrupa ile ticaretin merkezi konumundadır.³³

Bu dönemde Galata özel statüsünü devam ettirse de Fatih tarafından atanan subaşı (voyvoda) ve kadı ile Osmanlı yönetimine katıldı. Ayrıca kiliselerin inşası da sınırlandırıldı. Yine bu tarihlerde Galata'ya İzmirli Rumlar yerleştirilmiş ve 15.yüzyılda Batılı tüccarlar özellikle Galata'ya yerleşmişlerdir. Artık Cenevizliler'in Galata'daki etkinlikleri giderek ortadan kalkmaktadır.³⁴

Venedik ile yapılan savaş döneminde (1463-1479) II.Mehmed, Floransalılar'a Galata'ya yerleşip ticaret yapmaları için kapitülasyonlar verdi. Böylece Rum, Müslüman, Frenk (Avrupalı) ve Ermeniler'den oluşan nüfusa yeni bir kültür daha eklendi. 16.yüzyılda ise Galata'daki Floransalılar'ın ticaret etkinliğinin yerini Venedikliler almıştır.³⁵

17.yüzyıl, Galata'nın bir liman kenti olarak en parlak dönemlerinden biri olmuştur. Kanuni'nin Fransızlar'a verdiği kapitülasyonlarla Fransız tüccarlar işlerinin büyük bir kısmını daha güvenli

³² Bkz. (24), EYİCE, s.348

³³ Halil İNALCIK, "Galata", İstanbul Ansiklopedisi, c.3, s.349

³⁴ Bkz. (3), AKIN, s.84

³⁵ Bkz. (24), EYİCE, s.350

buldukları Galata'ya taşımışlardır. Fakat 18.yüzyılda bu durum değişmiş Galata limanı önemini yitirmiştir. Bu yüzyıldan itibaren Galata ticaret ağırlıklı bir bölge görünümünü almıştır. Özellikle Voyvoda Caddesi'nde yoğunlaşan hanlar, ticarethaneler, bürolar, depolar ve bunların yanında borsa ve bankerlerle ekonomiyi elinde tutmuştur.³⁶

³⁶ Bkz. (3), AKIN, s.85

3.2. Bölgenin Etnik Kimliği

İstanbul'un fethi sırasında Galata nüfusunun çoğunluğu Hıristiyan idi. 1455'te devlet malı haline getirilen binalardan kira ve zimmî tebaadan cizye toplamak için bir sayım yapıldı. Bu sayıma göre Perşembepazarı bölgesinde zengin iş adamları, özellikle Cenevizliler oturuyor, şehrin doğu kesiminde fakir göçmen mahallelerinde Rumlar ve Ermeniler yerleşmiş bulunuyordu. Karaköy'de yaşamakta olan Yahudiler II.Mehmed (Fatih) tarafından Haliç'in karşı tarafına nakledilmişlerdir. Bu tarihlerde Galata'da Rum nüfusu çoğunlukta idi.¹

1476'da yapılan sayıma göre Galata'da 592 Rum, 535 Müslüman, 332 Frenk ve 62 Ermeni evi vardı.² Dükkan sayısının ise 260 olduğu bilinmektedir.³

16.yüzyılın ikinci yarısında Galata'nın iç surlarla üç kısma ayrıldığı, bir kısmında asıl Pesotlar yani Galatalıların, diğer kısımlarında Grekler, Türkler ve Musevilerin yaşadığı yazılmaktadır. 16.yüzyılda Galata nüfusunun %35'ini Türkler, %39'unu Rumlar, %22'sini Avrupalılar, %4'ünü de Ermeniler oluşturuyordu.⁴

1606'da Magnifica Comunita di Pera⁵'nin yaptığı sayıma göre Galata'da Ceneviz döneminden kalan Katolik nüfus 300-400 kişi,

¹ Halil İNALCIK, "Galata", İstanbul Ansiklopedisi, c.3, s.350

² Mustafa CEZAR, XIX.Yüzyıl Beyoğlusu, s.14

³ Nur AKIN, 19.Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera, s.30

⁴ Nur AKIN "İstanbul'un 'Batı'lı Bölgesi Galata", Arredamento Dekorasyon, sayı 59, s.82

⁵ Fetihden sonra Cenevizlilerin bir kısmı Galata'yı bırakıp kaçmışlarsa da çoğu burada kalmış ve kaçanlardan da geri dönenler olmuştur. Galata'daki Cenevizliler, dinle ilgili işlerini yürütmek için 12 üyeden oluşmuş bir meclise sahip bir cemaat olarak, Magnifica Comunita (Muhteşem Cemaat) adıyla varlıklarını sürdürdüler. Bkz. (1), İNALCIK, s.350. Magnifica Comunita hakkında detaylı bilgi için bkz. Nora ŞENİ, "Seyyahlar Gözüyle Levantenler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c.2, s.566-567

elçiliklere mensup olanlar ve yabancı tüccarlar ise 3000 kişi idi. 1765'te St.Mary Kilisesi kayıtlarında, Latin Katolik nüfus ancak 261 aileden ibaretti. (73'ü Peralı, 17'si Alman, 33'ü Fransız, 13'ü İtalyan, 4'ü Kudüslü, 50'si Ege adalarından ve 4'ü Raguzalı idi.)⁶

17.yüzyıl Galata'sı, surlarla belirlenmiş sınırlar içinde gelişmekte, dışı yine kırsal alan görünümünü sürdürmektedir. 15.yüzyıl sonu 18.yüzyıllar arasında oluştuğu, buna bağlı olarak da o kesimlerin bir Türk kenti görünümü yarattıkları bilinmektedir. Bu durum 19.yüzyıl ortalarına dek sürmüştür.⁷

Osmanlı idaresi, güvenlik düşüncesiyle Galata'da Müslüman nüfusu artırmayı düşünüyordu. 1533'ten sonra Barbaros Hayreddin Paşa, mağripli denizcileri ve Endülüs'ten sığınmacı Arapları Galata'ya yerleştirmekte idi. Endülüs Arapları'nın kitle halinde gelip yerleşmesi 1610'dadır. Osmanlılar, İspanya'dan sürülen göçmenlerin bir kısmını Galata'da Arap Camii ile Galata Kulesi arasındaki bölgeye yerleştirdi.⁸

Evliya Çelebi döneminin Galatasını şöyle aktarıyor: "Buradaki on sekiz mahalle Müslüman,yetmiş mahalle Rum ve üç mahalle her cins Frenk, bir mahalle Yahudi, iki mahalle Ermenidir. Başhisar'da (Galata Kulesi) asla kefere yoktur ve ikinci hisarda, Arap Camisi'ne gelince de kefere bulunmaz... Buranın sakinlerinin çoğu İspanya kafirlerinin zulmünden kaçan Müslümanlardır. Bu iki kalenin dışında kalan yerler

⁶ Bkz. (1), İNALCIK, s.350

⁷ Bkz. (4) AKIN, s.82

⁸ Bkz. (1), İNALCIK, s.352

kefere doludur ve IV.Murad zamanındaki sayıma göre iki yüz bin kafir ve altmış dört bin Müslüman vardır...”⁹

Ayrıca burada sahiplerinin çoğu Rum veya Frenk olan 3080 dükkan, 8 çarşı, 1 yağ pazarı, 1 bedesten, 1 balıkhane, 1 gümrük binası, 1 yağ kapanı, çoğu Rum ve Musevilere ait 200 meyhane saymaktadır.¹⁰

Yabancı gezginler, 17. ve 18.yüzyıldaki İstanbul’un nüfusu üzerine net bilgiler vermiyorlar. İngiliz Sandys, nüfusun 700.000 olduğunu ve bunların yarısının Türk, yarısının ise Yahudi ve Hıristiyan olduğunu söylemiştir. Pera’da da üç Hıristiyan’a karşılık bir müslüman olduğunu burada hiç Yahudi oturmadığını, Yahudiler’in Pera’da sadece dükkanlarının bulunduğunu belirtmektedir.¹¹

Galata’nın yerli ve yabancı seyyahlar tarafından bir Frenk ve gayrimüslim şehri olarak nitelendirilmesine ve Evliya Çelebi’nin verdiği rakamlar göz önüne alındığında Galata’nın küçük bir müslüman azınlık içeren bir Hıristiyan şehri görünümünü almasına Edhem Eldem’in cevabı konuya farklı bir bakış açısı getirmektedir. Edhem Eldem, Batılı seyyahların İslam’ın başkenti durumundaki İstanbul’un bir semtinde, kısmen de olsa, Batı’da alışık oldukları tipte bir mekanla karşılaşmalarının verdiği rahatlık ve keyifle, Galata’nın Müslüman mahalleleriyle ilgilenmemiş ve görmemiş olmalarının şaşırtıcı olmadığını ve ayrıca bir exotisme’e ihtiyaç duyduklarında, bunu Galata’nın içinde değil de İstanbul dahilinde gidermelerinin de doğal olduğunu, Evliya Çelebi’nin de aynı manzarayla karşılaştığında, hayret, nefret ve gıptanın karıştığı bir

⁹ John FREELY, Evliya Çelebi’nin İstanbulu, Çev.Müfit Günay, s.136

¹⁰ Bkz. (3), AKIN, s.30-31

¹¹ Robert MANTRAN, İstanbul Tarihi, Çev.Teoman Tunçdoğan, s.243

duyguyla ona çarpıcı gelmiş olan özelliği öne çıkarttığını ve abartarak naklettiğini yazmaktadır.¹²

“Galata’nın tarihi gelişmesindeki en çarpıcı özelliklerden biri, Osmanlı döneminde gittikçe hızlanan bir entegrasyon hatta asimilasyon sürecinin ortaya çıkmasıdır. Kalafat yeri, Tersane, Tophane gibi sur dışında kurulmuş olan idari/ekonomik birimlerin beslediği giderek büyüyen bir Müslüman kitle Galata’yı fethetmeye başlamış ve yerleşik yerli ve yabancı gayri-Müslim topluluklarını sıkıştırmaya ve hatta Galata dışına itmeye başlamıştı. Bu bağlamda, 16.yüzyıl sonunda başlayan fakat asıl 18.yüzyılda hızlanan Pera/Beyoğlu’nun özellikle gayri-Müslimlerin iskânına açılması olgusu daha iyi anlaşılmaktadır. Bu harekete en erken katılanların Galata’daki mekanları en dar olan Frenk ve Ermenilerin olması da bir tesadüf değildir.”¹³

1700’lerdeki tahmini nüfus dağılımına göre Galata’nın Batı ve orta kısımları Müslümanlara, Doğu kısmının büyük bölümü Rumlara ve kısmen Ermenilere aitti. Bereketzade ve Mumhane’de ise Latin ve Yahudi toplulukları yaşamaktaydı. 18.yüzyıla varıldığında Galata’nın nüfusunun en az yarısı, o dönemde söylenenlerin aksine, Müslümandır.¹⁴

Beyoğlu’nun etnik kimliği 17.yüzyıldan itibaren bölgeye yerleşen elçiliklerle belirginleşmeye başlamış, bu tarihlerden itibaren Beyoğlu’nda, 19.yüzyılda doruğa ulaşacak bir Levanten merkezin ilk nüvesi oluşmuştu. Galata’yla sıkı ilişki içinde olan İstanbul’un Avrupalı bölgesi gelişmeye başladı. Elçiliklerin kurulmasından kısa bir süre sonra çevrelerinde, İstanbul’a genellikle ticaret amacıyla gelen Avrupalılar ve yerli

¹² Edhem ELDEM, “Nostaljidten Arındırılmış Bir Bakış: Galata’nın Etnik Yapısı”, İstanbul Dergisi, sayı 1, s.58-59

¹³ A.g.m., s.61

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. (12), ELDEM, s.59

gayrimüslim gruplar toplanmıştır.¹⁵ Fakat 18.yüzyılın ortalarında, Beyoğlu'nda, henüz kozmopolit bir kimlikten söz edilemez.¹⁶

¹⁵ Bkz. (3), AKIN, s.31

¹⁶ Bkz. (2), CEZAR, s.70

3.3. 19.Yüzyılın İkinci Yarısında Sosyal ve Kültürel Doku

Beyoğlu ve Galata kuruluşundan beri gerek görünümüyle gerekse yaşamıyla İstanbul'daki Avrupa olmuştur. 19.yüzyıla gelindiğinde Müslümanıyla, Ortodoksuyla, Katoliğiyle, Yahudisiyle, Frenkiyle tüm bölge halkının ortak amacı İstanbul'da bir Batılı gibi yaşamak, Avrupa'dakiler gibi bir kente sahip olmaktır. ¹

İlber Ortaylı ise 19.yüzyılda Beyoğlu-Galata bölgesini Avrupa yaşam biçiminin Doğu Akdeniz'deki salaş bir modeli olduğunu yazmaktadır. Kâgir binaları, farklı giyimli insanları, değişik yemekleri ve eğlenceleri, özgün şivelerle yabancı dillerin konuşulduğu, yabancı kitap ve gazetelerin satıldığı ve Osmanlı aydınınının Avrupa'yı gözlediği bu semtte elçilikler, yabancı bankalar, yabancı okullar ve Osmanlı Hıristiyanlarıyla ilgisi olmayan Hıristiyan cemaatlerin kiliseleri bulunmaktadır. Yabancı restoranlar, birahaneler, café'ler, "ikinci, üçüncü sınıf" gezginci Avrupalı grupların temsil verdiği tiyatrolar da buraya dolmuş ayrıca sokakların düzenlenmesi için ilk faal belediye idaresi de bu semtte kurulmuştur.²

Beyoğlu bir tarafıyla zenginliğin ve sefahatin semtidir. Fakat "gösterişli konakların, elçilik saraylarının, kiliselerin çevresi sefalet apartmanlarıyla doludur."³ Moltke bu sefaleti, 1837'de İstanbul'u kasıp kavuran vebanın Beyoğlu'ndaki görüntüsünü şöyle anlatıyor.

¹ Ayşe NASIR, "İstanbul'da Avrupa: 19.yüzyılda Galata ve Pera", *Arredamento Dekorasyon*, sayı 59, s.85.

² İlber ORTAYLI, "Eski Beyoğlu'ndan Çizgiler", *İstanbul'dan Sayfalar*, s.84.

³ A.g.k., s.84.

“Beyoğlu, bu manzaraya alışmamış olanlara gamlı bir tablo arz etmektedir. Daha buraya girer girmez sağ ve soldaki tepelerde sefil tahta barakalar ve çadırlar, paçavralar içinde insanlar, kadidi çıkmış hasta yüzler ve bağırişan çocuklar görülür.”⁴

Ubicini ise Beyoğlu'nun 1850'lerdeki fiziksel dokusuna ve sosyal yaşantısına tanıklığını şöyle aktarıyor.

“Pera'yı tasvir etmeye çalışmayacağım. Kaldı ki şehrin hiçbir özelliği de yok. Bazı moda mağazalarının vitrinleri önünde tek tük Türk kadınları görünmese insan kendini ikinci, üçüncü sınıf bir İtalyan şehrinde sanabilir. Adım başına bir kilise, duvarlara asılı Meryem tasvirleri, Katolikliğin bütün dış görünüşleri, çanlar, ayin alayları, cenaze alayları, bütün mezheplere mensup papazlar, buna karşılık ne adetleri, ne kıyafetleri, ne dilleri ile Türk İstanbul'un bir semti olan Pera, Pekin kadar, Kalküta kadar ona yabancı...”

Aynı kapitülasyonlar Fransız sefirlerine ve Fransız memurlara, hizmetlerinde çalışan reayaya da vatandaşlarına eşit haklar ve imtiyazlar tanıyan beratlar verme yetkisini de tanıyordu. Çok sayıda Rum ve Ermeni Pera'ya taşındı ve bu korumanın gölgesinde zengin olup önce mütevazı ahşap evler, sonra kâgir saraylar inşa ettirdiler. Aynı zamanda Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden yabancılar kimi ticaret gayesiyle, kimi işlerinin kötü gitmesi, kimi ihtilallerle kurulduğundan Türkiye'ye akın ettiler ve Pera tıpkı İzmir'in Frenk Caddesi gibi bütün dinlerin, dillerin, kötülüklerin ve sefaletlerin kaynağı münhasıran bir Avrupa şehri oldu.”⁵

⁴ Feldmareşal Helmuth Von MOLTKE, Moltke'nin Türkiye Mektupları, s.112.

⁵ Mustafa CEZAR, XIX.Beyoğlusunu, s.164-165.

19.yüzyılın ikinci yarısında Levantenler özgün yaşam biçimleri ve onu şekillendiren alışkanlıklarıyla Galata ve Beyoğlu'nda farklı bir dünya yaratmışlardır.⁶ Galata ve uzantısı olan Beyoğlu, Batılı olan her şeyin ilk uygulandığı yerlerdir. Yapı türlerindeki Batılılık, yapısal özelliklere de yansımaktadır. İlk belediye, ilk tiyatro, ilk otel, restoran, kafeşantan, kafe, pasaj ve tavernalar, ilk batılı anlamda iş hanlarının yanı sıra geleneksel düzenin dışındaki ilk konut uygulamaları da burada görülür. İşlevsel yeniliklerin yanı sıra gerek malzeme gerekse de biçimsel ve bezemesel özellikler açısından da yapılar aynı dönemin Paris, Viyana, Londra örnekleriyle benzerlikler gösterirler.⁷

Beyoğlu'nda yaratılan kültürel ortam Batı'ya paralel olarak geliyordu. Pek çok opera veya tiyatro oyunu aynı zamanda sahneye konuyor, Batı'da moda olan her şey hemen buraya da geliyordu. Elçiliklerin veya azınlık grupların yardım dernekleri yararına verilen balolar Batı'daki örneklerini aratmıyordu.⁸

Resim sanatına ve tablolara karşı Avrupa başkentlerinde gösterilen ilgi Beyoğlu'nda yaşayan Levanten ve azınlıklar arasında da yaygındır. Bölgenin ileri gelen ailelerinin sanatçılara resimlerini yaptırmalarına sıkça rastlanmaktadır.⁹

⁶ Nur AKIN, 19.yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera, s.40.

⁷ Nur AKIN, "İstanbul'un 'Batı'lı bölgesi Galata", Arredamento Dekorasyon, sayı 59, s.83.

⁸ Seza DURUDOĞAN, XIX.Yüzyılda Pera/Beyoğlu'nun Ekonomik, Kültürel ve Politik Yapısının Mimariye Etkileri,

⁹ Bkz. (6), AKIN, s.75

Batı'da gerçekleşen her yeniliğin kısa bir süre sonra buraya da ulaştığını gösteren bir diğer örnek ise Fotoğrafçılıktır. 1852'de Fransız fotoğrafçı M.A.Durand İstanbul'a gelmiş ve kentin çeşitli görünüşlerini içeren albümler oluşturmak için çalışmıştır. Fotoğrafla ilgili ilanlar 1860'larda artmıştır. 1862'de JC'da çıkan bir ilanda Beyoğlu'nda bir fotoğraf atölyesinin kurulduğu ve öğrenci yetiştirmek istediği duyurulmaktadır.¹⁰

Beyoğlu ve Galata'nın 19.yüzyıldaki görünümü, fiziki ve sosyal yapısı, kültürel ortamı İstanbul'u ziyaret eden yabancılar tarafından kaleme alınmıştır. Bu yabancılardan biri olan İtalyan yazar Amicis Galata gözlemlerini şöyle yazmaktadır.

"...Burası İstanbul'un merkezidir. Hemen hemen bütün sokakları dar ve dolambaçlıdır, iki yanlarında meyhaneler, tatlıcılar, berber, kasap dükkanları, Rum ve Ermeni kahvehaneleri, tüccar yazıhaneleri, iş yerleri ve külüstür evler vardır; Londra'nın kenar mahalleleri gibi loş, rutubetli ve vicik vicik çamurludur. Aceleci, telaşlı bir kalabalık, hamallara, arabalara, eşeklere, atlı tramvaylara yol vere vere sokaklarda koşup durur. İstanbul'da hemen bütün ticaret bu semtte yapılır. Borsa, gümrük, Avusturya Lloyd ve Fransız Mesajeri yazıhaneleri; kiliseler, manastırlar, hastaneler, mağazalar buradadır. Bir yer altı treni Galata'yı Beyoğlu'na bağlar. Sokaklarda sarıklarla fesleri görmesiniz, Şark'ta olduğunuza inanamazsınız. Her tarafta Fransızca, İtalyanca ve Ceneviz dili konuşulur...

¹⁰ Bkz. (6), AKIN, s.75.

...Pera hem sakindir hem eğlenceli...Avrupa kolonisinin West-End'idir, zarafet ve safa şehridir. Yürüdüğümüz yolun iki tarafına İngiliz ve Fransız konakları, şık kahveler, göz kamaştıran dükkanlar, tiyatrolar, konsoloshaneler, kulüpler, sefaret konakları sıralanmış, bunların arasından bir kale gibi Beyoğlu'na, Galata'ya ve Boğaz sahilindeki Fındıklı'ya hakim olan Rus sefaretinin kagir sarayı yükseliyor. Burada Galata'dakinden çok farklı olan bir kalabalık var. Aşağı yukarı soba borusu gibi erkek şapkalarıyla, tüylerle, çiçeklerle süslenmiş kadın şapkalarından başka bir şey görülüyor. Rum, İtalyan ve Fransız kibarları, zengin tüccarlar, sefaret memurları, yabancı gemilerin zabitleri, sefir arabaları ve her milletten ne olduğu bilinmeyen, karışık suratlı insanlar görülüyor. Türk erkekleri berber dükkanlarındaki balmumundan yapılmış bebekleri seyretmek için duruyorlar. Türk kadınları da ağızlarından sular akararak terzi camekanlarının önünde takılıp kalıyorlar; Avrupalı sokağın ortasında yüksek sesle konuşuyor, gülüyor, şakalaşiyor; Müslüman kendisini gurbette gibi görüyor ve başını İstanbul'daki kadar dik tutmuyor..."¹¹

1847 yılında İstanbul'a gelen ve burada çeşitli görevlerde bulunan Dethier de bölgenin panoramasını çizmiştir.

"Uygarlık öncüleri Galata'da eski, dar ve pis sokakları büyük ölçüde değiştirdi ancak Musevilerin, hayat kadınlarının ve meyhanelerin dünyasını ortadan kaldıramadı. Ana caddeler, Karaköy köprüsüne kadar uzanan geniş Pera Caddesi ve biraz kavisli bir hatla Azap Kapı'dan Tophane'ye kadar giden tramvay yolu ile şık evlerin ve mağazaların süslediği bir kavşak yaparlar. Kavşağın her iki kolunda iki fıskiyeli çeşme görülür..."

¹¹ Edmondo De AMICIS, İstanbul (1874), Çev.Prof.Dr.Beynun Akyavaş, s.64, 65, 66, 67, 68.

Pera'nın ana caddesi boyunca gidilirse sağda Mevlevi Dervişleri Tekkesi, buranın karşısında yeni belediye oteli, ileride sağ kolda İsveç Konsolosluk Sarayı görülür. Yürümeye devam edilirse Mısır Otel ve ardından Rus Elçilik Sarayı gelir. Burayı St.Maria Terrasancta Kilisesi izler. Bu kilisenin yanından Avusturya Konsololuğu'nu Fransız Konsololuğu'ndan ayırdıktan sonra Avusturya, Fransız ve Alman Postaneleri'ne doğru inen Postane Caddesi geçer. Kiliseyi geçtikten sonra da Hollanda Elçilik Sarayı, Kristal Palas (Fransız Tiyatrosu), Concordia (İtalyan Tiyatrosu), sol tarafta Küçük Campo'nun yanında İngiliz Konsolosluk Sarayı görülür. Daha ileride Galatasaray (Osmanlı-Fransız Lisesi), Naum Tiyatrosu (yanmıştır), Elhamra, Alkazar ve son olarak da Taksim'deki ferahlık veren çeşmeden çok uzak olmayan alman Elçilik Sarayı vardır...¹²

Beyoğlu ve Galata'yı anlatan yabancıların vurguladıkları ve biraz da övünerek tasvir ettikleri bölgenin Batılı kimliği özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısında kendini göstermiş, yaşam biçiminden fiziki dokuya kadar her alanda etkisini hissettirmiştir.

¹² P.A.DETHIER, Boğaziçi ve İstanbul (19.Yüzyıl Sonu), Çev.Ümit Öztürk, s.75, 76, 77.

3.4. Ticaret Hayatı

Beyoğlu'nun tarih içinde ortaya çıkışını Galata'dan ayırmamız mümkün değildir. Galata ve onun uzantısı olarak gelişimini sürdüren Beyoğlu, Avrupalıların ve levantenlerin ağırlıkta olduğu yerleşim bölgeleridir. Bununla birlikte II.Mehmed (Fatih) döneminden başlayarak bu semtlerde ya da yakın çevresinde müslüman mahalleleri oluşturulmasına dikkat edilmiştir.

Galata, İstanbul'un ticaret merkeziydi. Cenevizliler bölgeyi uluslararası deniz ticaretinin önemli bir limanı haline getirmişlerdi. Galata bu konumunu fetihden sonra da sürdürmüş, Batı ile olan tüm ticaret ilişkilerinin yürütüldüğü bölge olmuştur.

Bütün kazancını, uluslararası ticaret merkezi olan limanından sağlayan Galata'da tüccarların ticarethane, dükkan ve kimilerinin de evleri bulunuyordu. Zengin tüccarların evleri ise Beyoğlu'nda Fransız ve Venedik Saraylarının yakınındaydı. Beyoğlu, önemli bir ticaret merkezi olan Galata'ya bağlı olarak yabancı kökenli bir yerleşim alanı olarak gelişmiştir.¹

Fetih sırasında bazı Cenevizlilerin bölgeyi terk etmeleri nedeniyle ekonomi sarsılmış, ticarethane ve depolar boş kalmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'un kalkınmasına paralel olarak Galata, eskisinden daha hareketli ve zengin bir ticaret bölgesi haline geldi.

¹ Prof.Dr.Vedia DÖKMECİ – Doç.Dr. Hale ÇIRACI, Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu, s.17

Kanuni döneminde Fransa'ya tanınan kapitülasyonlar Galata Liberalizmini doruk noktasına çıkarmıştır. İlk zamanlarda bu durum Galata'nın aleyhine olsa da daha sonraları bankerlik, sigortacılık, komisyonculuk ve hatta acentelik işlerinde Galata Osmanlı liman kentlerinde hakimiyeti ele geçirmiştir.²

Fransızlara verilen Akdeniz ticaret imtiyazı Osmanlı Hazinesine çeşitli vergiler sayesinde büyük paralar bırakıyordu. Bu sayede genişleyen ticaret, Galata'da büyük paralar kazanılmasını ve Osmanlı hükümetinde hissedilir bir zenginleşmeyi beraberinde getirmiştir.

Galata'nın bu dönemde zenginleşmesi sadece ticari faaliyetlerin artması sayesinde değil aynı zamanda yönetimin can ve mal güvenliğini sağlamasıyla olmuştur. Bir çok Fransız tüccar Galata'yı daha güvenli bularak parasal servetinin büyük bir kısmını ve mal stoklama işini Galata'ya nakletmişti. Galata, yarattığı gelire hem Osmanlı'yı ekonomik yönden güçlendirmiş hem de sanat ve yaşam yönünden de çağın en gözde kentlerinden biri haline gelmişti.³

Başlangıçta Cenevizliler, yabancı tüccarların hepsini yönetiyorlardı. Cenova aristokrasinin zengin tüccar aileleri burada yaşıyordu. Beyoğlu'nda ilk ve kalıcı etkiyi İtalyanlar yapmışlardır. Cenova Podestasi'nin sarayı, Venedik Balyozu'nun konakları bölgenin en güzel binaları arasında yer alıyordu. Cenevizliler ticari üstünlüklerini kaybedince onlardan boşalan yeri azınlıklar ve Frenkler almışlardır. Fransızlar, bütün katolikleri koruma hakkını elde ettikten sonra, Cenevizliler de Fransızlar'ın nüfuzu altına girmişlerdir.

² Haydar KAZGAN, Galata Bankerleri, s.140,

³ a.g.k., s.140

15.yüzyıldan itibaren Akdeniz'deki ticari haklarının korunması ve İstanbul'da "balyoz" bulundurma hakkını elde eden Venedik'le Osmanlı yönetimi arasındaki gerginlikler sonucunda 17.yüzyılın ortalarında Akdeniz ticareti, İngiliz ve Hollandalılar'ın eline geçmiştir.⁴

Ceneviz döneminde liman ve esas pazar yeri Yağkapanı Kapısı ile Balıkpazarı Kapısı arasındaki bölge Osmanlı döneminde de bu konumunu devam ettirmiştir. Ticaret mallarının tartılıp gümrük alındığı kapan burada idi. Surlardaki kuleler ticari mallar için depo vazifesi görüyordu. İstanbul'un gelişmesiyle birlikte bu bölgede Rüstem Paşa Hanı ve bedesten gibi büyük ticari yapılar inşa edilmiştir. Galata'nın bu liman-Pazar bölgesinde genellikle Rum, Ermeni, Yahudi ve İtalyanlar faaliyette bulunuyordu. Fakat bunun yanında bir çok Türk-müslüman tüccar da bölgeye yerleşmiştir.

17.yüzyılda değerli eşya alıp satan Galata Bedesteni'ndeki tüccarın çoğunluğu Rum ve "Frenk"lerden (Avrupalı) oluşuyordu. Galata, İstanbul'un Avrupa ile ticaretinin başlıca antreposu durumuna gelmişti.⁵

17.yüzyılın sonlarından başlayarak Fransızlar, Osmanlı ile olan ticarete ön plana çıkmış, Akdeniz'de İngiltere'den daha üstün duruma geçmiştir. Fransa bu üstünlüğünü 1789 Fransız Devrimi'ne kadar sürdürmüştür.

Fransız Devrimi, Osmanlılarla olan ticaretin uzun süre kesilmesine ve sonuçta Akdeniz ticaretinin İngilizler'in eline geçmesine neden

⁴ Bkz. (1), DÖKMECİ – ÇIRACI, s.20

⁵ Halil İNALCIK, "Galata", İstanbul Ansiklopedisi, c.3, s.353

olmuştur. Ayrıca devrim sırasında Beyoğlu'ndaki Fransız elçiliği de kapatılmıştır.⁶

18.yüzyılda Fransız Devrimi'nin etkisiyle Galata Limanı eski önemini yitirmiştir. Bu yüzyıldan sonra Galata giderek genel olarak gayrimüslimlerin tekelinde ticaret ağırlıklı bir bölge olmuş, buna bağlı olarak da özellikle Voyvoda Caddesi'nde (bugünkü Bankalar Caddesi) hanlar, ticarethaneler, bürolar, depolar, dükkanlar ve bunların yanında borsa ve bankerlerle ekonomik etkinlik sürdürülmüştür.⁷

Haydar Kazgan ise Galata Limanı'nın önemini yitirmesini ve ticari zenginliğin yok oluşunu farklı sebeplere bağlamaktadır. Ona göre Kanuni'den sonra gelen padişahlar, sadrazamlar ve devlet adamları savaş yenilgilerinin zararını, ganimetsizlikten ileri gelen hazine açıklarını Galata beylerinden keyfi ve zorbalıkla çektikleri paralarla kapatma denemesine girişmişlerdir. Galata banker, tüccar ve diğer iş adamları önceleri bu durumu geçici kabul ederek isteklere itiraz etmeden karşılık vermişler fakat yenilgiler artınca devletin istekleri hukuk, insanlık kaidesi ve devlet ciddiyeti ile bağdaşmaz bir hal almış ve Galata da kendini savunma çarelerine baş vurmuştur. İlk zamanlar yönetim vergi ve kontrollerle bölgeye müdahale etmiş, daha sonra gemileri, banker bürolarını, mağazaları basma ve gasp şeklini aldığıında Galata 18.yüzyılın başında bütün fonksiyonlarını yitirmiş, ışıkları sönmüş, veremin, koleranın kol gezdiği fuhuş yatağı, meyhaneleri ile ünlü bir eski liman şehri haline dönüşmüştür.

⁶ Bkz. (1), DÖKMECİ – ÇIRACI, s.30

⁷ Nur AKIN "İstanbul'un 'Batı'lı Bölgesi Galata", Arredamento Dekorasyon, sayı 59, s.81

Bir diğerk sebep Yeniçeriler'in 18.yüzyıl boyunca ve hatta ortadan kaldırıldıkları yıla kadar yenilgilerin getirdiğı gelir kaybını Galata tüccarlarından haraç olarak gidermeleri, ayrıca Gedik esnafı ile işbirliğı yaparak ithal mallarına ve Galata'da malları pazarlayan tüccara karşı gaddarca hareket etmeleri sonucunda Galata en önemli gelir kaynağı olan ithal malları ve deniz trafiğine bağılı gelirleri tamamen yitirmiştir.⁸

Galata, daha önce de değindiğimiz gibi Türk yönetiminden önce de bir ticaret merkeziydi. Türk yönetimine geçtikten sonra da bu özelliğini yitirmemekle birlikte nüfus çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturuyordu. Gayrimüslimlerin önemli bir bölümü de levantenlerden meydana geliyordu. Galata'da oturan gayrimüslimler arasında devlete borç verecek derecede zenginler vardı ve bu zenginleşmiş grup sarraflardan oluşuyordu. Devlet sarraflar haricinde zengin tüccarlardan da borç alıyordu. 19.yüzyılın başlarında devletin borç aldığı sarraflar arasında Ermeniler önde geliyordu. Sarraflar borç para verdiklerinde "faiz" ya da "komisyon" yerine geçecek bir para alırlardı. Bu yönleriyle, banka işlerine benzer bir çalışma düzeni tutturmuş kimseler durumundaydılar.

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren para ve esham işi yapanlar "banker" adıyla anılmaya başladılar. Sarrafın yerini banker deyiminin almasında Tanzimat Dönemi'nde başlanılan kağıt para kullanımının da rolü vardır.⁹

Genellikle gayrimüslimlerden oluşan bu tüccar ve bankerlerden Rum asıllılar çoğunlukla dış ticaret ilişkilerinde, Ermeni ve Yahudi

⁸ Haydar KAZGAN, Galata Bankerleri, s.140-141

⁹ Mustafa CEZAR, XIX. Yüzyıl Beyoğlusu, s.358

sarraflar ise daha çok saray, bakanlar ve yüksek memurların iç tüketim ve kredi ihtiyaçlarını karşılamada sivrildiler.¹⁰

19.yüzyılda Galata ve Beyoğlu'nda ana karakter ticarettir. Beyoğlu sadece modern mağazaların olduğu bir yer değildir. Aynı zamanda otel, lokanta, gazino, tiyatro ve daha sonraları sinemaların bulunduğu bir bölgedir. Doktor ve eczacıların çoğu da bu çevrede toplanmıştır. Bu iki meslek dalı da yine çoğunlukla yabancıların ve gayrimüslim Osmanlılar'ın elindedir.¹¹

Özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısında genelde ticaretle uğraşan Levantenlerle, Rum, Ermeni ve Musevilerden oluşan gayrimüslimler ve bunlara katılan yabancı uyrukluların çoğunun işyerleri Galata'da konutlarıysa Beyoğlu bölgesindeydi.

Ayrıca bu dönemde Galata ve Beyoğlu sadece gayrimüslimlere değil aynı zamanda Batılılaşan Türklere de açılmaktaydı. Ancak yine de esas zenginlik, yabancı elçiliklerin kendilerine sağladığı ayrıcalıklarla büyük olanaklar elde eden Batılılar, yerli Hıristiyanlar ve Levantenlerdeydi. Bu zenginlik ve gelişim gerek Osmanlı Bankası ve dönemin ünlü iş hanlarıyla Voyvoda Caddesi ve çevresine, gerekse de elçilikler ve görkemli konut dizileriyle Beyoğlu Caddesi ve yakınındaki sokaklara, dönemin Batı Avrupa'sındaki kentsel ve yapısal özelliklerin hemen tümünü taşımıştır.¹²

¹⁰ a.g.k. s.358

¹¹ a.g.k., s.367-368

¹² Bkz. (7), AKIN s.85-86

4. HANLAR

1

Genel olarak hanların gelişimine bakıldığında şehirlerarası hanlar¹ ve şehir hanları olarak iki gruba ayrıldıkları, şehirlerarası hanların konaklamalarda geceye kalmadan bir gün içinde varılabilecek şekilde 30-40 km.lik mesafelerle kurulduğu ve şehir hanlarının ise o şehrin yol sistemine ve ticaret bölgelerinin kuruluşlarına göre yapıldıkları görülür.² Şehirlerarası hanlar (menzil hanları) şehirler arasındaki önemli yollarda ticaret ve hac kervanlarının ücretsiz konaklamaları için yapılmışlardır. Şehir hanları ise ücretsiz hizmet sağlamak amacıyla değil tersine ait oldukları vakfa gelir sağlamak amacıyla yapılmış olduklarından ücretlidirler. Şehir hanlarının pek azı konaklama hizmeti veriyordu.³ Buna karşın çok sayıda konaklama hizmeti vermeyen ticaret hanları da yapılmıştır. Bu hanlarda sadece dükkan, imalathane, depo ve bürolar bulunmaktadır. Zemin katta depo veya dükkanlar, üst katlarda ise imalathane ve ticarethaneler vardır. Kitle, hacim, plan, örtü sistemi ve yapı malzemeleriyle benzer özelliklere sahip çok sayıda ticaret hanı yapılmış ve bu hanlar, 19.yüzyıl ortalarına kadar başta İstanbul olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret yapılan bütün şehirlerinde yapılmış ve klasik Osmanlı Ticaret Hanları kavramıyla tanımlanmışlardır. Zamanla, dışa kapalı olan zemin katlar, dükkanlarla dışa açılmış, cepheler hareketlenmiş ve yer sıkışıklığı sebebiyle kat sayısı artmış, planlarda yamulma olmuş olsa da klasik Osmanlı ticaret hanları temel özelliklerinden bir şey yitirmemişlerdir.⁴ İstanbul'da yapılan ve sayıları 150'yi bulan Osmanlı ticaret hanlarının hemen hemen hepsi Unkapanı-Beyazıt-Eminönü arasında, "hanlar bölgesi" olarak tabir edilen üçgen içinde yer alırlar. Bu hanlardan 100'e yakını günümüze ulaşabilmiş ve

¹ İlk ortaya çıkan hanlar şehirlerarası olanlardır.

² Ceyhan GÜRAN, Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları, s.1.

³ Konaklama işlevi olan az sayıdaki şehir hanlarından bazıları: Süleymaniye Kervansarayı (16.yüzyıl), Büyük Valide Han (17.yüzyıl), Taş Han (18.yüzyıl). Bkz. Nursel GÜLENAZ, "İstanbul'da 19.Yüzyılda Osmanlı Ticaret Hanları", İstanbul Dergisi, sayı 33, s.44.

⁴ A.g.m., s.45.

içlerinden sadece üçünün kesin olarak 19.yüzyıla tarihlendiği belirlenmiştir.⁵

Şehirlerarası hanların yolcu barındırma yönlerini şehirde de devam ettiren, şehir yaşantısı içinde bir meskene sahip olmayan fakat çalışma mecburiyetinde bulunan insanların ihtiyaçlarına cevap verebilmek için yapılan yolcu hanları da şehir yaşantısı içinde önemli bir yere sahiptirler.⁶

Başından beri Galata limanı, bölgenin Batıyla ilişkilerini sağlayan önemli bir nokta olmuş ve Galata'nın kıyı kesiminde yüzyıllar boyunca gemicilikle ilgili faaliyetlerin yoğunlaşmasına neden olmuştur.⁷ Önceleri İstanbul'a gelen yabancılar Galata'daki hanlarda kalıyorlardı.⁸ İstanbullu Rum tüccarlar tarafından Nikolaos Papadopoulos'a hazırlattırılan ve 1817 yılında Venedik'te Yunanca olarak basılan "Ticaret Ansiklopedisi"nde Galata'daki Havyar Hanı ile ilgili şöyle yazmaktadır.

"Galata'daki Havyar Hanı'nda Rusya ile ticaret yapan tüccarlar kalır. Yer darlığından dolayı hanın çevresine çok sayıda taştan yapılmış büyük depolar inşa edilmiştir."⁹

1840'lara kadar bölgede oda oda kiraya verilen hanlarda kalan yabancılar bu tarihten itibaren Avrupa'daki benzerlerini aratmayacak derecede konforlu ve gösterişli binalarda konaklama imkanı bulmuşlardır. Böylece Osmanlı yolcu hanları yerlerini, 19.yüzyıldaki Batılılaşma

⁵ Bkz. (2), GÜRAN

⁶ Özbek KAZANÇ, Beyoğlu Han ve Pasajlarının Kullanımı ve Yeniden Canlandırılabilirliği İçin Bir Araştırma, s.11.

⁷ Nur AKIN, 19.Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera, s.221-224

⁸ Prof.Dr.Vedia DÖKMECİ – Doç.Dr. Hale ÇIRACI, Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu, s.37.

⁹ Orhan TÜRKER, Galata'dan Karaköy'e, s.17.

hareketinin etkisiyle ortaya çıkan yeni bir yapı türüne, otellere bırakmışlardır.¹⁰ Galata'ya gelen zengin gezginler ya da tüccarlar artık, Galata'daki kalabalık hanlarda kalmaktansa Beyoğlu sırtlarındaki lüks otellere gitmeyi tercih eder ve Beyoğlu'ndaki otellerin gelişmesini özendirdiler.¹¹

19.yüzyılda İstanbul'da varolan hanlar, klasik Osmanlı ticaret hanlarından farklı olarak, ticaret hanları, geçiş hanları ve büro hanlarıdır.¹²

19.yüzyılın ikinci yarısında han mimarisine hakim olan klasik anlayış terk edilmiş ve 18.yüzyılda mimari dekorasyonda görülmeye başlanmış olan Batı etkisi değişen ekonomi ile birlikte değişen ihtiyaçlar sonucu ve teknolojideki ilerlemeler sayesinde kitle, hacim ve planlara da yansımıştır. Bir başka deyişle, han mimarisinde köklü bir değişim yaşanmıştır ki, bu değişim, klasik Osmanlı ticaret hanlarından büro hanlarına geçiş olarak tanımlanabilir. "Büro Hanları" kavramı Nursel Gülenaz'a ait bir kavramdır. Bu yapılara ilişkin literatürde daha önce kullanılan kavram "Büro Binaları"dır. Öncüleri başta İngiltere ve Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde 19.yüzyılın ilk yarısından itibaren yapılagelmiş olan –bureau buildings, office buildings veya Kontorhauser diye adlandırılan büro binaları olan büro hanları İstanbul'un geleneksel ticaret merkezinin bulunduğu Eminönü bölgesi ile ticaret merkezi olarak 19.yüzyılda önem kazanmış olan Galata bölgesine hemen hemen eşit şekilde dağılmıştır. Nursel Gülenaz'a göre Eminönü-Beyazıt-Unkapanı arasındaki bölgede bulunan

¹⁰ Bkz. (7), AKIN, s.267.

¹¹ Bkz (8), DÖKMECİ-ÇIRACI, s.37.

¹² Geçiş sözcüğü, geçiş hanlarının mimari özellikler ve fonksiyonlar bakımından klasik Osmanlı ticaret hanları ile büro hanları arasındaki yerini ifade eder. Mekan düzeniyle daha çok klasik Osmanlı ticaret hanlarını anımsatan Geçiş hanları kullanım açısından büro hanlarını çağırıştırır. Bkz. (3), GÜLENAZ, s.50.

214 han binasının 136'sı 19.yüzyıla ait büro hanıdır ve bunların 70 kadarı günümüze gelebilmiştir. Galata bölgesindeki 117 hanın hemen hemen hepsi aynı döneme ait büro hanlarıdır ve bunların da 32'si günümüze gelebilmiştir.¹³

Büro hanlarının ortaya çıkışı Osmanlı ekonomisinin kapitalist ekonomisine entegrasyonu sürecinde 1838 ve sonrasında Avrupalılarla yapılan ticari anlaşmalar sonucu İstanbul'un ticaret ve yatırım yapmak üzere Avrupalı akınına uğramasıyla doğrudan bağlantılıdır. Avrupalılarla birlikte azınlıklar da Avrupa ülkelerinden birinin vatandaşlığına geçmek ve himayesine girmek suretiyle Avrupalılara tanınan ticari imtiyazlardan faydalanmışlardır. Bu girişimciler bankerlikten gemi acenteliğine, demiryolundan sigorta mümessilliğine kadar birçok alanda faaliyet göstermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda şirketleşme bu döneme rastlamaktadır. Bunun yanı sıra, Batı ülkeleriyle ilişkilerin artması sonucu tüketim malları çeşit ve hacim olarak fazlalaşmış, böylelikle çeşitli malların komisyonculuğunu yapanlarla ithalat ve ihracatçı tüccarların sayısında büyük artış gözlenmiştir. Bütün bu gelişmeler modern, büro olarak kullanılabilecek iş yerleri gereksinimini de beraberinde getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na en büyük yatırım dalgası 1888-1896 yıllarında ortaya çıkmış ve en çok büro hanı da bu dönemde yapılmıştır. Bu dönemde yatırım yapılan alanlar demiryolları, bankacılık, sanayi, su ve gaz gibi belediye hizmetleri, ticaret ve madencilik olmuş, ikinci büyük yatırım dalgası 1905-1913 yılları arasında gerçekleşmiştir. Öncelikli yatırım alanları ise bir önceki denemeden farklı olmamakla birlikte sigortacılık da bunlar arasına eklenmiştir.¹⁴

¹³ A.g.m., s.46

¹⁴ A.g.m., s.46-47

Birçoğu 19.yüzyılın son çeyreğinde yapılmış olan İstanbul'daki büro hanları mimari özellikleri ve fonksiyonları bakımından klasik Osmanlı ticaret hanlarından ayrılırlar. İlk bakışta göze çarpan fark cephe dekorasyonunda görülür. Bu döneme ait büro hanlarının çoğunun cephesi 18.yüzyıldan beri etkisini gösteren Batılılaşma olgusunun bir uzantısı olarak Batıdan ithal edilmiş ve 19.yüzyıl sonunda İstanbul mimarisine hakim olan eklektik üslup anlayışına göre bezenmiştir. Büro hanları en az üç katlı, genellikle de dört katlı yapılmışlardır. Fakat Galata-Beyoğlu bölgesinde beş veya altı katlı olanlar da vardır. 19.yüzyıldan itibaren artan yer sıkışıklığının yol açtığı parsel yamukluğu ve yol durumu nedeniyle düzgün plana sahip han çok azdır. Mekan düzeni bakımından büro hanlarını avlulu ve avlusuz olarak iki temel gruba ayırmak mümkündür. Avluların üzeri cam çatı ile örtülüdür. Klasik Osmanlı ticaret hanlarından farklı olarak büro hanlarında revak yoktur, fakat avlulu ve galerili büro hanları mekan düzeni bakımından klasik Osmanlı ticaret hanlarını andırır. Fonksiyon bakımından büro hanlarının klasik Osmanlı ticaret hanlarından başlıca farkı imalat ve depolama fonksiyonunu içermemesidir. Çoğu büro hanının zemin katı mağaza veya dükkanlara ayrılmıştır.¹⁵

Hanların süslü cepheleri Osmanlı han mimarisi için bir yeniliktir ve bu süslü cepheler içe dönük yapılar olan hanların dışa açılması anlamına gelir. Bezemenin artmasında değişen malzemenin katkısı büyük olmuştur. 19.yüzyılda cephelerin sıvanması yaygınlaşmış ve sıva üzerine kabartma yapmak nispeten kolay olmuştur. Hanların dışa açılmasının bir diğer göstergesi de güvenlik sebebiyle sokağa kapalı olan zemin katların –değişen ekonominin tüketime yönelik arz modeline uygun olarak- kapı ve pencerelerle sokağa açılmasıdır. Cephelerin bezenmesi, dükkanlarla dışa açılma, avlunun örtülmesi, malzemenin değişmesi , revakların yerini

¹⁵ A.g.m., s.48.

demir korkuluklu galerilerin, koridorların veya hollerin alması, örtü sisteminde kubbe veya tonozun kullanılmaması, mekanların nispeten küçüklüğü, tavan yükseklinin nispeten azlığı, çatıların ahşap ve tuğla malzemeye yapılması, bazı hanlardaki asansör ve kalorifer faktörü genel olarak mimarideki farklılıkları meydana getirmiştir. Fonksiyon bakımından farklılık ise 19.yüzyılın getirdiği yeniliklerden biri olan uzmanlaşma ve tek bünyede toplanmış işlevlerin ayrışması gereği olarak üretim yapıları fabrikalar, depolama yapıları antrepolar, tüketim yapıları ise pasajlar ve genel olarak hanlar olmuştur. Büro hanları ise üst katlardaki üretim ve satışın idaresiyle ilgili büro odaları, zemin kattaki perakende ya da toptan mal ticaretinin yapıldığı dükkanlar veya kafe, lokanta, kuaför, postane, banka şubesi vs. ile bu uzmanlaşma içinde yerini aldı. Bir diğer fark ise büro hanlarının sadece oda oda değil, aynı zamanda her katta bir şirket olacak şekilde kat kat kiraya veriliyor olmasıydı; hatta bir hanın tümünün tek bir şirketin idare binası olarak kullanıldığı hanlar da bulunmaktadır. Ayrıca büro hanları, klasik Osmanlı ticaret hanlarının vakıflarca, vakıflara gelir getirmesine karşılık, rant elde etmek amacıyla daha çok şahıslar ve şirketlerce yaptırılmışlardır.¹⁶

İstanbul hanları yalnızca ticari yönden değil, kültür bakımından da şehrin tarihinde önemli rol oynamışlardır. Örneğin eskiden beri matbaaların büyük kısmı hanlarda faaliyet göstermiş, bazı Ermeni aydınları okula gidememiş gençlere hanlarda muhtelif dallarda ders vermişlerdir.¹⁷

1855'te kurulan İntizam-ı Şehir Komisyonu'nda alınan en önemli kararlardan biri hanların inşası olmuştur. 19.yüzyılda han kelimesi artık modern çağın tüccar ve bankacılarının şiddetle ihtiyaç duydukları

¹⁶ A.g.m., s.48-49.

¹⁷ Kevork PAMUKCİYAN, "1868'de Mevcut İstanbul Hanları", Tarih ve Toplum, sayı 128, s.69.

yazıhane binaları anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla belediye reformu komisyonu, ticarethane ve bankaların kullanımına sunulmak üzere bir çok binanın inşasına karar verir.¹⁸ Altıncı Daire-i Belediye'nin de en büyük gider kalemi Galata rıhtımı ve han yapımıydı.¹⁹

Hanların inşasına yönelik 1848 tarihli Atik Ebniye Nizam ve Kanunları'nın on dördüncü bendinde uygun mahallelerde yeniden kâgir han inşasına sokağın genişlik nizamnamesine uygunsa izin verileceği fakat mevcut bulunan ahşap hanın temelden yıkılıp yeniden ahşap han yapılmasına katiyen ruhsat verilmeyeceği, hanların "nizam-ı aslisi vechile" kâgir yapılacağı yazılmaktadır. Aynı nizamnamenin on altıncı ve on yedinci bendlerinde de han odalarının iç taraflarına döşeme ve dolap gibi şeylerden başka oda haricine ve hanın meydanına ahşap bina yapılmayacağı, ortaları meydan bırakılacağı fakat meydanın durumuna göre lüzumu bulunduğu ve oda sahiplerinden ekserisinin rızaları olursa kâgir olarak birer adet berber dükkanının yapılmasına izin verileceği yazılmaktadır.²⁰

11 Ağustos 1891 tarihli Ebniye Kanunu'nun kırkıncı maddesinde ise hanların tonozlu veya demir kirişli som kâgirden yapılacağı, oda haricinde ve hanın meydanında ahşap yapıların yapılmayacağı, yöneticilerin oy çokluğuyla han meydanının ortasına kâgir dükkan inşasının olabileceği fakat dükkanın dört tarafıyla han duvarının iç yüzü arasında en az sekiz arşı bulunması gerektiği yazılmaktadır.²¹

¹⁸ Nora ŞENİ-Sophie Le TARNEC, Camondolar, Çev.Yaman Aksu, s.46.

¹⁹ Zafer TOPRAK, "Altıncı Daire-i Belediye", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 1, s.222.

²⁰ Osman Nuri ERGİN, Mecelle-i Umur-ı Belediye, Cilt 2, s.1032, 1033, 1034.

²¹ A.g.k., Cilt 4, s.1078.

19.yüzyılda Beyoğlu ve Galata artık yalnızca diplomatik ve ticari çevrenin ikamet yeri değildir. Batılı yaşam, beraberinde yeni mimari oluşumları da getiriyordu. Batı ile ilişkilerin artması sonucu 18.yüzyılda başlayan dış alımların gelen taleplere karşı artarak sürmesi, ulaşımın teknik kolaylıklarla hızlanması ve ticari hayata pazarlamanın girmesi, gerek bu malların depolanacağı antrepo ve han mimarisinde gerekse satılacağı mağaza ve dükkanlarda yeni mekan düzenlemeleri gerektiriyordu. Avrupa'daki kentlere benzer bir şekilde Beyoğlu'nda da lüks mağazalar ve hanların dışa dönük yeni bir tipi olan pasajlar inşa edilmeye başlandı.²²

19.yüzyıla birlikte han mimarisinin özünde bazı değişimler görülür. Osmanlıların tüketim ekonomilerini dış alımlarla gerçekleştirdikleri bir ortamda hanlar, artan ulaşım olanakları ve canlanan ticaretle birlikte eldeki mal fazlasının pazarlandığı dışa dönük bir plan yapısı şeklinde geliştirdi ve böylece pasaj mimarisi ortaya çıktı.²³

Pasajlar, büyük yapı adalarını çevreleyen geniş bulvarları birleştiren kestirme yolları meydana getirirler. Böylece hem büyük bir yapı kütlesi bölünmeden iki bulvar birleştiriliyor hem de Pera sosyetesini yağmur ve aşırı güneşten korunmuş oluyordu. Pasajlar aynı zamanda lüks eşya ticaretinin merkezlerinden biridir. Ayrıca pasajlar gazla aydınlatmanın ilk uygulandığı yerlerdir.²⁴ Beyoğlu'ndaki pasajların bir kısmında alışveriş yeri olarak kullanılacak dükkanlardan başka büro ya da ikamet için kullanılacak kısımlar da vardır. Pasajların eski arasta ve arasta düzenindeki bedestenlerden temel farklılıkları da zaten buradadır.²⁵

²² Seza DURUDOĞAN, XIX.Yüzyılda Pera/Beyoğlu'nun Ekonomik, Kültürel ve Politik Yapısının Mimariye Etkileri, s.37.

²³ A.g.k., s.48.

²⁴ A.g.k., s.49.

²⁵ Mustafa CEZAR, XIX.Yüzyıl Beyoğlusunu, s.395.

Büro ya da ikamet bölümlerine sahip pasajların tasarımları buna göre yapılmıştır. Bütünlüğe sahip pasaj yapılarında pasajın özellikle caddeye bakan ana cephesine, içte dükkanların üst taraflarında kalan katların yüzeylerine önem verilmiştir. Pasajların bazılarının üstü açık olup, bunlar üstü açık eski arastalar gibi daracık bir sokağın iki tarafına dizilmiş dükkan topluluğu halindedir. Böyleleri, genellikle, tek yapı birimi oluşturmadıklarından dükkanların büyüklükleri farklı olduğu gibi üzerlerindeki kat yüksekliklerinde de farklılıklar görülebilir. Gerek binaca bütünlük arz edenler gerekse daracık çıkmaz bir sokağın iki yanına sıralanmış dükkanlar topluluğu durumunda olanlar, ana caddeye açılan bir girişle çok sayıda dükkana sahip olabilmek amacıyla yaptırılmışlardır.²⁶

4.1. Narmanlı Han

19.yüzyılın ilk yarısında inşa edilen bina İstiklal Caddesi üzerinde 388 ve 390 numaralı yerde bulunmaktadır.²⁷ İstiklal Caddesi'nin Tünel'e kıvrıldığı noktada, İsveç Konsolosluğunun tam karşısında yer alır, Müeyyed Sokağı'na yuvarlak yumuşak bir dönüş yapıp, Sofyalı Sokağı'nda devam eder.

²⁶ A.g.k., s.395.

²⁷ Pınar YELTİN'e göre binanın yapımına 1838 yılında mimar Gaspare Fossati ve kardeşi Guiseppe Fossati tarafından Rus konsolosluğu olarak başlanmış ve yapı 1849'da bitmiştir. Ayşegül KURUÇ'a göre Narmanlı Han önce Rus manastırı, daha sonra ise Rus Konsolosluğu olarak kullanılmış, 1940'lardan itibaren de Narmanlı Ailesi'nin malı olmuştur.

Resim 1.1. Narmanlı Han'ın Tünel yönünden görünüşü.

19.yüzyıl başlarındaki mimari anlayışı yansıtan ve günümüze kadar kalmayı başarabilmiş 170 yıllık Narmanlı Han, Beyoğlu silueti içinde tek olma özelliğini koruyan ender yapılardan biridir. Fransız Kültür Merkezi ile birlikte İstiklal Caddesi üzerinde inşa edildiği zamanki biçimi çok az bozulan iki yapıdan biridir. Yapıldığında Rusya Büyükelçiliği ve ticaret ofisi olarak kullanılmış, Rusya Büyükelçiliği'nin şimdiki konsolosluk binasına taşınmasıyla handaki hareketlilik azalmış ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rusya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi nedeniyle de bir süre boş kalmıştır. 1917 Devrimi'nden sonra İstanbul'a gelen Rus mültecilerle birlikte yeniden hareketlenmeye başlamıştır.²⁸

Behzat Üsdiken'e göre ise Sofyalı Sokağı'na bakan bölüm yüksek duvarlarıyla Rusların hapisanelerini barındırırdı.1924 yılına kadar da Rus Konsolosluğu buradaydı ve bu tarihten sonra tüm bürolar 1843 yılında mimar Fossati tarafından inşa edilmiş olan karşı sıradaki Sefarete

²⁸ "Narmanlı Han", İstanbul Dergisi, Sayı 41, s.129.

taşınmış, yalnız “Neft Syndicat” bürosu 1930 yılına kadar burada kalmıştır.²⁹

Resim 1.2. Narmanlı Han

Narmanlı Hanı'nın ortası avludur. Bu bahçeyi çevreleyen duvarın iç bölümünde bulunan yerleşim merkezlerinin hepsi iki katlıdır. Yalnız önceleri havuzun olduğu yerde ve havuzun hemen arkasındaki diğer yerleşim merkezlerinden ayrılmış bulunan bölüm tek katlıdır. Binanın ana giriş kapısı tam ortada ve her iki tarafta bulunan dükkanlar kemerlidir ve buraları önceleri at arabalarının bekleme yerleri idi. Çok büyük ve çok yüksek olan ana giriş kapısı iki kanatlı olup çok ağırdır. Binanın cadde üzerindeki büyük kapısından başka, bürolara dıştan çıkan ikinci bir kapısı vardır.³⁰

²⁹ Behzat ÜSDİKEN, “Beyoğlu’nda Kaybolan ve Yaşayan Pasaj ve Geçitler-IV”, Tarih ve Toplum, Sayı 91, s.31.

³⁰ Behzat ÜSDİKEN, “Narmanlı Hanı”, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 6, s.47.

1930'lu yılların başında, binada doğrudan Rusya Devleti'ne ait "Neft Syndicat" ve "Intourist" turizm şirketinin bürolarından başka hiçbir bölüm kalmamıştır. 1933'te bürolar da buradan gidince bina tamamen boşalmış ve binayı Narmanlı Kardeşler satın almışlardır.³¹ Sanatsever bir aile olan Narmanlılar yüksek kira tekliflerine karşın Han'ın odalarını taşralı tüccarlara vermek yerine ucuz bedellerle sanatçılara, yayınevlerine kiralamayı tercih etmişlerdir. Heykeltıraş Dr. Firsek Karol, ressam-şair Bedri Rahmi Eyüboğlu, yazar Ahmet Hamdi Tanpınar, ressam Aliye Berger, Ulus gazetesi temsilcisi Neş'et Atay, Andrea Kitabevi, Ermeni gazetesi Jamanak Han'ın ev sahipliğini yaptığı isimlerdendir.³²

Beyoğlu Kaymakamlığı Tapu İdaresi'nden alınan bilgiye göre; Asmalı Mescit Mahallesi sınırları içindeki 310 ada, 1 parsel numaralı Narmanlı Hanı'nın, Narmanlı ailesinden de olmak üzere on civarında hissedarı vardır.³³

4.2. Hacıpulo Pasajı

İstiklal Caddesi üzerinde ve bugün kesinlikle bilinmeyen "Jeremi" ve "Boğaz" çıkmazlarının arasında bulunan Hacıpulo Pasajı, 1850'li yıllarda inşa edilmiştir. Pasajın İstiklal Caddesi yönündeki çok dar olan girişten sonra hafif eğimli bir yolla çakıl taşlarıyla döşeli bir meydana ulaşırdı. Bu meydanın Tepebaşı'na (şimdiki Meşrutiyet Caddesi) bakan yönünde bir havuz vardı. Pasaj meydanının sol yanında, Rum-Ortodoks Aya Panaia Kilisesi'ne açılan yüksek demir bir kapısı ve ayrıca Tepebaşı'na açılan çok büyük demir parmaklıklı üçüncü bir kapısı vardı. Bu pasajın en büyük özelliği, yapıldığı günden beri içindeki dükkanların

³¹ A.g.m., s.47.

³² Bkz. (28), s.129.

³³ Bkz. (6), KAZANÇ, s.96.

tamamına yakınının düğmeciler, işlemeci, broderci ve model çizimcilerden oluşmasıdır.³⁴

Resim 1.3. Hacıpulo Pasajı'nın Meşrutiyet Caddesi'nden Görünüşü.

Yapı bugün Elhamra Hanı'ndan sonra Galatasaray'a doğru, Londra Barı'nın yanında yer alır. İstiklal Caddesi ve Tepebaşı (Petit-Champ) Caddesi'ni birbirine bağlamaktadır. Pasaj alt katları dükkan, üst katları konutlardan oluşan üç ayrı binadan meydana gelmektedir. Ortada bir de avlu oluşturan geçidin üzeri açıktır. 15 Nisan 1871 tarihli LT (La Turquie) gazetesinde bölgenin tanınmış tüccarlarından olan M.Hacıpulo'ya ait bir pasaj açıldığı ve yüksek fiyatlara rağmen pasajın tüm dükkanlarının kiralandığı haberi verilmektedir. Tuhafiye, dikiş ve moda üzerine olan dükkanların sahiplerinden örnekler verecek olursak; tuhafiyeciler: Marino (no:1), Laphoudis (no:2), Antikakis (no:3), Nicolaidis (no:4), Arnaud (no:5), Belisarios (no:6-38), Tibérius (no:7-8); şapkacılar:

³⁴ Behzat ÜSDİKEN, "Beyoğlu'nda Kaybolan ve Yaşayan Pasaj ve Geçitler-II", Tarih ve Toplum, Sayı 89, s.282-283.

Viladis (no:10) ve Pedrelli (no:11); terziler: Foscolo (no:11), Salacha (no:13), Sabo (no:14) ve Marengo (no:35) idi. Bunlardan başka pasajda Kanello ve Anghelopoulo'nun 15-20 ve 22-24 numaralardaki restoran ve birahaneleriyle no:25-26'da F.Adam'ın piyano ve müzik aletleri mağazası vardı. 30 Mart 1877 tarihli LT'de 2 Nisan akşamı saat 8.30'da Adam Salonu'nda M.Edouard Deschamps tarafından bir konser verileceği haberi bulunmaktadır. Hatta burada kimi kez Çuhacıyan'ın Opera Tiyatrosu topluluğu çalışmalar yapmıştı. 1870'li yıllarda Ahmet Mithat Efendi'nin 13 numaraya taşıdığı matbaası Hacopulo Pasajı'na ün sağlayan diğer bir yerdir. Matbaanın buraya taşınmasıyla burası Yeni Osmanlılar'ın devam ettiği bir yer olmuştur. Ebuzziya Tefik de matbaasını buraya taşıyınca, Namık Kemal ünlü "İbret" gazetesini burada çıkarmaya başlamıştır.³⁵

Resim 1.4. Hacopulo Pasajı'ndan ayrıntı

Resim 1.5. Hacopulo Pasajı'nın İstiklal Caddesi'nden Görünüşü.

Duhani'den pasaj hakkında şunları öğreniyoruz:³⁶

³⁵ Bkz. (22) DURUDOĞAN, s.53.

³⁶ Said N.Duhani, Eski İnsanlar, Eski Evler-19.yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası, Çev.Ahmet Parman,

“Telgraf bürosunun birkaç metre ötesinde Meşrutiyet Caddesi’ni İstiklal Caddesi’ne bağlayan Hacıpulo Pasajı’nın girişi yer alır. Pasajın ortasında aynı adı taşıyan büyük bir mağaza vardır.

Söz konusu pasajın girişinde solda, Meşrutiyet Caddesi tarafında “Adam” Musiki Mağazaları (daha sonra Keller) yer alıyordu. Mağazanın birinci katında bir müzik salonu vardı. Bu salon mükemmel konserleriyle oda müziği tutkunlarının büyük ilgisini çekmişti... Keller Mağazası’nda artık müzik yok, burası şimdi bir muhallebici olmuş.”

Resim 1.6. Hacıpulo Pasajı’nın Meşrutiyet Caddesi’nden Görünüşü.

Pasaja, eklektik bir yapı sergileyen ve zemin katlarında dükkanların olduğu, toplam dört katlı üç binadan birine iç avludan diğer ikisine de Meşrutiyet Caddesi üzerindeki sağlı sollu kapılardan girilir. Gerçekte burası iki kolun birleştiği tek bir geniş cephe şeklinde

düzenlenmiş ve pasaj giriş kapısı da yapının orta aksına oturtulmuştur. Pasaja, Danışman Geçidi de denilen, iki tarafında küçük tek katlı dükkanların bulunduğu dar ve üstü tonozlu bir koridordan geçilerek girilir. Soldaki büyük bina ilk yapıldığında Hacopulo Apartmanı olarak yapılmıştır ve buradaki dairelere katlardaki açık koridorlardan girilir.³⁷

Beyoğlu Kaymakamlığı Tapu İdaresi'nden alınan bilgiye göre, 1960 m2 taban alanına sahip, Asmalı Mescit Mahallesi sınırları içindeki 315 ada, 24 parsel numaralı Hacopulo Pasajı'nın mülkiyetinde birçok şahıs hissesini yanında Kamerhatun ve Çercis Kilisesi Vakfı'na ait hisse de vardır.³⁸

4.3. Çituri Han

Hanın mülkiyetini uzun süreler elinde tutmuş olan Çiturislerin adıyla "Çituri Hanı" olarak da bilinir. Voyvoda Caddesi (Bankalar Caddesi) ile Tersane Caddesi arasındaki Mertebanî Sokağı'nın (bugün Teğmen Hüseyin Sofu Sokağı) Söğüt Sokağı ile kesiştiği köşededir.³⁹

Hem Mertebanî hem de Söğüt Sokağı'na cephesi olan hanın giriş kapısı Mertebanî Sokağı'na açılır. Çevrede benzerleri de görülen 19.yüzyılın ikinci yarısının klasik süslemelerine sahiptir. Kapısının üzerinde yarım daire ve yarı sütun başlıkları gibi görünen çıkıntılar vardır. Mertebanî Sokağı'na bakan cephesinde dörder, Söğüt Sokağı cephesinde ikişer penceresi bulunmaktadır.

³⁷ Bkz. (6), KAZANÇ, s.70.

³⁸ Bkz. (6), KAZANÇ, s.70.

³⁹ Behzat ÜSDİKEN, "Çituri Hanı", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 2, s.523.

Resim 1.7. Çituri Han.

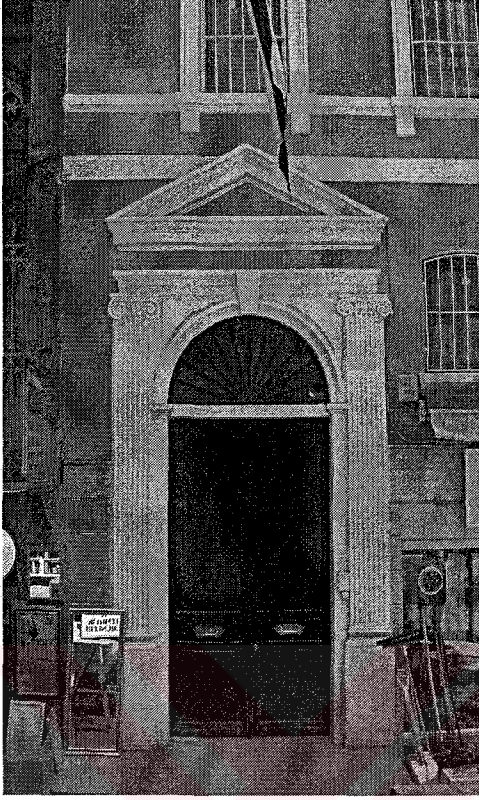
1861'de yapılmış hanın ilk sahibi deri işi yapan Vasil Hacıyanopulos'tur. Han o zamanlar iki katlı iken Çituri Biraderler 1918'de

binayı satın aldıktan sonra üstüne iki kat daha çıkılmış ve han bugünkü görünümünü almıştır.⁴⁰

Hanın bulunduğu Bankalar Caddesi'ne paralel sokak, 19.yüzyılın sonu ve 20.yüzyılın başlarında Galata bankerlerinin yerleşim alanıydı. Tam karşısında ünlü Corpi ailesinin bankerlik bürosu bulunuyordu. Hanın ilk katı önceleri tümüyle mağaza olarak kullanılıyordu. Çituri Biraderler ise hanı aldıktan sonra bir yandan kırtasiye malzemesi ithal edip satarlarken bir yandan da zamanın ünlü Çituri Matbaasını çalıştırıyorlardı. Dönemin hemen hemen bütün yabancı dil yayınları Çituri Biraderlerin matbaasında basılırdı. Çituriler kırtasiye işlerini geliştirip kağıt ithaline de başlayınca İstiklal Caddesi üzerinde Eski Çiçekçi Sokağı köşesindeki İsak Sevy'e ait eczaneyi devraldılar ve Çituri Kırtasiye adı altında işletmeye başladılar. Ailenin Türkiye'yi terk etmesi sırasında, bu dükkanlar ve han satılıp devredildi. Çituri Hanı 1994'te eski dış görünümünü koruyordu, içinde de değişik işler yapan küçük iş yerleri bulunmakta, zemin kattaki Çituri Biraderlerin kırtasiye mağazası da başka sahiplerin elinde aynı işlevi sürdürüyordu.⁴¹

⁴⁰ A.g.m., s.523.

⁴¹ A.g.m., s.523-524.

Resim 1.8. Çituri Han'ın Giriş Kapısı

Resim 1.9. Çituri Han Cephe Ayrıntısı.

Bugün ise han eski görüntüsünden çok şey kaybetmiştir. Eskiliğini örten boyasıyla, içindeki depolarla, altındaki hırdavatçıyla birlikte geçmişiyle bağlarını koparmış bir görüntü çizmektedir.

4.4. Has Han

Mimari üslubundan 19.yüzyılın son çeyreğine ait olduğu muhtemel olan yapının dış cephesi herhangi bir değişiklik ve eklemeye uğramamış nadir örneklerdendir. Gavand planında bu mekanda aynı sınırlara sahip kâgir bir bina bulunmaktadır. Has Han'ın genel görüntüsüne de dayanarak, söz konusu hanın bu tarihlere kadar dayandığını varsayabiliriz. Bu görüşü destekleyen bir diğer ipucu ise Kamondo

Merdivenleri'ne bitişik olan cephesinin sonradan örülmüş olması hanın Kamondo Merdivenleri'nin inşasından önce mevcut olduğunu

Resim 1.10. Has Han.

düşündürmektedir. Kamondo merdivenlerinin kesin olarak 1890'dan önce, muhtemelen de 1880'lerin başında inşa edilmiş olması, Has Han'ın 1870'lerde inşa edilmiş olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar kapı numarası yıldan yıla 30 ile 36 arasında değişmiş olan bu handaki en önemli müessese Postane-i Amire (Osmanlı Postanesi)'dir

Resim 1.11. Has Han Cephe Ayrıntısı.

Resim 1.12. Has Han Önden Görünüşü.

1901-1915 yılları arasında binada faaliyet gösteren Postane-i Âmire (Osmanlı Postanesi) 1930'lar ve 1940'lara kadar binanın "Eski Postane Binası" olarak anılmasına neden olmuştur. Has Han adı ise 1920'lere kadar görsel veya yazılı hiçbir kaynakta bulunmamakta ve hanın Has Han adını ne zaman aldığı bilinmemektedir.⁴² 1930'lar ve 1940'larda Has Han'da Burla Biraderlerin diğer bir mağazasına rastlanmaktadır. Bu tarihlerde söz konusu binanın "Eski Posta Binası" olarak anılması daha önceki kullanımına işaret etmekte, Has Han adının ise çok daha yakın bir geçmişte konmuş olduğunu göstermektedir.

⁴² Edhem ELDEM, Bankalar Caddesi – Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi, s.58.

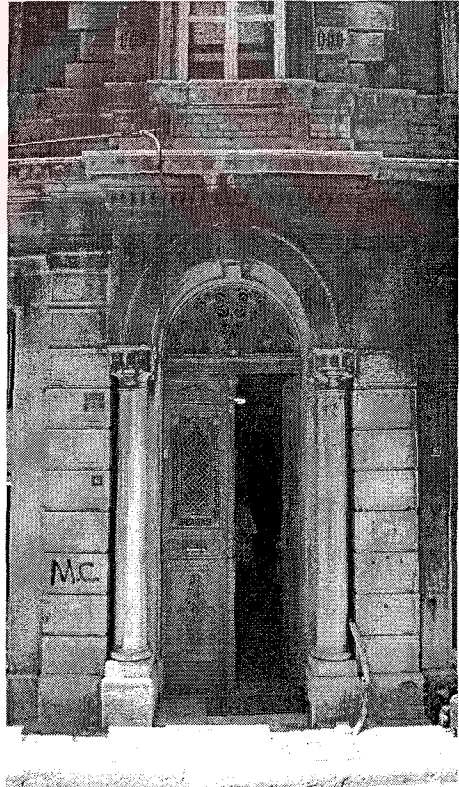
Bina bugün boş olmakla birlikte yeni kiracılarını beklemektedir. Dönemin eklektik anlayışını yansıtan süslü cephesi, binaya bambaşka bir görüntü veren üst kat ve çatı düzenlemesi, cumbasıyla eskiliğine dokunulmayan yapıyı bugüne bağlayan tek şey giriş katındaki büfedir.

4.5. Andrea Han

İstanbul'da inşa edilen hanları gruplandırmak şehrin kozmopolit yapısı nedeniyle oldukça güçtür ve genel hatlarıyla verilen han tiplerinin dışına taşan fonksiyonlara sahip ya da özel bir takım fonksiyonlar yüklenmiş hanlar mevcuttur. Bu hanlardan biri de Mumhane'deki Andrea Han'dır.⁴³

Resim 1.13. Andrea Han.

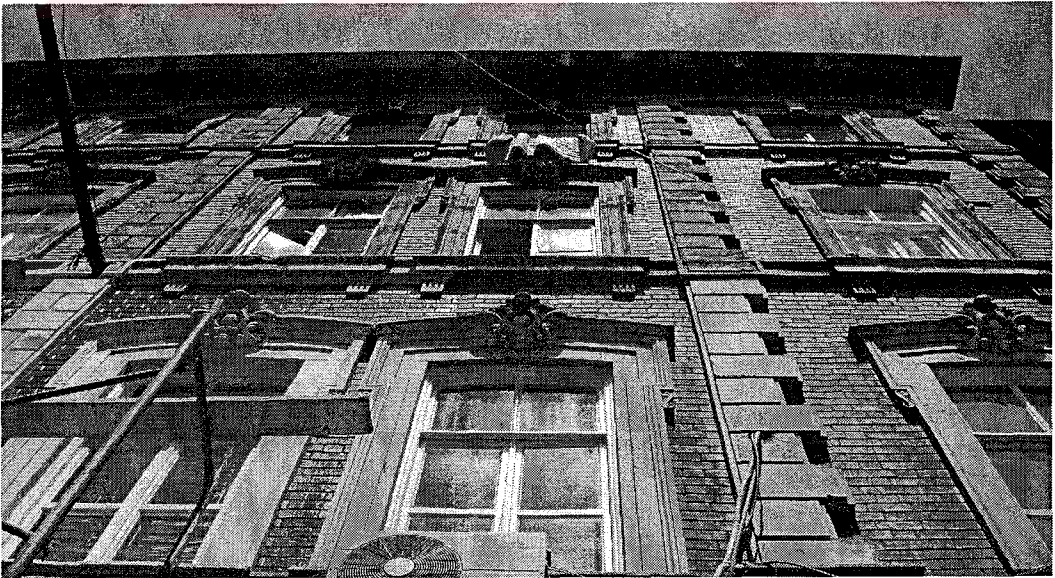

Resim 1.14. Andrea Han Giriş Kapısı.

⁴³ Bkz. (6), KAZANÇ, s.13.

Karaköy-Tophane arasında, Galata Mumhane Caddesi üzerinde bulunan 63 numaralı binadır. Hanın yan cephesi Karatavuk Sokağı'na arka cephesi Hoca Tahsin Sokağı'na bakmaktadır. Binanın tek girişi Galata Mumhane Caddesi üzerinde bulunur.

Yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1880'lerde Rusya'dan hac görevi için Kudüs ve Aynaroz'a giden Ortodoksların İstanbul'da konaklamaları amacıyla yapılmıştır. Bina, Aynaroz'daki üç manastırdan biri olan Aya Andrea'ya bağlı olması dolayısıyla bu adı almıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar hacı adaylarının konakladıkları binanın malzemelerinin bir kısmının Rusya'da açılan bağış kampanyası ile getirildiği söylenmektedir. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra ülkeden ayrılan çarlık yanlısı Beyaz Ruslar bir süre burada ikamet etmişler, daha sonra Avrupa ve Amerika'ya gitmişlerdir. İstanbul'da kalanlar ise daha çok Beyoğlu bölgesine yerleşmişlerdir.⁴⁴

Resim 1.15. Andrea Han Yan Cephe.

⁴⁴ Banu KUTUN, "Andrea Hanı", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 1, s.267.

1950'lere kadar binanın idaresi keşişlerin elindeydi. Bu dönemde keşişlerin Aynaroz'a dönmeleri veya ölüm nedeniyle bina bir süre idaresiz kaldı. 1954'te Galata bölgesindeki üç kiliseden –Pantelemon, Andrea, Elia- üçer kişilik heyetlerin P.A.E. Fukaraperver Cemiyeti'ni kurmaları ile bina cemiyetin idaresi altına girdi. Bugün de ikinci katta bu derneğin odası bulunmaktadır. Binada iş yerleri olmakla birlikte çoğunlukla oda oda pansiyon şeklinde kiraya verilmiştir. Toplanan kira bina giderlerine harcanıp artanı muhtaç olanlara dağıtılır.⁴⁵

Resim 1.16. Andrea Han Cephe Ayrıntısı.

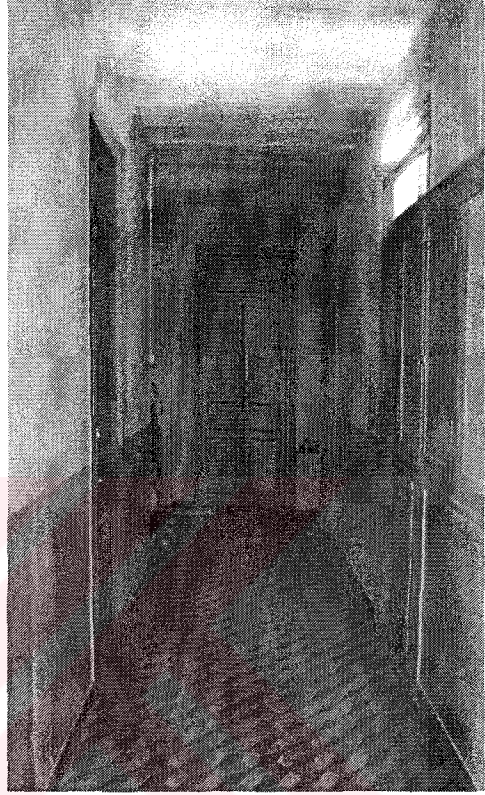
“L” biçiminde bir plana sahip olan yapı kâgir olup üç katlı inşa edilmiştir. Cephede kesme taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Giriş tamamen kesme taş, üst kat cepheler ise tuğla örülüdür. Cephenin simetri ekseninde orta bölüm ve köşeler kesme taş ile öne çıkarılmıştır. Sütunlu giriş kapısının iki yanında ve diğer cephelerde dükkanlar bulunmaktadır. Bu dükkanlar binaya ve Aynaroz'daki Aya Andrea Manastırı'na gelir sağlamak üzere yapılmışlardır. Orta bölüm birinci katta üçgen alınlık, ikinci katta yuvarlak kemer ve üçüncü katta düz bir pencere

⁴⁵ Bina görevlisi ile yapılan görüşme notları.

ile tamamlanırken diğere pencereler kemerlidir. Kat araları zincir daire motifli yatay dikdörtgen bloklar ile öne çıkarılmıştır.⁴⁶

Resim 1.17. Andrea Han Yan Cephe.

Resim 1.18. Andrea Han'ı İçi.

Giriş cephesinin gerisinde yer alan ve çekme kat-terak olarak düzenlenmiş katta Aya Andrea Kilisesi bulunmaktadır. Kilisenin papazı çok yaşlı ve hasta olduğu için kilise ayinlerini –arka cephenin karşısında bulunan ve aynı amaçla yapılmış olan- Pantelemon Kilisesinin papazları yapmaktadır. Ayrıca kilise girişinde Aynaroz'u ve hacıları gösteren duvar resmi orijinaldir.⁴⁷

⁴⁶ Bkz. (45), KUTUN, s.268.

⁴⁷ Bina görevlisi ile yapılan görüşme notları.

4.6. Anadolu Han

Şimdiki Atlas Sineması'nın (bu bina önceleri Köçoğlu Agop Efendi'nin görkemli konağıydı) bitişiğinde ve günümüzde de yaşamakta olan Anadolu Hanı-Pasajı, bugünkü Alyon (Alleon) Sokağı'na açılır. 19.yüzyılın sonlarına tarihlendirilen yapı II.Abdülhamit'in mabeyincilerinden Mabeyinci Sarıca Ragıp Paşa⁴⁸ tarafından yaptırılmıştır.⁴⁹ Devlet memurluğunun yanı sıra ticaretle de uğraşan Ragıp Paşa'nın yaptırdığı, adlarını imparatorluğun yayıldığı coğrafyadan alan Anadolu, Rumeli ve Afrika Han-Pasajları "tüccar apartmanları" olarak nitelendirilirler. Zemin katlarındaki dükkanlar ve üst katlarındaki konutların kiralari ile değerli bir yatırım aracı haline dönüşmüş bu binalar Beyoğlu'nda geniş parseller üzerinde ve çok katlı olarak inşa edilmişlerdir.⁵⁰

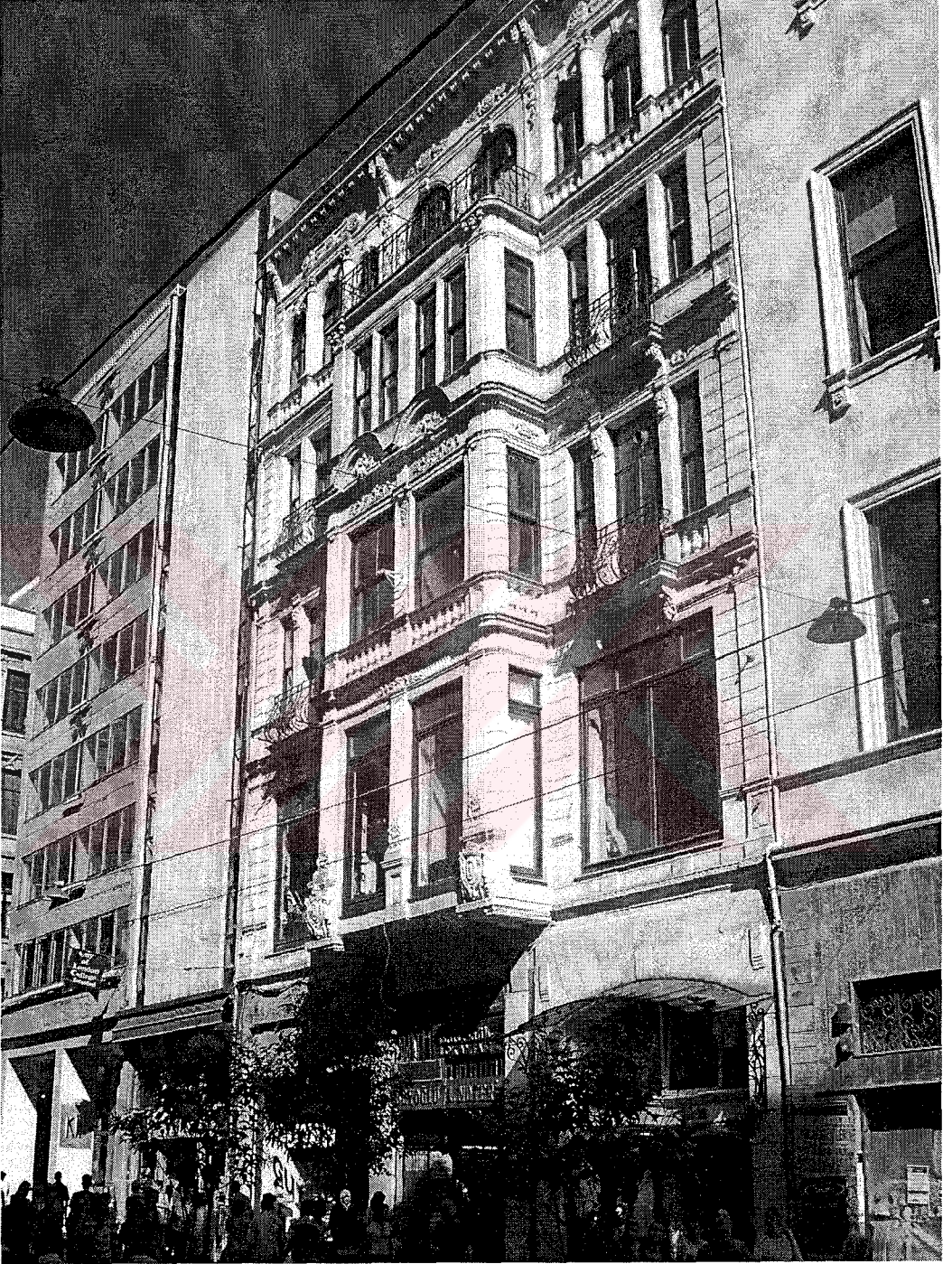
Anadolu Han'ın inşa edildiği yerde, önceleri, "Hayden" mağazalarıyla Mme, Latour'un kadın elbisesi satım yeri vardı. Bu bölümleri satın alan Ragıp Paşa, Anadolu Pasajını bu bölümde inşa ettirmiştir. Pasaj bittiğinde girişin sağ tarafına Lazarro Franco ve oğlunun mefruşat mağazası, daha sonraysa Belfast gömlekçisi yerleşmiştir. Pasajın bir diğer kiracısı ise Niko Valavanis idi. Niko'nun ünlü şark birahanesi (Brasserie L'Orient) uzun süre burada çalışmış ve zaman içinde adı "Caprice" sonra da "Anadolu Birahanesi" olmuştur.⁵¹

⁴⁸ Sarıca Ailesi tipik bir 19.yüzyıl üst tabaka ailesidir. Sarıca Ailesi'nin günümüze kadar uzanan oldukça geniş bir kanadı 19. ve 20.yüzyıllarda yaşayan Ragıp Paşa ve Arif Paşa kardeşlere dayanır. Ragıp Paşa'nın yaptırdığı bilinen yapılar: Caddebostan'da Ragıp Paşa Köşkü (1906-1907, A.Jasmund), aynı arazide Tevhide Hanım Köşkü (1906-1907, A.Jasmund), Beyoğlu'nda birbirlerine yakın konumda bulunan; Anadolu, Rumeli ve Afrika Hanları (19.yüzyıl sonu-20.yüzyıl başı)dır. Sarıca Ailesi hakkında detaylı bilgi için Bkz. Pınar ÖĞRENCİ, "Sarıca Ailesi Yapıları", Arredamento Mimarlık, Sayı116, s.104-105.

⁴⁹ Behzat ÜSDİKEN, Pera'dan Beyoğlu'na: 1840-1955, s.270.

⁵⁰ Bkz. (49), ÖĞRENCİ, s.108-109.

⁵¹ Bkz. (30), ÜSDİKEN, s.26-27.

Resim 1.19. Anadolu Han.

Pınar Yeltin'e göre bina diğerleriyle birlikte İtalyan mimarlara yaptırıldığı için yapı tarzı olarak aynıdır. Ragıp Paşa bu pasajı da ileri gelen tüccarlar için konut olarak yaptırmıştır. 831 m2 üzerine kurulu olan pasajın zemin katında 17 dükkan, üstünde yer alan handa 20 daire vardır. İstiklal Caddesi cephesinden zemin ve üzerindeki dört kattan oluşan pasajın Alyon Sokağı cephesinde zemin üzerinde beş katı vardır. Pasajın altı tamamen bodrumdur. Diğer iki pasaja oranla çok daha bakımlı olan bu kagir yapının geçiş üstündeki tavanı düz ve pasajın üstü tamamen kapalıdır.⁵²

Duhani'ye göre "bu zengin adam", Abdülhamit tahtını kardeşi V.Mehmed'e bırakmak zorunda kalmasaydı Amerika, Avustralya adlı hanları da yaptıracaktı.

Resim 1.20. Anadolu Han Ön Cephe.

⁵² Bkz. (29), YELTİN, s.114.

“Anadolu Pasajı’nın üstünde şehrimizin tanınmış avukatlarından Mösyö Apikyan otururdu. Kızı, Büyükelçi Mösyö Cosme ile evliydi... Etrouguilas Biraderlere ait olan ve Padişahın sık sık alışveriş ettiği Belfast gömlekçisi ile Lazzaro Franco Mefruşat Mağazası adı geçen pasajın İstiklal Caddesi tarafındaki girişinin sağında ve solunda yer alırlardı.”⁵³

Resim 1.21. Anadolu Han Cephe Ayrıntısı.

Beyoğlu Kaymakamlığı Tapu İdaresi’nden alınan bilgiye göre 824 m2 taban alanına sahip, Kuloğlu Mahallesi sınırları içindeki 331 ada, 12 parsel numaralı Anadolu Hanı’nın 10’dan fazla hissedarı vardır.⁵⁴

⁵³ Bkz. (37), DUHANİ, s.93.

⁵⁴ Bkz. (6), KAZANÇ, s.90.

4.7. Rumeli Hanı

Mabeyinci Ragıp Paşa'nın yaptırmış olduğu hanların bir diğeri Anadolu Pasajıyla aynı dönemde yaptırılmış olan Rumeli Han'dır. Bina yapılmadan önce burada Bogos ve Kevork'un odun depolarıyla Hacı Mustafa'nın poğaçacı fırını vardı. Pasaj üç kapılı olarak yapılmıştı, İstiklal Caddesi üzerindeki ana girişin karşısındaki kapıyla da Ağa Cami arkasındaki Mahyacı Sokağı'na çıkılmaktaydı.⁵⁵

Resim 1.22. Rumeli Han Girişinden Ayrıntı.

Resim 1.23. Rumeli Han Girişi Tavanı .

Rumeli Pasajı yapıldığında, pasaj bölümünde eskici Yorgo Lavdos, kuaför Dimitri Sigalas, piyano bakım ve tamircisi G.Lifonti, Ohannes Papliyan'ın lokantası, M.Noios'un araba yapım ve tamir yeri, kuaför

⁵⁵ Bkz. (30), ÜSDİKEN, s.28-29.

Hasan Hayri, bisiklet tamircisi Mihran Asaduryan, halıcı Leon Beylikçiyen, terzi Haniotis; içindeki üç apartmandaysa toplam 56 daire bulunmaktaydı. Daha sonraları pasaja muhallebici açılmış, ütücü, şarapçı, terzi, ayakkabıcı gibi esnaflar da pasajı doldurmuştur. Ayrıca binanın alt bölümünü kaplayan ünlü Reboul Eczanesi de buradadır, bu eczanenin sahibi olan Jean César Reboul 1895 tarihinde önce Parisienne Eczanesini açmış daha sonra da adını “Reboul” olarak değiştirmiştir.⁵⁶

Bu pasajın en ünlü mekanı Abdullah Efendi Lokantası idi. Lokantanın hem İstiklal Caddesi'ne hem de pasaja açılan kapıları bulunmaktaydı.⁵⁷

Resim 1.24. Rumeli Han Giriş Kapısından Ayrıntı.

⁵⁶ Bkz. (30), ÜSDİKEN, s.28-29.

⁵⁷ Bkz. (50), ÜSDİKEN, s.271.

Rumeli Pasajı'nın üslup özellikleri bakımından Jasmund yapıları ile benzer özellikler taşıdığı dolayısıyla mimarının Jasmund olabileceği bunun yanı sıra Pappa'nın eseri olan Elmadağ'daki Arif Paşa Apartmanıyla arasındaki plan benzerliği yüzünden mimarın Pappa da olabileceği düşünülmektedir. Her iki mimar da aynı aile için çalışmış olduğundan söz konusu yapıların tasarım ve inşaatını birlikte yürütmüş olmaları olasılığı da bulunmaktadır.⁵⁸

Rumeli Pasajı bodrum, zemin, altı kat ve üzerinde bir geri çekilmiş kat olmak üzere dokuz katlıdır. Pınar Yeltin'e göre Ragıp Paşa bu hanı ileri gelen devlet memurları için yaptırmıştır. Otuz dükkanı ve elli iki dairesi bulunan hanın daireleri diğer hanlara oranla oldukça büyüktür. Handa, 100 m²'lik üç odalı dairelerden, 300 m²'lik on bir odalı dairelere kadar muhtelif büyüklükte daireler mevcuttur. Dairelerin kiracıları ise devlet memurluklarındaki mevkilerine göre seçilmekte, dolayısıyla da on bir odalı dairede oturabilmek için en üst mertebeden devlet memuru olmak gerekmektedir.⁵⁹

Bütün malzemeleri Avrupa'dan gelmiş olan pasaj devrine göre son derece modern bir anlayışla yapılmıştır. Kalınlığı 90 cm.yi bulan duvarların içinde 8-9 cm. çapında mazgallar vardır. Banyosu olan dairelerin mutfaklarında kuzineler de görülmektedir. Üst katlara çıkan, beş kapısı olan hanın bütün blokları bir terasla birbirine bağlıdır.⁶⁰

⁵⁸ Bkz. (49), ÖĞRENCİ, s.110.

⁵⁹ Bkz. (49), ÖĞRENCİ, s.110.

⁶⁰ Bkz. (49), ÖĞRENCİ, s.110-111.

Resim 1.25. Rumeli Han.

Beyoğlu Kaymakamlığı Tapu İdaresi'nden alınan bilgiye göre; 1391 m2 taban alanına sahip, Hüseyin Ağa Mahallesi sınırları içindeki 356 ada, 4 parsel numaralı, 29 dükkanı olan Rumeli Hanı'nın 20 kadar hissedarı vardır.⁶¹

4.8. Afrika Han

Ragıp Paşa'nın yaptırmış olduğu, diğerlerinden daha geç tarihli olan Afrika Pasajı, Büyük Parmakkapı Sokağı ile Küçük Parmakkapı Sokağı'nı birbirine bağlamaktadır. Pasaj yapıldığında dükkanlarında kuaför Dimitri Olendezos, ayakkabıcı Marko Ferigo, bisiklet tamircisi Mihran Büyükyan, ayakkabıcı Onnik Papazyan, ayakkabıcı Garbis Minasyan, ütücü ve temizlemeci Yani Çobanoğlu ve matbaası ile F.Caryan işlerini sürdürüyorlardı. Afrika Hanı 60 daireli idi ve dönemin en seçkin aileleri burada oturuyorlardı. 1920 yılında handa, otuz dört Rum, on bir Levanten, yedi Ermeni, üç Musevi ve iki Müslüman aile ikamet ediyordu.⁶²

Resim 1.26. Afrika Han'ın Büyük Parmakkapı Sokağı Cephesi.

⁶¹ Bkz. (6), KAZANÇ, s.112.

⁶² Bkz. (30), ÜSDİKEN, s.29.

Konut alanları yaygın üst tabaka ailelere yetmeyecek kadar küçük olan Afrika Han'ı Ragıp Paşa ileri gelen gayrimüslimler için konut olarak yaptırmıştır. 1980'lere kadar birkaç gayrimüslim aile hala burada ikamet etmekteydi. 1072 m2'ye inşa edilen pasajın hanlara açılan dört kapısı vardır. Üstü açık olan pasajın dört kolundan ikisi sokaklara, diğer ikisi hanlara açılıyor. Bir bodrum ve yedi kattan oluşan yapının merdiven boşluğunun üzerinde demir konstrüksiyonlu cam bir çatı vardır. Büyük Parmakkapı Sokağı'na bakan hanın çatısı terastir.⁶³

Resim 1.27. Afrika Hanı Pasajı İçi.

⁶³ Bkz. (29), YELTİN, s.126.

Pasajda günümüzde ayakkabı imalathaneleri bulunmaktadır ve üst katları boştur. Bugün çok kötü durumda olan yapı pasajın açık olmasına rağmen kimsenin dikkatini çekmemekte ve pek bilinmemektedir.

Beyoğlu Kaymakamlığı Tapu İdaresi'nden alınan bilgiye göre; 1093 m2 taban alanına sahip, Katip Mustafa Çelebi Mahallesi sınırları içindeki 4696 ada, 8 parsel numaralı Afrika Hanı vakıf icarelidir. (Ebulfadi Mehmet, Katip Mustafa Çelebi, Haremeyn Şerefeyn Vakıfları).⁶⁴

4.9. Kamondo Han

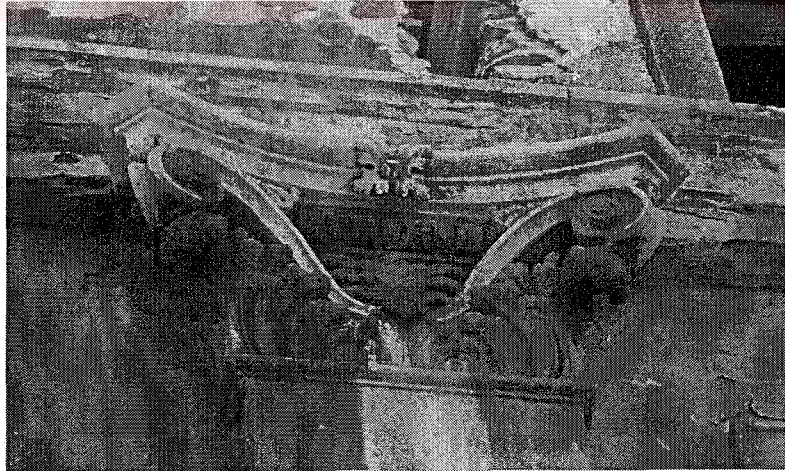
Bu bölümde, Serdar-ı Ekrem'deki kendi haline bırakılmış Kamondo Han'la birlikte genel olarak Kamondo ailesine ve bıraktıkları diğer eserlere de değineceğiz.

Resim 1.28. Kamondo Han Ön Cephe.

⁶⁴ Bkz. (6), KAZANÇ, s.81.

Kamondolar 19.yüzyılda Galata'nın önemli banker ailelerinden olup Galata'da merkezleşen bir gayrimenkul imparatorluğunun başında bulunuyorlardı. Arsalar ve binalar da dahil olmak üzere var olan mülklerin bir bölümü Kamondo Bankası'na yapılan ipoteklerden gelmiştir. Limanı çevreleyen Galata'nın güney bölümündeki yeni kurulan bankalar, kuzeyde Felek Sokağı, güneyde Felekçiler Sokağı, doğuda Karaköy Meydanı ile Zülfaris Sokağı ve batıda Perşembe Pazarı ile tanımlanan bir alanda yer alıyorlardı. Burası tam da Kamondolar'ın on hanından dokuzunun yer aldığı alandır.⁶⁵ Kamondo Ailesi yeni kurulan altı bankadan dördünün genel merkezlerinin bulunduğu binaların mülk sahipleriydi. Bankaların Kamondo binalarının içinde ve çevresinde yoğunlaşmaları kesişen bir çok etken tarafından teşvik edilmişti fakat bu etkenlerden biri hiç kuşkusuz Kamondolar'ın Galata'da yerleşmelerinin bölgenin mali karakterini belirlemeye yardımcı oluşuydu.⁶⁶

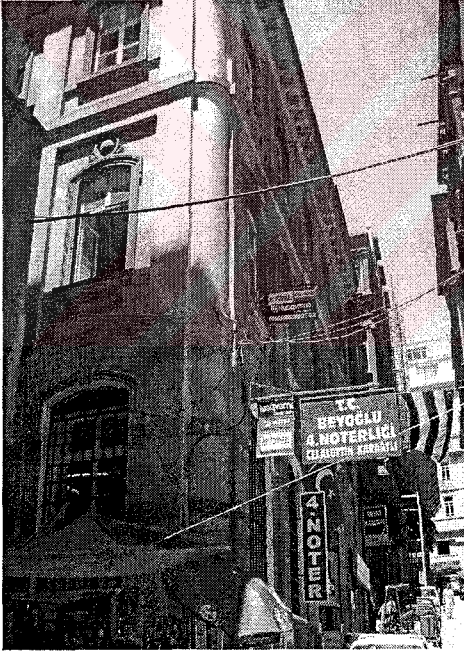

Resim 1.29. Kamondo Han Cephe Ayrıntısı.

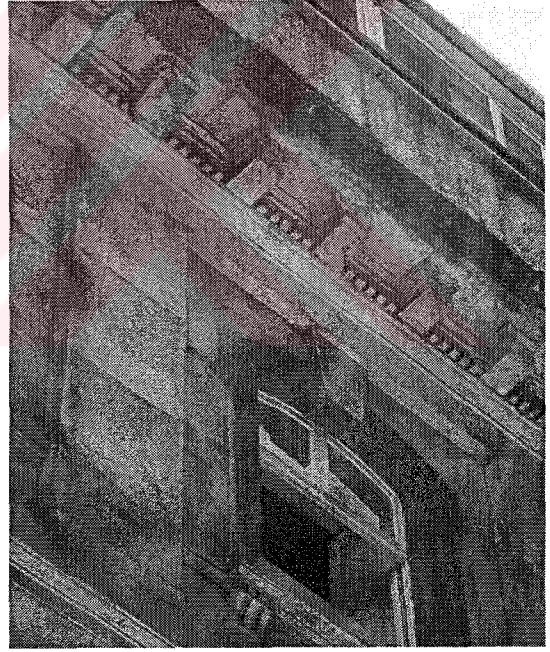
⁶⁵ İstanbul'daki Kamondo Hanları: Perşembe Pazarı Sokağı-Saatçi Han, Zülfaris Sokağı-Lacivert Han, Sevid Sokağı-İbret Han, Sevid Sokağı-Latif Han, Karaköy Meydanı-Dilber Han, Yorgancılar Sokağı-Kamondo Han, Mertebani Sokağı-Yakut Han, Yorgancılar Sokağı-Kuyumcular Han, Sirkeci-Lüleci Han, Billur Sokağı-Gül Han. Detaylı bilgi için Bkz. Nora ŞENİ, "Kamondolar ve 19.yüzyıl İstanbul'unda Bıraktıkları İzler", İstanbul Dergisi, Sayı 15, s.25, 26, 27, 28, 29, 30.

⁶⁶ A.g.m., s.25, 26, 27, 28, 29.

Galata'da kendi finans kurumlarının bulunduğu hana çok yakın olan malikanelerinden banka binalarının bulunduğu sokağa inmek için yaptırıldıkları "Kamondo Merdivenleri"⁶⁷ bugün de hala aşağı mahalle ile yukarı mahalleyi birbirine bağlamakta ve trabzan kıvrımlarıyla Art Nouveau'nun öncü bir örneğini teşkil etmektedir. Merdivenlerin tepesinde, Kamondo Sokağı 6 numarada Nissim Kamondo'nun "limonluk ve onun karşısında ibadethane ile hamamı barındıran bir müştemilata bitişik olan kâgir evi" bulunmaktadır.⁶⁸

Resim 1.30. Yakut Han.

Resim 1.31. Yakut Han Cephe Ayrıntısı.

Bütün yaşamları boyunca yanlarında mimar çalıştıran Henri Germain ve öteki bankacılar gibi Kamondoların da İstanbul'da en azından bir mimarları vardı. Bu mimarın adı Stampa idi. Stampa, Kamondoların en

⁶⁷ Nora Şeni'ye göre bu merdiven büyük olasılıkla aileye kolaylık sağlamak için inşa ettirilmiştir.

⁶⁸ Bkz. (18), ŞENİ-TARNEC, s.46-47.

güvendiği mimardı ve neredeyse bütün Kamondo hanlarını o çizdi. Kamondo Hanı, Dilber Han, İbret Han, Latif ve Yakut Hanlarını o çizmiştir.⁶⁹

Galata'daki Kamondoların yapım ve edinim politikalarının incelenmesi ve el altında bir mimar bulundurmaları, çok amaçlı, uzun vadeli bir stratejinin varlığına işaret etmektedir. Öncelikle para kazanmak, ikinci olarak da semti çağdaş ve saygın kılarak onu çağdaş finans merkezinin yeni bürolarına elverişli hale getirerek, semtin imajını ve durumunu geliştirmek.

Resim 1.32. Gül Han.

⁶⁹ Bkz. (66), ŞENİ, s.29.

Serdar-ı Ekrem Sokağı, 36 numaralı Kamondo Han'a gelecek olursak, binanın mimarı Gabriel Tadeschi'dir.⁷⁰ 19.yüzyılın sonlarına doğru Avram Kamondo tarafından yaptırılan bina dört katlı inşa edilmiş, giriş kat dükkanlara ayrılmıştır. İkinci ve üçüncü katlardaki ahşap cumbalar pencere hizasına kadar yükselmekte ve yapıya ayrı bir hava kazandırmaktadır.⁷¹

Hanın kiracıları arasında 1868'de burada yayınlanan The Levant Times and Shipping gazetesini, binanın mimarı G.Tadeschi (1889'dan 1921'e kadar burada yaşamıştır), avukat M.Obertlander, doktor Brunetti, sultanın dışçisi Hantz von der Heyde vardır. 1881'de binanın adı "Maison Camondo", kapı numarası 42'dir. 1895'te de Tatarbeyi Sokağı'nda Küçük Kamondo Han inşa ettirildi. Fakat bu han günümüze ulaşmamıştır.⁷²

Resim 1.33. Saatçi Han.

⁷⁰ Çiğdem DEMİR, "Kamondo Han'a Bir Şahit Aranıyor", İstanbul Dergisi, Sayı 13, s.48.

⁷¹ Banu KUTUN, "Kamondo Hanı", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 4, s.405.

⁷² Bkz. (71), DEMİR, s.49.

Daha geç dönemlerde ise burada İlhan Berk, Abidin Dino, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mina Urgan, Sait Faik, Yaşar Kemal, Bedri Rahmi, Orhan Veli, Melih Cevdet ve daha birçok isim ikamet etmiştir. İlhan Berk'in deyişyle burası "yazın ve resmin karargahı" olmuştur.⁷³

4.10. Lütfullah Hanı-Pasajı

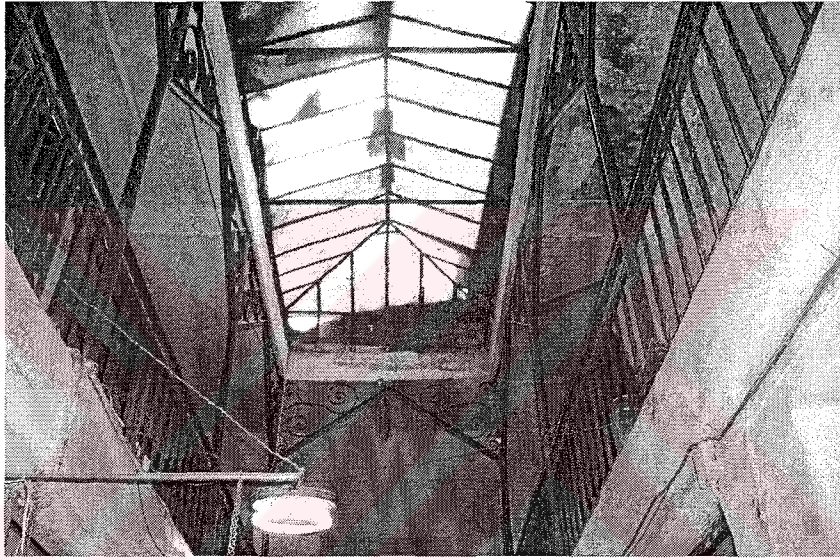

Resim 1.34. Lütfullah Han Ön Cephe.

Hamalbaşı Caddesi üzerinde, Duduodaları Sokağı'yla Kalyoncukulluğu Caddesi arasında halen var olan pasaj 19.yüzyılın sonlarına doğru iki katlı ve han olarak inşa edilmiştir. Pasaja Hamalbaşı yönünden girildiğinde biraz ileride sağdaki dönemeçli merdivenle ikinci kata çıkılır. Bu katın orta bölümü boş olduğundan odaların önünden geçen koridorlar bir balkonu andırır. Behzat Üsdiken'e göre bu pasaj

⁷³ Kazım YILMAZ, Galata Bülteni, s.13.

1920'li yıllardan önce oda oda kiraya verilen bir pansiyondur ve ilerleyen süreç içinde ve "Krepen Pasajı"nın boşalması sonucu buradaki kundura malzemeleri satıcıları yavaş yavaş Lütfullah Pasajı'na taşındılar. 1940'lı yıllarda bu pasajın en önemli yeri "Birman Kitap Evi"ydi. Bu Kitabevi özellikle İngilizce, Fransızca ve Almanca kitap ve dergileri satardı. 1990'lı yıllarda pasajda halen "Krepen"den arta kalan kundura levazımatçılarıyla çok önce açılmış Dudular Çıkmazı yönünde bir kahvehane vardır.⁷⁴

Resim 1.35. Lütfullah Han İçinden Çatının Görüntüsü.

Bugün pasaj ve pasajın üzerindeki iki katlı küçük han çok kötü durumdadır. Pasajda berber dükkanları ve elektrikçiler bulunmakta, üst katlar ise depo görevi görmektedir.

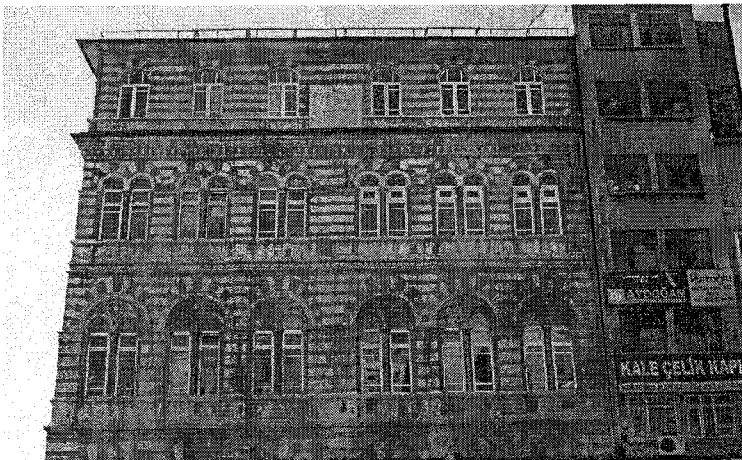
Beyoğlu Kaymakamlığı Tapu İdaresi'nden alınan bilgiye göre; 242 m2 taban alanına sahip, Hüseyin Ağa Mahallesi sınırları içindeki, 309

⁷⁴ Behzat ÜSDİKEN, "Beyoğlu'nda Yaşayan ve Kaybolan Pasaj ve Geçitler III", Tarih ve Toplum, Sayı 90, s.362-363.

ada, 1 parsel numaralı 35 dükkanı olan Lütfullah Pasajı, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülküdür.⁷⁵

4.11. Nordstern Han

Beyoğlu İlçesi'nde, Karaköy'de, eski adıyla Fermenciler yeni adıyla Sabahattin Evren Caddesi'nin başında bulunmaktadır. 1889'da inşa edilen binanın mimarı bilinmemekle birlikte Mustafa Cezar'a göre İtalyan bir mimarın elinden çıkmış olması mümkündür. Çünkü bina İtalya'da Siena'daki Geç Gotik'ten Rönesans'a geçiş döneminin özelliğini yansıtan Palazzo Spannocchi'ye benzemektedir.⁷⁶ 1813'te bugün Nordstern Hanı'nın bulunduğu arsada Yahudhane ve altında beş dükkanı olan bir yapı vardı. 1857'de is Yahudhane yıkılmış, 1862'de Yosef'e ait tek kapılı bir han yapılmıştır. 1928'de Nordstern Umumi Sigortalar Şirketi'ne satıldığında yapının altındaki bir dükkan Baylan Pastanesi'ne, iki dükkan da Banco Di Roma'ya kiralanmıştır. Yapı, 1994'te sahibi Nordstern Anonim Şirketi tarafından restore ettirilmiştir.⁷⁷

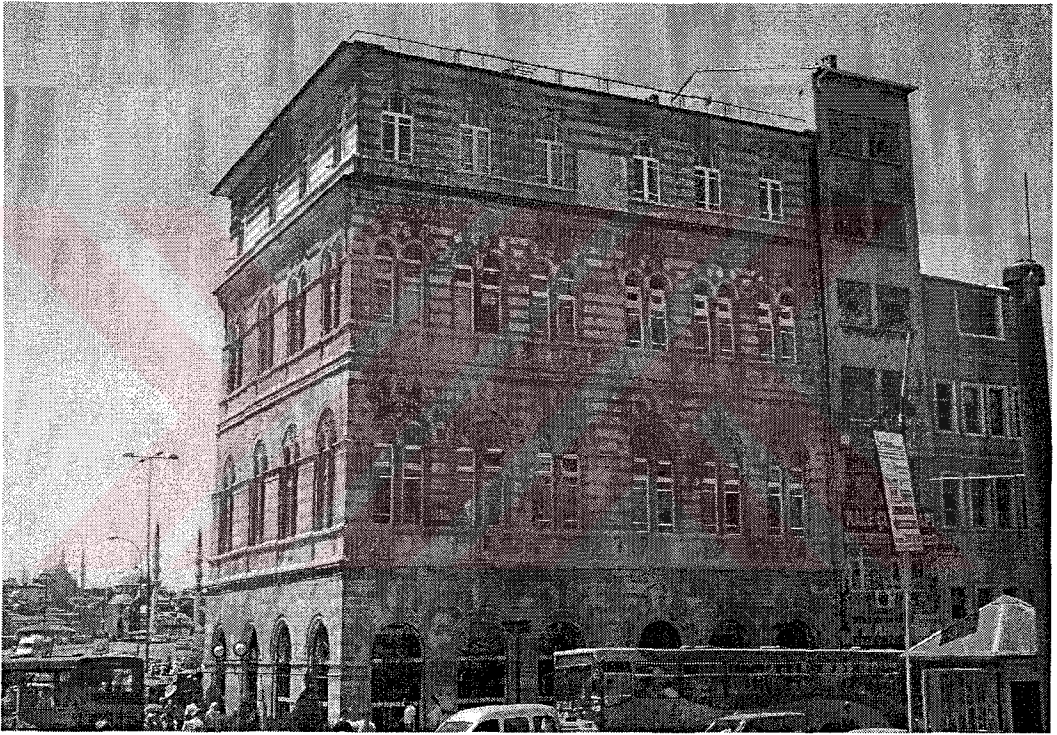
Resim 1.36. Nordstern Han.

⁷⁵ Bkz. (6), KAZANÇ, s.89.

⁷⁶ Bkz. (25), CEZAR, s.227.

⁷⁷ Tülay TAŞÇIOĞLU, "Nordstern Hanı", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 6, s.93.

Nordstern Hanı 19.yüzyılda azınlıkların ve Levantenlerin beğenisini kazanan “canlandırma” olarak isimlendirebileceğimiz ve çevredeki yapılarda da görülen yabancı karakterli bir mimari tarzı vardır. Cephe, Kandıra ve Şile çevresinden getirilmiş olması muhtemel yeşilimsi gri renkli kumtaşı ve sarı renkli mikro fosilli kireçtaşı ile bir taş kaplamaya sahiptir. Üç katlı olan binanın üçüncü katı daha sonraları yapılmıştır.⁷⁸

Resim 1.37. Nordstern Han'ın Karaköy Meydanından Görünüşü.

Binanın bodrum katı Banco Di Roma'nın önce kasa dairesi sonra da Baylan Pastanesi'nin imalathanesi olarak kullanılırken yapıya pek çok ilaveler yapılmıştır. Zaman içinde oda oda kiraya verildiği ve kat yükseklikleri de elverişli olduğu için yer yer asma katlar ilave edilmiştir.⁷⁹ Bina bugün Oyak Emeklilik A.Ş. tarafından kullanılmaktadır.

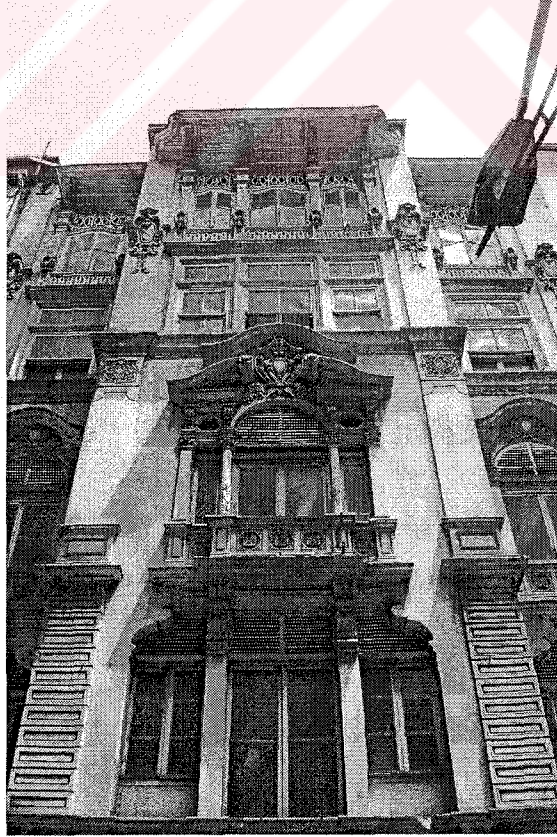
⁷⁸ A.g.m., s.93.

⁷⁹ A.g.m., s.93.

4.12. Hezaren Han

1902. Alexandre Vallauri'ye ait binanın arsası yanında bulunan Nazlı Han'ın arsası ile birlikte Osmanlı Bankası tarafından, 1880 ve 1884 tarihlerinde satın alınmış ve 1899'da da ortada bulunan parselin de arsaya katılmasıyla adanın iki parseli bölünmesi sağlanmıştır. Böylece Osmanlı Bankası kendi birleştirilmiş parselinde Hezaren Han adıyla anılacak olan hanı inşa etmeye imkan bulmuştur.

Hezaren Han'ın inşa edileceği arsanın üzerinde Osmanlı Bankası'na ait odun ve kömür deposu olarak kullanılan ahşap bir bina ve onun yanında da bir ahır bulunmaktaydı.

Resim 1.38. Hezaren Han.

20 Haziran 1902 tarihinde Osmanlı Bankası ile Vallauri arasında imzalanan bir kontratla buraya beş katlı bir binanın inşasına karar verilmiştir. Beş ay içinde teslim edilmesi gereken yapı muhtemelen 1902'nin sonlarına doğru bitirilmiştir.

Art – nouveau üslubunda yapılan binanın, üç katını Soci t  du Tombac (T mbeki Şirketi) kiralamıŐ, bir katına ise banker E.Eugenidi yerleŐmiŐti.

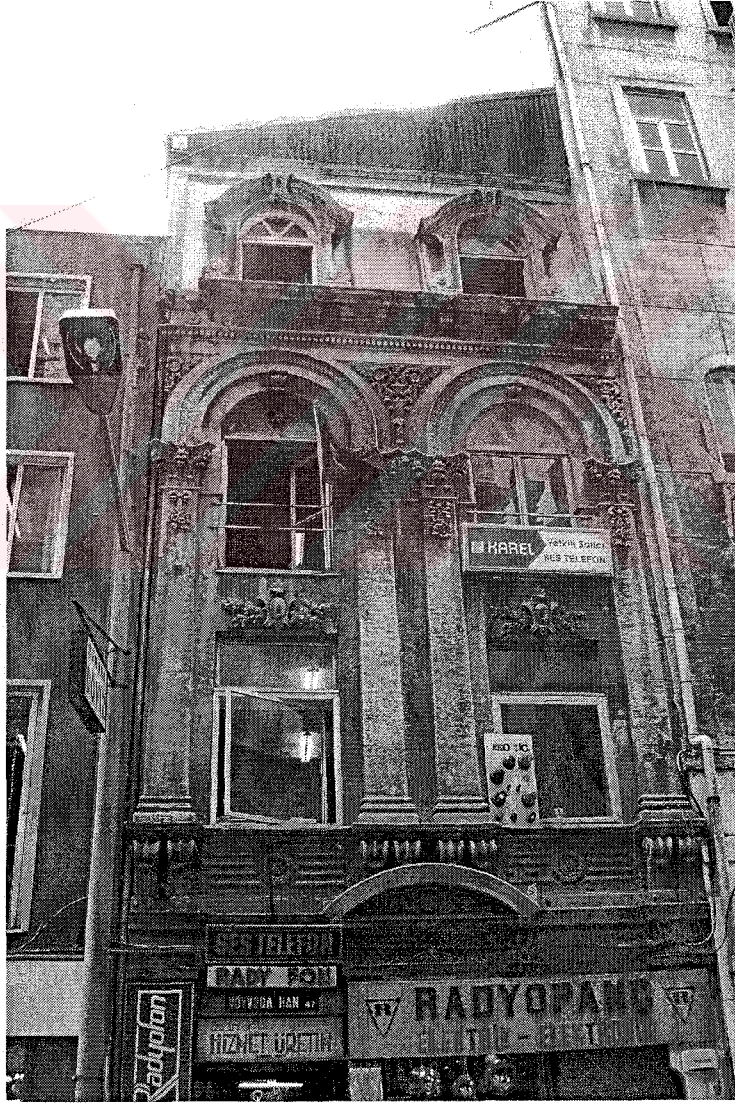

Resim 1.39. Hezaren Han Cephe Ayrıntısı.

Bina, 1906'da Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey'e satılmıŐ ve adı Hamdi Bey Han olmuş fakat 1914'ten itibaren tekrar Hazeran Han adını almıştır.

Yapıldığı tarihten bugüne hiçbir değişikliğe uğramayan binada film ithalatçısından sigorta şirketlerine kadar pek çok kuruluş yer almıştır.⁸⁰

4.13. Voyvoda Han

Resim 1.40. Voyvoda Han.

⁸⁰ Bkz. (43), ELDEM, s.178,184-185

Dar cephesi ve arkaya doğru genişleyen yapısıyla yüzyıl başından itibaren cadde üzerinde yaşanan yapı farklılaşmasının tipik bir örneğini oluşturmaktadır. 1903-1904 yıllarında inşa edilen han mevcut parsel yapısına uyum göstermek zorunda kalmıştır. Bunun nedenlerinden biri, caddenin bu kısmının büyük şirketlerin caddenin alt kısımlarında giriştikleri parsel birleştirme ve iddialı inşaat projeleri gibi büyük yatırımları çekemeyecek kadar tali kalmış olmasıdır. Daha önceden mevcut olan Baltazzi Han ile Perşembe Pazarı Sokağı arasında sıkışıp kalan Voyvoda Han ile yanındaki iki küçük parsel, böyle bir yapılaşmaya çok da müsait değildi. Bu durumda, savaş yıllarından itibaren yavaşlayan yapılaşmayla da birlikte, Voyvoda Han, inşa tarihinden beri hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelebilmiştir. Konumu ve yapısı itibarıyla büyük şirketlere uygun olmayan han başından beri – İngiliz Postanesi dışında - daha küçük ölçekli şirketler, mümessillikler ve bürolar tarafından kullanılmıştır. Bugün ise han geçmişleri 1940'lara kadar uzanan elektrik mağazalarının kullanımındadır.⁸¹

Resim 1.41. Voyvoda Han Cephe Ayrıntısı.

⁸¹ Bkz. (43), ELDEM, s.112-113

1870'lerde planda caddeye cephesi bulunan küçük bir bina ile arkasında yer alan daha geniş ve avlulu/geçitli bir yapının olduğu ve bu iki yapının yüzyıl başında Voyvoda Han'a yer açmak için yıkıldığı bilinmektedir. 1905 tarihli Charles Goad'un Galata ve Beyoğlu sigorta planından artık Voyvoda Han'ın parsel üzerinde yer aldığı ve içinde de Western Assurance ile Sun Fire Office sigorta şirketleriyle İngiliz Postanesi'nin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸²

Resim 1.42. Voyvoda Han Tavan Süslemesi.

⁸² Bkz. (43), ELDEM, s.114

4.14. Jeneral Han

1904-1905. Mimarı bilinmemektedir. Bankalar Caddesi'ndeki (Voyvoda Caddesi) 17 numaralı yapının ilk adı Azaryan Han'dır. Gavand'nın Tünel planında aynı parselin ancak yarısını kaplayan dar ve uzun bir bina yer almaktadır. 1890'ların ikinci yarısından 1903'e kadar ise bu mekanda Yanni Tsamis'in Brasseire Nouvelle isimli birahanesi faaliyet göstermiştir. 1904'te birahanenin yerine yapılan binanın İstanbul Ticaret Odası Başkanı Bedros Azaryan (1842-1906) tarafından inşa ettirildiği muhtemeldir. Azaryan Han 1930'lardan itibaren Jeneral Han adını almış ve bitişindeki Bozkurt Han'la birlikte anılmaya başlanmıştır. Bugüne kadar handa Bomonti-Nektar Biraları, Eskihisar Çimento Fabrikası, Banca Commerciale Italiana, Banco di Roma, Steau Romana, Pamukbank ve Koçtuğ Denizcilik gibi kuruluşlar faaliyet göstermiştir.⁸³

Resim 1.43. Jeneral Han.

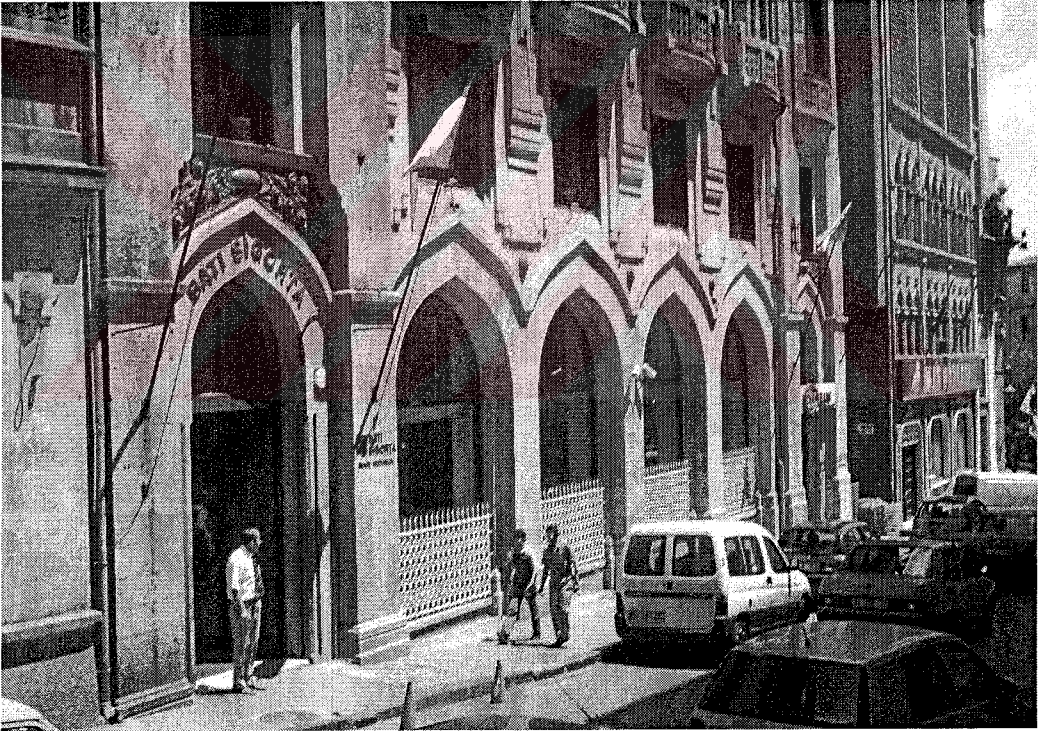
Resim 1.44. Jeneral Han Ön Cephe.

⁸³ Bkz. (43), ELDEM, s.58

4.15. Union Han (Ünyon Han)

Yakın zamana kadar Union adıyla bilinen han bugün Tütün Han olarak anılmaktadır.

1870'lerde arsa üzerinde üç bina bulunmakta ve bu binalar Kamondo Bankası (Banque Camondo) tarafından G.Tobias adında bir tüccara kiraya verilmekteydi.

Resim 1.45. Union Han.

1880'lerin sonunda ise burada P.Bonomi'nin gıda mağazası ile Gambetta lokantası bulunmaktadır. Diğer bina ise Etienne ile Jean-Libère Lorando isimli bankerler tarafından satın alındığı için Lorando Han adını almıştır. Lorando Han'da banker Lorandoların yanında Zarifi ve

Spandony gibi bankerler, avukatlar ve Dersaadet Ticaret Odası'nın büroları yer almaktaydı.

1910 yılı civarında ise bu arsa üzerindeki bütün binalar yıkılarak bugünkü Union Han inşa edilmiş ve 1911 yılında da hizmete girmiştir.

Resim 1.46. Union Han Ön Cephe.

Mimarı bilinmeyen bina L'Union de Paris sigorta şirketi tarafından yaptırılmış ve zemin katı sırasıyla Banco di Roma ve National Bank og Turkey (Türkiye Milli Bankası) tarafından kullanılmış, 1934'te açılan İş Bankası'nın ilk Galata şubesine ve sonra da Union Sigorta'nın kendi bürolarına tahsis edilmiştir. Bütün bu dönem süresince de üst katlar önemli sigorta acentelikleriyle avukatlık bürolarına kiralanmıştır. Bina yakın bir geçmişte Tütün Bank tarafından satın alınmış ve Tütün Han adıyla anılmıştır. Bugün ise bina Yaşar Bank ve Batı Sigorta tarafından kullanılmaktadır.⁸⁴

⁸⁴ Bkz. (43), ELDEM, s.254

SONUÇ

Klasik Osmanlı dönemi olarak bilinen 16. yüzyılda bir dönüşüm geçiren Osmanlı kenti 19. yüzyılda da yeni bir dönüşüm yaşamıştır. 16. yüzyıl öncesinde kabaca kalenin içi ve dışı olarak ayrılan Osmanlı kent biçiminde asıl kent kalenin içinde bulunmaktadır ve ikiye ayrılmıştır. Burada yöneticilerin oturduğu ve yönetim işlevlerinin yer aldığı bir iç kale vardır. Kalenin iç kale dışındaki kesiminde zanaat faaliyetleri yer almakta ve kentin ileri gelenleri oturmakta, kalenin dışındaki kısımda ise daha çok pazarlar ve benzeri yerleşik olmayan ticari faaliyetler sürdürülmektedir. Kent dışındaki bu kesimde yolcuların konaklaması için kervansaraylar, tarımla uğraşanların yaşadığı alanlar ile bazı tekke ve zaviyeler yer almaktadır.

16. yüzyılda bir yandan Osmanlı kentlerindeki nüfus artışı öte yandan dünya ticaretinde gezgin tüccarın önemini kaybedip yerleşik tüccarın ortaya çıkışı kentin yapısında bir dönüşüm meydana getirdi. 16. yüzyılda kale dışındaki yerleşik olmayan ticaret faaliyetleri yerine yerleşik ticaretin bedestenler içinde geliştiği görülmektedir. Bedesten, 16. yüzyıl kentinde kent yaşantısının yeni merkezi olarak ortaya çıkmış ve bu yeni merkezin oluşumu yavaş yavaş bir yapılaşma yoluyla değil bir vakfın yarattığı imaret ya da külliye halinde bütüncül bir uygulamayla gerçekleştirilmiştir.

Bedestenlerin yeni bir prestij alanı olarak ortaya çıkışı kent biçiminin de bu yeni duruma uyum sağlamasıyla bedestenlerin çevresinde belirli üretim dallarında ve ticaret ile hizmet faaliyetlerinde uzmanlaşan sokaklar oluştu. Bu sokakların çevresinde de yeni konut mahallelerinin ortaya çıkışı kaçınılmazdı. Böylece kentin yapılaşması kale dışına taşmıştır.

17. ve 18.yüzyıllarda kentin yapısında önemli bir değişme olmamıştır. 19.yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı kentleri yeni bir dönüşümün eşiğindedir. İçine girilen yeni kapitalist iş ilişkileri çevresinde bedesten etrafındaki merkez yetersiz kalmış, bu merkezin yanında yeni iş ilişkilerinin gerektirdiği yeni bir merkezi iş alanı oluşmuştur.

19.yüzyıl imparatorlukta hem nüfusun hem de şehirleşme oranının arttığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda içine girilen yeni iş ilişkilerinin yeni bir merkezi iş alanı yaratmasının nedenlerinden biri kentin çevresiyle olan ilişkisinin ve haberleşme kanallarının değişmesidir. Bu yeni ilişki kanalları, merkezde yeni istasyon binaları, yeni rıhtımlar ve yeni postane binalarını gerektiriyordu. Buharlı gemiler ve demiryollarıyla kurulan ulaşım sistemi ve yeni haberleşme ağı birçok başka yeni yapı türünün de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Malların nakil için antrepoların kurulması, yolculuk yapanların konaklaması için otellerin yapılması gerekiyordu. 16. yüzyıl kervansarayı ya da hanı farklılaşarak istasyon, antrepo ve otel haline gelmiştir.

19.yüzyıldaki kent dönüşümünün bir diğer nedeni ise imparatorluğun dış ticaret ve yabancı sermayeye açılmasıdır. Böylece kent içinde, yeni iş biçimine uygun olarak iş hanları ve bankalar yerlerini almışlardır.

19.yüzyılda Osmanlı kentinin yapısındaki bu değişim ve dönüşüm başkentte Beyoğlu ve Galata bölgesinde açıkça gözlenmektedir. Beyoğlu ve Galata ekonomik, sosyal ve kültürel hayatıyla diğer semtlerden oldukça farklı bir görünüm çizmektedir. Ve bölgenin zenginleşmesini sağlayan ana unsur ticarettir. Beyoğlu sadece modern mağazaların olduğu bir yer değil aynı zamanda otel, restoran, kafe ve tiyatroların bulunduğu bölgedir. Yüzyılın ikinci yarısında esas zenginliği elinde bulunduran, elçiliklerin kendilerine

sağladığı imtiyazlarla büyük olanaklar elde eden Batılılar, azınlıklar ve Levantenler'in çoğunun iş yerleri Galata'da, konutlarıysa Beyoğlu'ndadır. Bu zenginlik sayesinde Galata hanlarla, Beyoğlu görkemli konutlarla dolmuştur.

Konumuzun ana teması olan bu iş hanlarının ortaya çıkışı daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı'nın dünya ekonomisine açılması ve başkentin ticaret ve yatırım yapmak amacıyla Avrupalı akınına uğraması sonucunda ortaya çıkan iş alanlarıyla bağlantılıdır. Şehirleşme ile banka sektörü arasındaki ilişkiler 19.yüzyılın önemli finans merkezlerine mahsus bir özelliktir. Bankerlerin iş hacimleri arttıkça şehre vurdukları damga daha da belirginleşir. Banker önce değerli bir semt seçer ve bu seçim semtin değerini daha da yükseltir. Galata'ya da damgasını vuran en ünlü banker ailesi Kamondolar'dı. Galata ve Beyoğlu'nda yaratılmak istenen Avrupa kentinin zemini hazırды ve bu yüzden seçilmişti.

Şirketleşme faaliyetlerinin başlaması ve Batı ülkeleriyle ilişkilerin artması sonucu tüketim malları çeşitliliği fazlalaşmış, bu gereksinimleri karşılayacak hanlar yapılmaya başlanmıştır. Avrupa mimarisinin dönem üsluplarının sergilendiği bu hanlar tüccar ve bankerlerin ihtiyaç duydukları büro binaları anlamına gelmektedir.

Galata'da büro binaları görünümünü alan hanlar Beyoğlu'nda, Paris'teki benzerlerine uygun olarak, dışa dönük yeni bir yapı tipi –pasaj- olarak karşımıza çıkar. Büro ya da ikamet olarak kullanılan han binasının altında lüks tüketim mağazalarının bulunduğu pasajlar dönemin Beyoğlu sosyetesinin uğrak yerlerinden biri olmuştur.

Beyoğlu ve Galata'nın kent görünümünün değişmesinde Altıncı Belediye Dairesi'nin etkisi çok önemlidir. İstanbul'un her bölgesinde belediye hizmetlerini başlatmak olanaksızdı. Ve bu iş için eğer bir yer seçilecekse burası tabi ki Galata ve Beyoğlu olacaktı. Çünkü bölge sakinlerinin çoğu Avrupa görmüş zengin aileler olmakla birlikte bu işlerden en iyi anlayan da yine onlardı.

Altıncı Daire'nin Galata rıhtımının yapımıyla birlikte en büyük pay ayırdığı hanların inşası, kent dokusunun değişmesinde etkili olmuş, kentin çehresini farklılaştırmıştır. Fakat 19.yüzyılda ortaya çıkan diğer yapı türleriyle -oteller, pasajlar, tiyatro binaları, restoranlar, kafeler- bir bütünlük oluştururlar. Ve kent dokusundaki bu bütünlük birinden birinin çıkarılmasıyla bozular.

KAYNAKLAR

Kitaplar

AKIN, Nur (2000), **19.Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, Literatür Yayıncılık, İstanbul

AMICIS, Edmondo De (1981), **İstanbul (1874)**, Çev.Prof.Dr.Beynun Akyavaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ARSEVEN, Celâl Esad (1989), **Eski Galata ve Binaları**, Haz.Dilek Yelkenci, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.

BERKES,Niyazi (2003), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul.

CEZAR, Mustafa (1991), **XIX.Yüzyıl Beyoğlusu**, Akbank Yayınları, İstanbul

ÇELİK, Zeynep , **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**,

DETHIER, P.A. (1993), **Boğaziçi ve İstanbul (19.Yüzyıl Sonu)**, Çev.Ümit Öztürk, Eren Yayıncılık, İstanbul.

DÖKMECİ, V. – ÇIRACI, H. (1990), **Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu**, TTOK, İstanbul

DUHANÎ, Said N. (1990), **Beyoğlu’nun Adı Pera İken**, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.

DUHANÎ, Said N. (1984), **Eski İnsanlar, Eski Evler-19.yüzyıl Sonunda Beyoğlu’nun Sosyal Topoğrafyası**, Çev.Ahmet Parman, TTOK, İstanbul.

ELDEM, Edhem (2000), **Bankalar Caddesi – Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi**, Osmanlı Bankası BNKcılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi, İstanbul.

EYİCE, Semavi (1969), **Galata ve Kulesi**, TTOK, İstanbul

FREELY, John (1996), **Evliya Çelebi'nin İstanbulu**, Çev.Müfit Günay, YKY, İstanbul

GÜRAN, Ceyhan (1975), **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

KAPTAN (ARKAN), Özdemir (1998), **Beyoğlu**, İletişim Yayınları, İstanbul.

KAZGAN, Haydar (1994), **Galata Bankerleri**, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

KUBAN, Doğan (2000), **İstanbul Bir Kent Tarihi**, TVYY, İstanbul.

LEWIS, Bernard (2000) **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.Prof.Dr.Metin Kıratlı, TTK, Ankara.

MANTRAN, Robert (1999), **İstanbul Tarihi**, Çev.Teoman Tunçdoğan, s.243

MARDİN, Şerif (1995), **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul

ORTAYLI, İlber , **Tanzimatdan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**,

ŞENİ, Nora-TARNEC, Sophie Le (2000), **Camondolar**, Çev.Yaman Aksu, İstanbul.

TÜRKER, Orhan (2000), **Galata'dan Karaköy'e**, Sel Yayıncılık, İstanbul.

ÜSDİKEN, Behzat (1999), **Pera'dan Beyoğlu'na: 1840-1955**, Akbank Yayınları, İstanbul

Von MOLTKE, (Feldmareşal) Helmuth (1995), **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ZÜRCHER, Erik Jan (2000), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul.

Makaleler

AKIN, Nur (1994/5), "İstanbul'un 'Batı'lı Bölgesi Galata", **Arredamento Dekorasyon**, sayı 59: 81-84

DEMİR, Çiğdem (1995), "Kamondo Han'a Bir Şahit Aranıyor", **İstanbul Dergisi**, Sayı13.

ELDEM, Edhem (1992) "Nostaljiden Arındırılmış Bir Bakış: Galata'nın Etnik Yapısı", **İstanbul Dergisi**, Sayı 1: 58-63

ERYILMAZ, Bilal , "Osmanlı Yerel Yönetiminde İstanbul Şehremaneti", **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**,

EYİCE, Semavi (1994), "Beyoğlu", **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2.

GÜLENAZ, Nursel (2000), "İstanbul'da 19.yüzyılda Osmanlı Ticaret Hanları", **İstanbul Dergisi**, Sayı 33

İNALCIK, Halil (1996), "Galata", **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 3

KURUÇ, Ayşegül (1993), "Narmanlı Hanı", **Galata Bülteni**, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Galata Çalışma Grubu, İstanbul.

KUTUN, Banu (1994), "Andrea Hanı", **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1.

KUTUN, Banu (1994), “Kamondo Hanı”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 4.

NASIR, Ayşe (1994), “İstanbul’da Avrupa: 19.yüzyılda Galata ve Pera”,
Arredamento Dekorasyon, Sayı 59, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (2001), “Eski Beyoğlu’ndan Çizgiler”, **İstanbul’dan Sayfalar**,
İletişim Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI, İlber “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetimler”, **İslam
Geleneginden Günümüzde Şehir ve Yerel Yönetimler**, Cilt 1

ÖĞRENCİ, Pınar (1999), “Sarıca Ailesi Yapıları”, **Arredamento Mimarlık**, Sayı
116

PAMUKÇİYAN, Kevork (1994), “1868’de Mevcut İstanbul Hanları”, **Tarih ve
Toplum**, Sayı 128, İstanbul.

ŞENİ, Nora (1995), “Kamondolar ve 19.yüzyıl İstanbul’unda Bıraktıkları İzler”,
İstanbul Dergisi, Sayı 15.

ŞENİ, Nora (1985), “Seyyahlar Gözüyle Levantenler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e
Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul.

TAŞÇIOĞLU, Tülay (1994), “Nordstern Hanı”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6.

TEKELİ, İlhan “1839-1980 Arasında İstanbul’un Planlama Deneyimleri – İcabınca
Plan...”, **İstanbul Dergisi**, Sayı 4

TEKELİ, İlhan “19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Modernleşme
Sürecinde Osmanlı Kentleri**,

TEKELİ, İlhan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve
Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri”, **İslam Geleneginden Günümüze Şehir
ve Yerel Yönetimler**, Cilt 1

TEKELİ, İlhan (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul.

TOPRAK, Zafer (1994), “Altıncı Daire-i Belediye”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1

ÜSDİKEN, Behzat (1991), “Beyoğlu’nda Kaybolan ve Yaşayan Pasaj ve Geçitler-II”, **Tarih ve Toplum**, Sayı 89

ÜSDİKEN, Behzat (1991), “Beyoğlu’nda Kaybolan ve Yaşayan Pasaj ve Geçitler-III”, **Tarih ve Toplum**, Sayı 90

ÜSDİKEN, Behzat (1991), “Beyoğlu’nda Kaybolan ve Yaşayan Pasaj ve Geçitler-IV”, **Tarih ve Toplum**, Sayı 91, İstanbul.

ÜSDİKEN, Behzat (1994), “Çituri Hanı”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2.

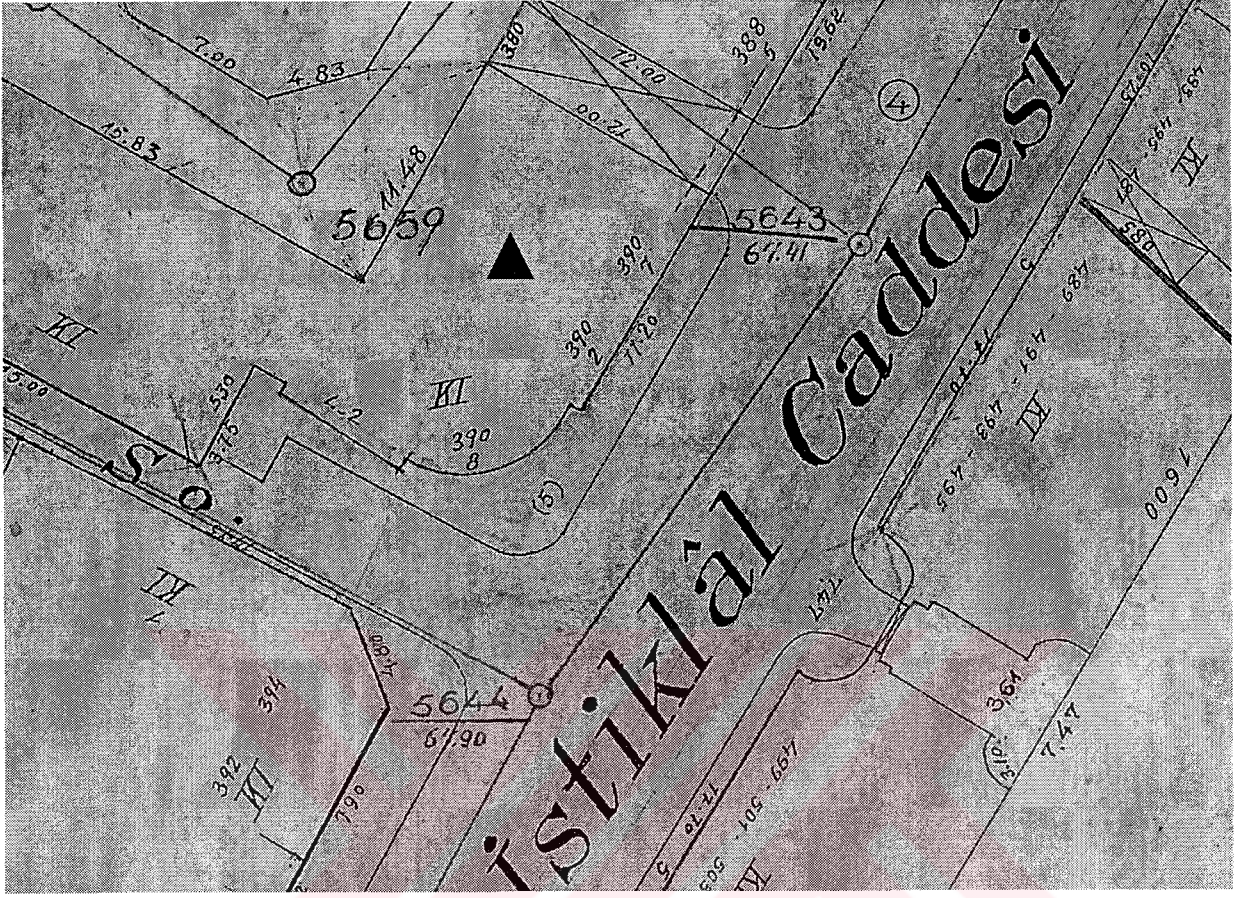
ÜSDİKEN, Behzat (1994), “Narmanlı Hanı”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6

Diğer

DURUDOĞAN, Seza (1998), **XIX.Yüzyılda Pera/Beyoğlu’nun Ekonomik, Kültürel ve Politik Yapısının Mimariye Etkileri**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

KAZANÇ, Özbek (2000), **Beyoğlu Han ve Pasajlarının Kullanımı ve Yeniden Canlandırılabilirlikleri İçin Bir Araştırma**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

YELTİN, Pınar (1985), **Beyoğlu Pasajları Üzerine Bir İnceleme ve Rövilatizasyon Etüdü**, MSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

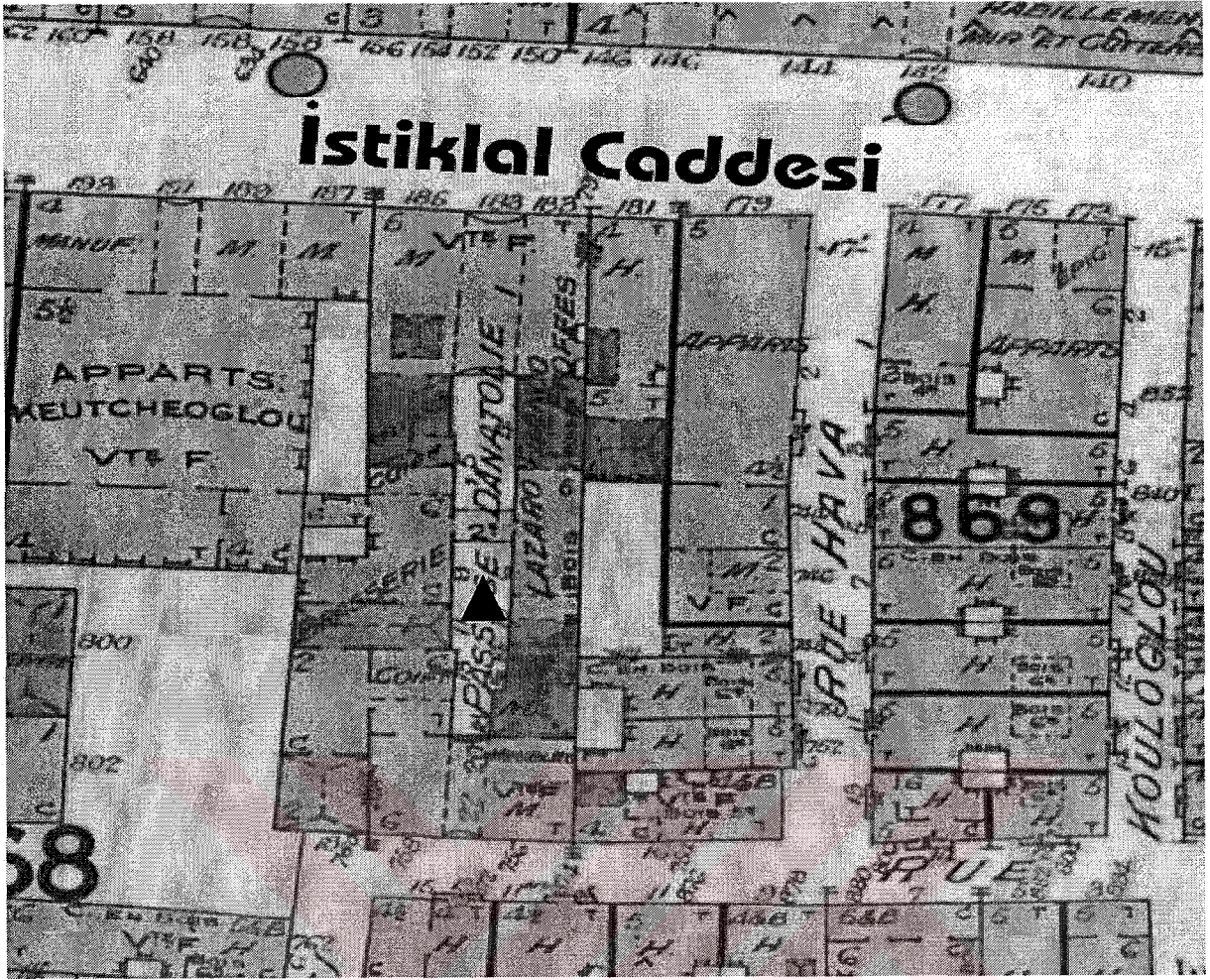
4.1.Narmanlı Han

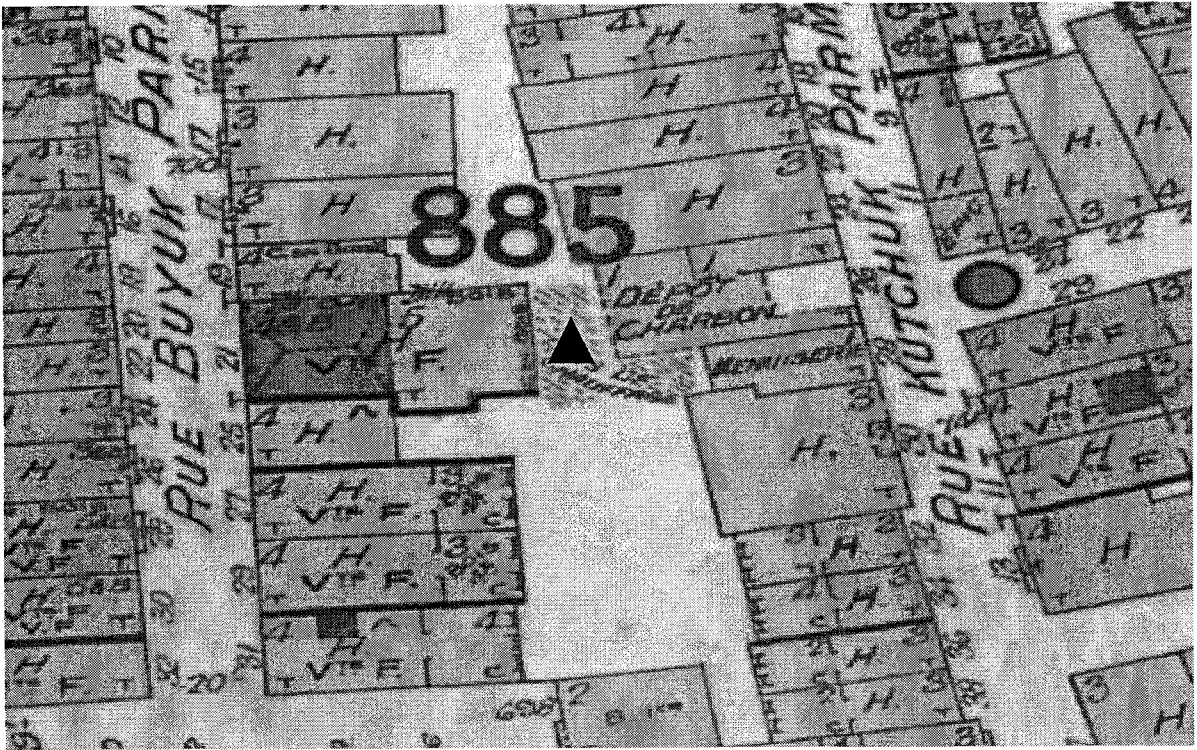
4.2.Hacıpulo

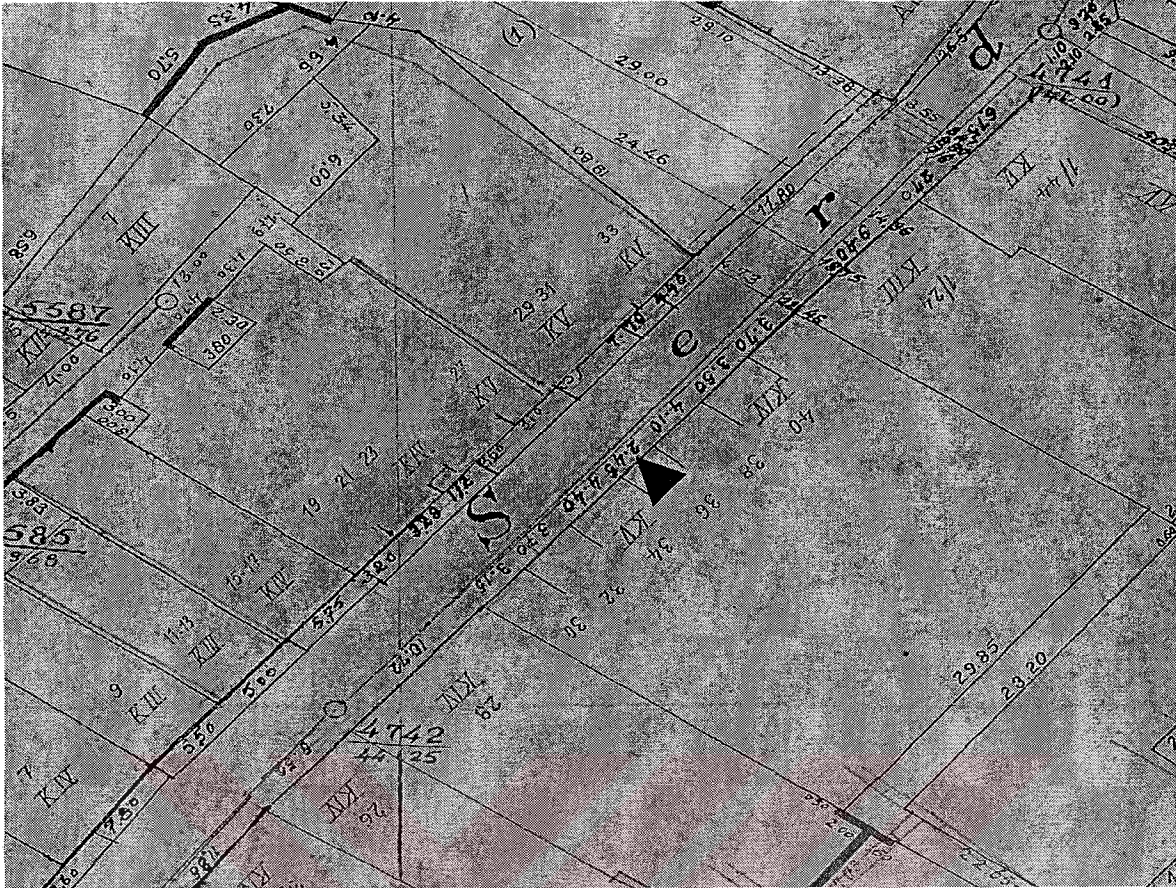
4.4.Has Han

4.6. Anadolu Han

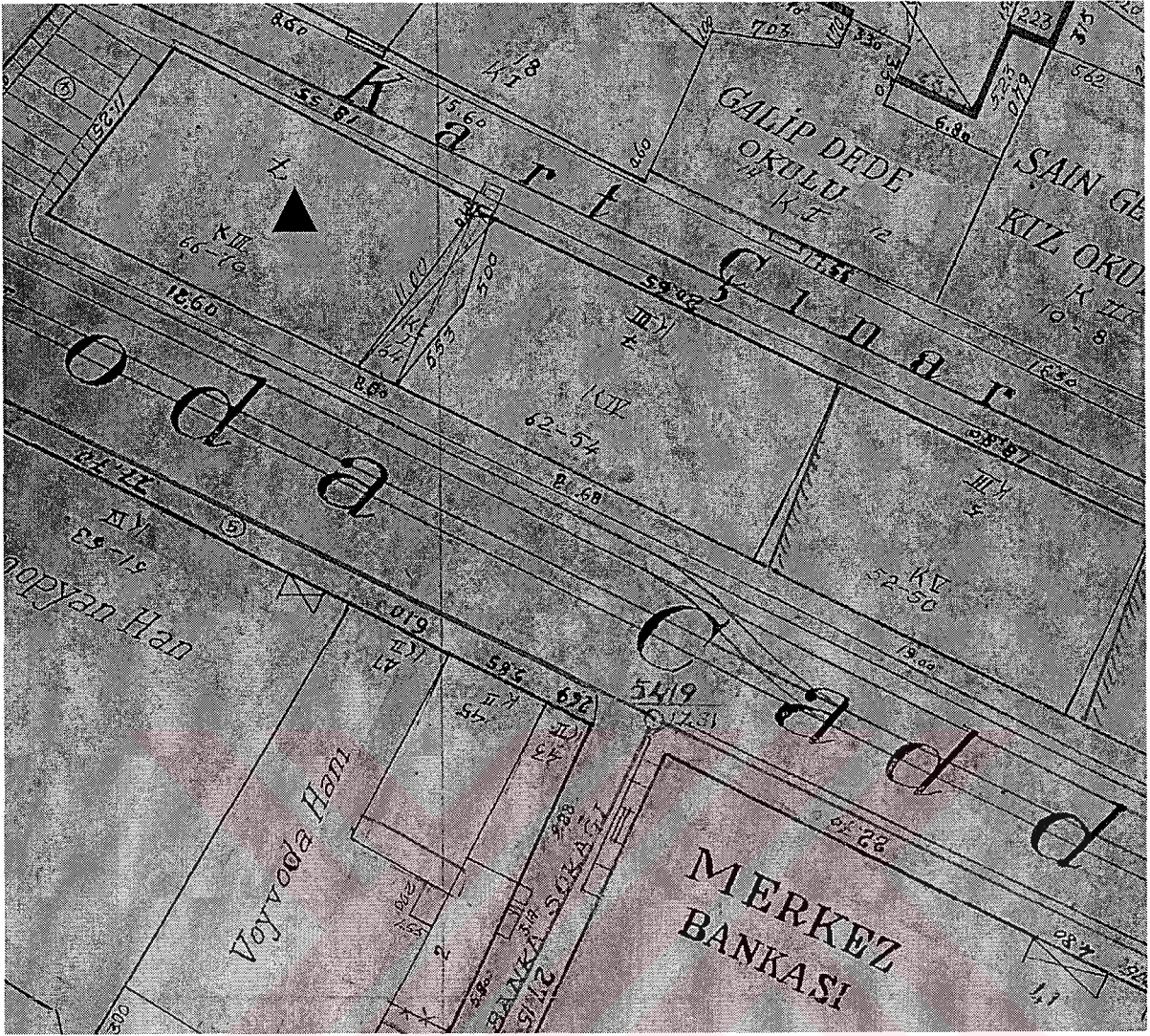
4.8. Afrika Han

4.9.Kamondo Han

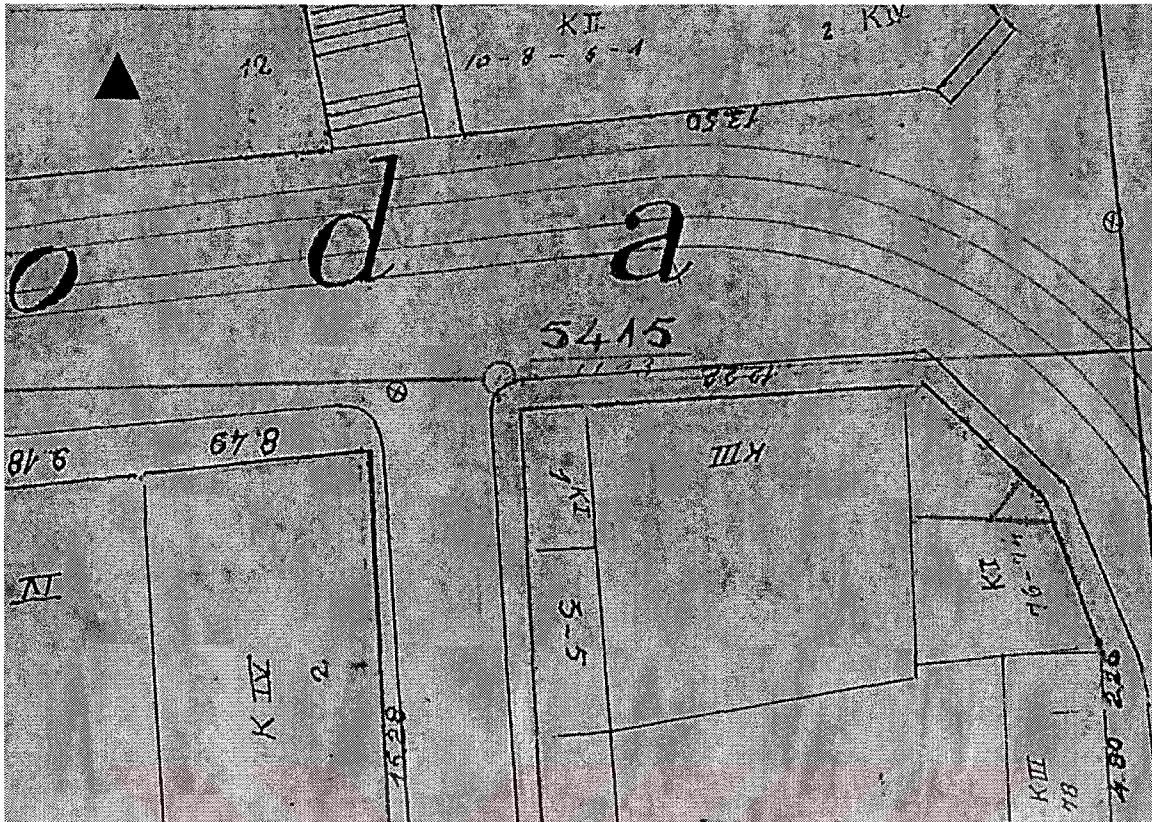
4.10.Lütfullah Hanı-Pasajı

4.12.Hezaren Han

4.13.Voyvoda Han

4.15.Union